

П Е Т Ъ Р Ъ   З А В О Е В Ъ

Г Р А Д Ъ   Щ И П Ъ

Б И Б Л И О Т Е К А
Б Ъ Л Г А Р С К А   К Н И Г А
№ 14

МИНИСТЕРСТВО
НА НАРОДНОТО ПРОСВЕЩЕНИЕ

ПРЕДГОВОРЪ

Романтичниятъ македонски градъ Щипъ, разсланъ съ своитѣ вѣковни руини и съ старитѣ си полусъборени кжци на лѣвия брѣгъ на рѣка Брѣгалница, отъ край време играе първенстваща роля въ църковнитѣ и въ политическитѣ борби на българската държава. Ала Щипъ се прочу твърде много, когато на 1893 година биде избранъ отъ македонскитѣ революционери Даме Груевъ, Гоце Дѣлчевъ и Туше Делиивановъ единъ видъ като пробна лаборатория за македонското революционно движение, което отъ тукъ се разви и две години по-късно обхвана въ мрежата си цѣла Македония. Щипъ наистина оправда надеждитѣ на първитѣ македонски революционери. Тукъ се родиха и калиха много самоотвержени борци. Тия свидни синове на борческа Македония очудиха свѣта съ своитѣ героични подвизи и до единъ изгинаха въ неравната борба съ враговетѣ и поробителитѣ на Родината. Щипъ се прочу още повече презъ последнитѣ години, когато застана на чело въ борбата съ сръбската безчовѣчна власть и удиви свѣта съ подвизитѣ на своитѣ синове, които подвизи нѣматъ равни на себе. Щипъ съ сжщата ревностъ и упоритостъ се борѣше за свобода и присъединение къмъ майката отечество и презъ турското робство. Тая борческа сила непресѣкна, докато лжчитѣ на свободата не огрѣха китнитѣ върхове на Шаръ, на Пелистеръ, на Кушница, на Бѣласица и на Плачковица планина. Но градъ Щипъ се от-

личи и въ просвѣтно отношение. Въ него се родиха, отрастнаха и работиха мнозина именити български мъже, които сж гордостъ за нашата наука и просвѣта. Ние слушахме, какво направи Щипъ съ своитѣ свидни чада за свободата на Македония и за културно-просвѣтния подемъ на народа ни. Но малцина знаемъ нѣщо повече за тоя български градъ, който е Йерусалима на Македония и живата крепостъ на българщината.

Подтикнатъ нѣкога отъ настоятелството на Щипското благотворително братство въ София, събрахъ отъ разни източници и отъ още живи стари щипяни материали, които на 1928 година публикувахъ въ отдѣлна брошура, като принось къмъ историята на градъ Щипъ. Сега, следъ освобождението на града и присъединяването му къмъ общото ни отечество, имахъ възможността да провѣря на самото мѣсто тия материали и да открия съвсемъ нови, които поднасямъ на читателя въ тази книга.

Силно вѣрвамъ, че тоя мой скромень трудъ върху далечното минало, стопанския възходъ, просвѣта, благотворителность и революционнитѣ борби за политическа свобода на моя родень градъ ще подтикне други следъ мене да употребятъ обширнитѣ си познания за написването на една пълна история на градъ Щипъ.

Петъръ Завоевъ

I. МЪСТОПОЛОЖЕНИЕ И ИКНОМИЧЕСКО БЛАГОСЪСТОЯНИЕ НА ЩИПЪ

Преди да проследя историческото минало на градъ Щипъ, нека да кажа нѣщо за неговото мѣстоположение, за стопанското му развитие и за икономическото му благосъстояние нѣкога и сега.

Щипъ е разположенъ и почти е потъналъ въ една дълбока котловина въ северозападната частъ на старата областъ Пеония и въ западнитѣ предпланински хълмове на Плачковица планина. Тая котловина е заобиколена отъ всѣкъде съ стръмни ридове, които прѣчатъ на пѣтника да види града отъ далече. По-главнитѣ отъ тия ридове сж: *Хисарътъ*, съ своитѣ стародревни каменни развалени, *Пребегъ*, където нѣкога вирѣха плодотатни стари лозя, *Кумлакътъ*, *Скокоътъ*, *Вардище*, *Мърата* и други. Тия ридове, може да се каже, висятъ надъ самитѣ покриви на града. Една пакостна суходолнина, позната съ името *Отиня*, която сега вече е обезвредена, понеже е канализирана съ високи каменни брѣгове, пресича отъ изтокъ къмъ западъ града и нѣкога го дѣлѣше на две главни махали: българска и турска. Но тази дѣлитба не бѣше пълна. На изтокъ, въ българската частъ на града, въ махалитѣ „*Бѣло бърдо*“ и „*Горно маало*“ живѣха размѣсено и турци. А въ югозападната, чисто турска градска частъ, тукъ-тамѣ имаше и по нѣкоя българска кѣща, особено въ махалата „*Бѣло бърдо*“, която бѣше и най-крайната и най-отдалечената отъ българския центъръ. Отъ самитѣ поли на казанитѣ

по-горе ридове се простиратъ обширни и благодатни поля, като *Овче поле*, което опира почти до дѣсниа брѣгъ на Брѣгалница при Шипъ, *Кочанско поле*, *Ежово*, *Новоселско поле*, *Сушевско поле* и *Лакавичко*. Тукъ растятъ лозата и всички индустриални растения, като макътъ, памукътъ, тютюнътъ, сусамътъ, нахутътъ, фасъцитъ и миндалътъ. А напоследъкъ почнаха да сѣятъ и благоуханни билки, като мента, пиретрумъ и др., които тукъ сж особено доходни. За забелязване е, че докато почти въ цѣла Македония старитѣ лозя сж унищожени отъ филоксерата, тукъ, въ Лакавичко, и до днесъ на много мѣста тия лозя сж запазени. Овче поле нѣкога бѣше житницата на североизточна Македония. То раждаше изобилно, въпрѣки непоносимия лѣтенъ пекъ по него и продължителната суша, най-хубавото жито, познато въ търговията съ името овчеполска „цървенка“ и едра „осатка“. Овче поле заема едно пространство отъ около 60 клм. на длъжъ и толкова почти е широко¹⁾. На северъ то граничи съ разклоненията на сушевскитѣ височини. На югъ се слива съ Ежово поле, което спира на дѣсниа брѣгъ на Брѣгалница подъ Шипъ. Отъ къмъ западъ надъ него висятъ богословскитѣ възвишения (811 м. височина), съ прочутитѣ две села Горни и Долни Богословецъ, скрити тамъ нѣгде въ китнитѣ имъ върхове. А на изтокъ полето се губи изъ ридоветѣ на Ранчанци, които сж и крайния западенъ дѣлъ на Осогово.

Овче поле е наистина благодать за североизточна Македония. Неговото плодородие е по-словично и за него смѣло може да се каже, че гладна година нѣма. Цѣлото поле е равно като тепсия. Само едно голѣмо село, цвѣтущо на вре-

---

¹⁾ В. Кънчовъ, „Орохидр. на Македония“, стр. 113.

мето, наречено *Неманици*, е заселено въ неговитѣ дълбочини. Почвата му е черноземъ, силно напоена съ соль. Лѣтно време, когато земята се напуква отъ нетърпимитѣ горещини, солта излиза въ видъ на бѣлъ прахъ по повърхността на почвата. Вѣроятно това обстоятелство помага да се развъждатъ и гоятъ по него нечетни стада отъ едъръ и дребенъ добитъкъ. Особено овчитѣ стада презъ априлъ и май по него правятъ силно впечатление. За забелязване е, че тая частъ на Бръгалнишко е много богата съ соль. На западъ отъ гр. Шипъ, къмъ Лакавичко, има мѣстность съ име *Сланъ-долъ* (произлѣзло сигурно отъ солень-долъ). Тамъ не само почвата, но и растителността е силно солена. Когато едно време турцитѣ правѣха курбани, преди да заколятъ овнитѣ, пращаха ги нѣкое време да попасятъ въ Сланъ-долъ. И когато ги колѣха следъ това, месото имъ бѣше жълто като сминъ и неизказано вкусно.

Есеньта почва рано на Овче поле. Къмъ Петковденъ вече тамъ е студено. Зимата е кратка, но тежка. Страшни вѣявици се образуватъ. Дълбоки прѣспи снѣгъ зариватъ пжтищата. На Атанасовденъ вече пролѣтъта размахва своето звънче, а една седмица следъ това тревата е вретенила. Миндалитѣ около *Кадърфаково* и *Богословецъ* цвѣтятъ, а следъ обилнитѣ пролѣтни дъждове, тутакси настѣпва лѣтниятъ пекъ.

Само този, който е ималъ случай да иде презъ лѣтото на Овче поле, ще знае, какво нѣщо е тропическа горещина. Тукъ почти цѣло лѣто нито капчица дъждъ не пада. Слънцето, тежко и горещо, плава по едно чисто и дълбоко небе и праща огнени лъчи надъ попуканата бѣла прѣстъ. По цѣлата ширъ на полето нито едно дръвче не се вижда. Даже и село Неманици е много бедно отъ растителность. Тукъ-таме е израстналъ нѣ-

кой бръстъ и нищо друго. Но затова пъкъ надъ полето недогледно се люлѣятъ житни ниви, на огромни правилни квадрати, които готвятъ златна жѣтва и които никоѣ пътъ не жадуватъ за вода. Тукъ се ражда прочутата овчеполска цървенка, зърната на която сж като дрѣнки. Осатката дава хлѣбъ, който има специфиченъ овчеполски ароматъ. Ръжъта конникъ закрива, а стеблата на ечемика сж дебели като пилешки кракъ.

И благодарение на всѣко годишното изобилно плодородие на това поле, въ нѣкогашния Косовски виляеть не се помнѣше да е имало гладъ. Даже не се знаеше въ щипския каймакамлъкъ нѣкой да се е хранилъ, или изхранвалъ съ царевица. Селата ядѣха хлѣбъ отъ бухкаво чисто рѣжено брашно. И високитѣ юрушки села въ *Плачковица*, като *Троолъ*, *Въртешка*, *Торутелъ* и *Почивало* не оставаха безъ хлѣбъ, защото, покрай богатитѣ лозя, които наесень даваха изобилно грозде, често пѣти изоставяно по лозята по нѣмане на сждове да се прибере, люлѣеха се и житни нивя, които бѣха достатѣчни да изхранятъ планинското население.

За жалость ония, които познаваха Овче поле отъ преди петдететъ години и които го видѣха презъ пролѣтъта на 1941 година, останаха удивени и поразени. Тая естествена житница на една голѣма частъ отъ Македония бѣше превърната отъ власи-пришелци въ пасище за тѣхнитѣ стада. Голѣма частъ отъ него пустѣеше, като вмѣсто жито раждаше бурени и зурнекъ. За щастие, българската власть разбра пакостния умисълъ на нѣкогашнитѣ поробители на Македония и вече всичко прави, за да възвърне старото значение на Овче поле.

Градъ Щипъ се мие отъ рѣката Брѣгалница, която е най-дългиятъ притокъ на Вардаръ отъ лѣ-

вата страна. При Шипъ Брѣгалница, сѣщо като Янтра при Търново, се провира презъ тѣснини и образува една лека осморка. Често пжти тя богато напоява и наторява плодороднитѣ зеленчукови градини, посадени край нея. Отъ тукъ надолу тя мие сѣщо плодородни поля и къмъ село *Уланци*, като лѣвъ притокъ, се влива въ рѣка Вардаръ. На четири километра отъ Шипъ, при селото *Софулари*, което днесъ почти не сѣществува, въ Брѣгалница се влива рѣка *Лакавица*, която извира отъ Конечката планина, не далече отъ с. Долни Липовикъ¹⁾.

Нека да кажа нѣщо за поминъка и за старитѣ занятия на щипскитѣ граждани. Нѣкога плодороднитѣ поля около града образуваха чифлици на турски бегове и аги, които се обработваха отъ селското население. Сега тази феодална система е рухнала и земята принадлежи на самитѣ земеделци, които я обработватъ за своя смѣтка. Благодатното Щипско поле, както казахъ и по-горе, ражда изобилно жито и дава богати пасища за множество стада едъръ и дребенъ добитъкъ. Тукъ изобилно се обработва афионътъ, който въ добри години богато възнаграждава труда на земеделеца. Истинска треска обхваща щипяни по време на афионовата беритба. Чети отъ по десетъ-петнадесетъ души опитни „афионджии“ се прѣскаатъ изъ селата и цѣлия месецъ май прекарватъ на полето. Тогава зрѣе макътъ. И ако „дѣждъ не го омие“, както казватъ работницитѣ, драгоценниятъ афионовъ катранъ винаги напълва кесиитѣ имъ съ жълтици. Отъ маковото семе се произвежда отличенъ гжстъ шарлаганъ, който съперничи по вкусъ и

---

¹⁾ В. Кънчовъ, „Орохидрография на Македония“, стр. 110, 1911 год

ароматъ на маслиненото масло. Въ Щипъ до априлъ 1941 година имаше около десетъ маслобойни за маковъ шарлаганъ, които продоволствуваха града и околията.

Въ Щипъ добре вирѣе и лозата. Обширнитѣ припеци, които нѣкога бѣха посадени съ стари лозя, сега пустѣятъ. На тѣхно мѣсто сега садятъ тютюни, които тукъ отлично вирѣятъ. Въ турско време тая скъпоценна билка бѣше непозната за щипяни. Тукъ-таме вече сж поникнали и никнатъ нови лозя, на американска подложка, които скоро ще замѣстятъ опустошенитѣ отъ филоксерата. Винарството се намира още въ първобитно състояние, но за това пѣкъ щипяни използватъ часть отъ гроздовата мѣсть за приготвяване на гроздови сладка. Въ турско време се ценѣше много гроздовиятъ маджунъ, който се произвеждаше изъ юрушкитѣ села по политѣ на Плачковица. На изтокъ отъ града, по долината на Брѣгалница, растятъ прочутитѣ карбински лубеници и пѣпеши, които сж много вкусни. Овощарството, което нѣкога бѣше засилено въ Щипъ и околията му, сега е съвършено загаснало, поради опустошенията на дветѣ минали войни. Но сега властѣта взима мѣрки, то да се засили и да се възстанови. Въ Щипъ и околията му вирѣятъ всички видове плодни дървета, съ изключение на калинката и на сирката. Тукъ всички условия сж на лице за развитието на едно модерно бубарство; на всѣкъде тукъ вирѣе черницата. Сега щипяни отглеждатъ копринената буба въ мажки количества, всѣки у дома си, колкото да се задоволятъ нуждитѣ на семейството отъ коприна. Свилениятъ кожурець се обработва сжщо по първобитенъ начинъ.

До настаняването на сръбската властъ, занятчийството бѣше много развито въ Щипъ.

По-важнитѣ занаяти бѣха: кожарство, шарлаганджийство (добиване на масло отъ маково семе и отъ сусамъ), абаджийство, мутафчийство, чохаджийство, куюмджилѣкъ, казанджийство, папукчийство, сладкарство, марангосчийство, шивачество, семерджийство, ковачество и грѣнчарство. Занаятчиитѣ бѣха организирани въ мощни еснафства, които играеха първенствуваща роля въ обществения животъ на града и бѣха много зачитани отъ турската власть.

Черквата „св. Никола“, съ училището „св. св. Кирилъ и Методий“ до нея, въ старинния му изгледъ.

Всичко това сега е заличено и тепърва българската власть ще се постараетъ да направи нѣщо за повдигане на занаятчийството въ Щипъ. Въ това отношение е вече направено доста и отъ неотдавна починалия голѣмъ български индустриалецъ *Тодоръ Пиперевски*, който завеща голѣми суми за създаването на занаятчийско училище въ родния си градъ Щипъ.

Произведеното жито и другитѣ земни блага на Щипъ и околията се закупуваха нѣкога отъ

голѣмитѣ търговски кжци въ Солунъ, които имаха постоянни представителства въ Щипъ. Къмъ осемдесетѣ години на миналото столѣтие солунската житарска кжца Алатини построи на Брѣгалница до Щипъ първата модерна мелница, която по-късно почна да работи и като мелница съ парни турбини.

Търговията въ Щипъ сжщо така бѣше много развита. Всичкитѣ колониални и текстилни произведения се доставяха чрезъ Солунъ. Щипъ изнасяше за Солунъ, за Кавала и за Драма жито, афионъ, ядки отъ зарзалии, ленъ, конопъ, кожи и пастърма отъ овчеполски добитъкъ.

Споредъ Ами Буге, който пропжтува нашитѣ земи презъ 1836 год., Щипъ тогава ималъ население, българи и турци, отъ 15 до 20 хиляди души.

Отъ кюстендилската черковна кондика се знае, че презъ 1863 — 66 г. Щипъ и Новосело сж имали 916 български кжци. Презъ тази година Кюстендилъ е ималъ само 319 български кжци¹⁾

Споредъ Василъ Кънчовъ²⁾, къмъ 1895 година гр. Щипъ е броилъ 20.000 души население. То се е състояло отъ 10.000 българи, 8.700 турци, 800 евреи и 500 цигани. Презъ първото заробяване на града отъ сърбитѣ, (1913 год.),³⁾ населението му падна на 8.000 души. Презъ европейската война то се покачи до 11.000 души.⁴⁾ Днесъ, благодарение на добитата свобода и на завърналитѣ се въ него бѣжанци, населението му бързо расте. Щипъ е околийски градъ съ много

1) Йорданъ Ивановъ — „Северна Македония“, стр. 315

2) В. Кънчовъ, „География на Бал. Полуостровъ“ стр. 101.

3) Протоколи на щипската община.

4) Пакъ тамъ.

окастрена и стѣснена околия. Срѣбскитѣ власти умишлено правѣха всичко, за да разоратъ и унищожатъ града и населението му. Тѣ отдѣлиха овчеполската частъ на околията му и образуваха отъ нея нова околия съ центъръ нѣкогашната паланка Свети Николе. Границитѣ на тази околия стигаха до дѣсниа брѣгъ на Брѣгалница. Поради това жителитѣ на щипско Новосело, които живѣеха въ махлата му, разположена на дѣсниа брѣгъ на рѣката, трѣбваше да ходятъ за своитѣ административни и сждебни работи чакъ въ Св. Николе. Това нѣщо сега е поправено отчасти отъ българската власть.

Като е дума за поминѣка на гр. Щипъ, трѣбва да кажемъ нѣщо за Плачковица планина и за нейното стопанско значение, защото градътъ много зависи отъ нея, поради близко съседство.

Измислицата за печалния пустиненъ обликъ на македонската земя и за нейнитѣ диви чукари, по които се влачатъ само отровни змии и се виятъ орли, до скоро умишлено се разпространяваше и тровѣше душата на българския народъ. Целта бѣше много ясна: да се внуши на народа ни, че Македония е пуста и бедна страна, та не заслужава никаква жертва. Щомъ като сърбитѣ сж я грабнали, нека си чупятъ главата съ нея...

Въ Македония, разбира се, има и чукари, както въ всѣка земя подъ небето. Това сж нейнитѣ планини, които образуватъ девственъ вѣнецъ надъ тучнитѣ ѳ поля. Но за да се види, че и македонскитѣ планини сж отъ голѣмо стопанско значение за страната, ще дамъ нѣкои данни за Плачковица, която е вѣковния стражъ на границата между българската Горна и Долна земя.¹⁾

¹⁾ Проф. Ив. Сиѣгаровъ, „Българскиятъ духъ на Охридско-Прѣспанската епархия“ и пр. Спис. „Макед. прегледъ“.

Отъ старитѣ предѣли на България водятъ четири главни прохода за Македония. Тѣ сж: „*Деве баирѣ*“ надъ Паланка, „*Църна скала*“, между Кадинѣ мостъ и Царево село, „*Арнаутски гробѣ*“, между Джумая и Царево село и *Кресненскиятъ проходѣ*. Когато пѣтникѣтъ изкачи възвишенията отвѣждъ Царево село, мине високото *Калиманско поле* и се надвеси надъ Кочани, две незабравими картини омайватъ погледа му. На дѣсно, до късна пролѣтъ, бѣлѣятъ върховетѣ на Руенѣ и на историческото *Султанѣ тепе*. Тукъ редица остри върхове сж окичени съ по една бѣла точка. Това сж нѣкогашнитѣ сръбски гранични кули, които бѣха поставени тукъ, за да отдѣлятъ братъ отъ брата. На лѣво, до гдето очитѣ виждатъ, се простира единѣ тъмносинѣ масивѣ, който радва око то съ своята близостъ и съ веселитѣ си багри. Простира се отъ *малешевскитѣ гори*, върви право на западъ, потѣва къмъ *Раданя*, та чакъ до камилата на Богословецѣ, предѣ вратитѣ на Овче поле. Въ южнитѣ поли на масива се гуши *Радовишѣ*, съ множество китни села, а въ севернитѣ му поли благоденствуватъ *Виница* и *Оризари*, които отъ височинитѣ изглеждатъ като крила на бѣли гълъби. Ето тоя могщѣ масивѣ е македонската планина Плачковица. Тая ценна въ стопанско отношение планина сега е раздѣлена за управление на две административни лесничейства: Щипско и Кочанско. Районѣтъ на Щипското административно лесничейство обгрѣща една площъ отъ планината, обхващаща 41649 декара. Тая площъ съдържа 83918 кубика дървена маса. Цѣлата гора тукъ е високостеблена и главно девствена — никаква сѣкира не е нарушила до сега тукъ по-

год. XIII (1943), кн. 4, стр. 20: „*Българскиятъ царь Константинѣ Тихѣ нарича Скопската областъ, Долна земя въ своя хрисовулѣ за Вирпинския манастирѣ (близу до Скопие)*“.

коя. Расте въ изобилие букътъ, затова и водата въ планината е превъзходна. Срѣща се на голѣми пространства ясиката и брѣзата. Последнитѣ две дървета сж много ценни за индустрията. Отъ тѣхъ се правятъ кибритени клечки и кутии, а сжщо и други материали въ дърводѣлството. Букътъ въ Плачковица е много доброкачественъ и служи за добиване на траверси, на фурниръ, за приготвление на разни щайги, на винарски сждове, а най-вече се употрѣбява въ столарската и дърводѣлската индустрия.

Годишниятъ етатъ, сиречь масата дървесина, която следва да се исича ежегодно, възлиза на 16000 кубика. Като се има обаче предъ видъ, че поради липсата на пжтища, на работна ржка, на отдалеченостъта на планината отъ главнитѣ пжтища, на недостжпнитѣ мѣста и на досегашнитѣ стопански и политически условия тукъ, годишнитѣ етати отъ дълго време не сж били използвани отъ сърбитѣ. Поради това има икономисани етати, чиято маса възлиза на нѣколко десетки хиляди кубика. А ако се използва по нѣкакъвъ начинъ само сухата, гниюща, вѣтровална и вѣтроломна дървесна маса, която е неизчислима, ще се добиятъ други стотици хиляди кубика дървенъ материалъ.

Кочанскиятъ дѣлъ на плачковичкото горско стопанство обхваща една площъ отъ 46753 декара. Следователно, то е по-голѣмо отъ щипското. И отъ него ще се получаватъ пълни 20 хиляди куб. метра цененъ дървенъ материалъ годишно.

За сега въ Плачковица работи само единъ гатеръ на рѣката *Ломя*. Поради липса на удобни пжтища работата му е мизерна.

По-главнитѣ върхове на Плачковица сж: *Чупино* (1754 м.), *Козбранъ* (1708 м.), *Туртекъ* (1607 м.) и *Църквата* (1569 метра).

Още отъ най-старо време Плачковица е била изворъ на дървени вжглища, които отопляваха зиме североизточна Македония. Ако се използва сега само негодната, падналата маса, ще се добиятъ съ стотици хиляди килограма дървени вжглища. Но за това ще трѣбва да се построи инсталация.

Флората на Плачковица е сжщо богата. Тукъ се срѣщатъ всички видове билки въ девственъ, непожтнатъ видъ. А има и нови, непознати видове. Забележително е, че въ Плачковица се срѣща преизобилно бѣладоната и всички видове ядобни гжби, които тукъ никоѣ не бере.

Фауната е сжщо богата. Много сж сърнитѣ. Въ цѣла Македония, само въ Плачковица се срѣща глухарѣтъ. Тукъ гнѣзди лещарката. Въ гжститѣ и недостжпни гори се крие дивата свиня, мечката, до скоро, а може би нѣкжде и сега — еленѣтъ. Има въ изобилие рисове, диви котки, катерици нѣколко вида златки и бѣлки. Надъ планината се виятъ още лешояди, картали и царскиятъ орелъ. Изъ горитѣ гнѣздятъ всички видове пойни птички, много видове кълвачи. Презъ ношитѣ порятъ тъмнината всички видове нощни птици. Тукъ се срѣща въ изобилие едриятъ прилепъ, а въ политѣ на планината — козодоятъ.

Въ Плачковица има две високопланински пасища — въ *Чатала* и на *Лисецъ*, на около 1600 м. височина. Около 6,000 глави дребенъ добитѣкъ лѣте мандрува тукъ. Отъ млѣкото се добиватъ прочутитѣ плачковички кашкавалъ и масло, а сжщо и каракачанско сирене въ тулуми, което нѣкога бѣше деликатесѣтъ на султанската трапеза. Въ тия пасища пасува лѣте и едриятъ добитѣкъ на околното население.¹⁾

¹⁾ Рапортъ на щипския лесничей Коцевъ, 27. VIII. 1942 г.

Въ тия данни се включва само масива на държавната гора въ Плачковица. Но тукъ има сжщо общински и частни гори, обособени като отдѣлни стопанства. Общо съ държавнитѣ гори, само въ района на шипското лесничейство тия гори възлизатъ на 120,000 декара, съ единъ масовъ годишенъ запасъ отъ единъ милионъ кубически метра дървенъ материалъ.

Градъ Шипъ и околията му винаги сж били населени съ едно будно, патриотично и ученолюбиво бългaрско население.¹⁾ Както ще видимъ по-нататкъ, отъ тия културни прояви не сж правили изключение и нѣкои турци.²⁾ Отъ Шипъ до Скопие разстоянието е 104 клм., а до Велесъ 54 клм. Другитѣ близки до Шипъ градове сж: Кочани, 35 клм. и Радовишъ, сжщо на такова разстояние.

---

¹⁾ „Населението му (на Шипъ) е развито и подържа добри училища“. В. Кънчовъ, „География на Балканския полуостровъ“, стр. 101.

²⁾ Сп. „Македонски прегледъ“, год. II, кн. 4 — „Спомени изъ просвѣтното минало на гр. Шипъ.“

II. МИНАЛО

Щипъ е много старъ градъ. Неговото основаване и поселение почва отъ първитѣ вѣкове на християнската ера и се отдава на илирийското племе пеони, което остави името си на една голѣма областъ въ източна Македония около Царево село и Малешевско, позната съ името Пеония, или „Пиянецъ“, както сега я нарича мѣстното население. Но той тепърва се разрастналъ въ голѣмъ градъ презъ римското владичество на Балканитѣ, за което неговото естествено стратегическо положение е спомогнало много. Презъ Щипъ е минавалъ голѣмиятъ пѣтъ отъ Дунавъ до Сердика (днешна София), Пауталия (Кюстендилъ), Транупара, Стипионъ (Щипъ), Стоби (Градско) и нататъкъ къмъ Битоля и адриатическия брѣгъ. Щипъ запазилъ значението си като крепостъ презъ всичкитѣ срѣдни вѣкове, та чакъ до XVII вѣкъ. Съ името Астибо той се споменува въ III вѣкъ следъ Христа като единъ отъ голѣмитѣ градове на Пеония. Византийцитѣ го наричали Стобеа или Стипионъ, а въ всички южнославянски народи той е познатъ съ името Щипъ.¹⁾ Споредъ бившия скопски митрополитъ, покойниятъ Теодосий, въ началото на V вѣкъ следъ Христа въ Щипъ се родилъ знаменитиятъ староелински философъ Йоанъ Стобейски.²⁾

1) Йор. Ивановъ, „Северна Македония“ стр. 200

2) Митрополитъ Теодосий: „Нарѣчникъ на Епиктета“, стр. 23.

Къмъ VI вѣкъ подиръ Христа, по долината на Брѣгалница се спуснало и отседнало тамъ славянското племе сагудати. Мнозина първенци и водачи на това племе приели християнската религия и двесте години по-късно, когато тая областъ влѣзла въ Българското Царство, общенитѣ къмъ християнството сагудати косвено повлияли за покрѣщаването и на българитѣ. Едновременно съ приемането на християнството, брѣгалнишкитѣ славяни притежавали и писмени знаци, нагодени за тѣхния езикъ отъ Кирила Кападокийски.¹⁾ Вѣроятно тази е най старата българо-славянска азбука, наречена глаголица. Въ единъ старъ ръкописъ се разказва, че Царъ Борисъ покрѣстилъ цѣлата българска земя, съградилъ въ нея църкви „и на Овче поле въздигналъ бѣли църкви“.²⁾ Отъ всичко това се вижда, че следъ Преславъ и Охридъ Щипскиятъ край е билъ трети центъръ на българската просвѣта и култура въ първото българско царство.

Всичко това се потвърждава и отъ резултата на разкопкитѣ, които управата на Скопския археологически музей предприе презъ лѣтото на 1942 година на 6 клм. източно отъ Щипъ, въ околността на селата Раданя и Козякъ. Тукъ, изъ земнитѣ недра се разкриха данни, които свидетелствуватъ за една богата старобългарска култура. На това мѣсто въ срѣднитѣ вѣкове е цвѣтѣлъ стариятъ градъ Козякъ, или Козиградъ, както го наричатъ и сега селянитѣ изъ околността.

За нѣкогашното цвѣтуще положение на този

---

1) Йор. Ивановъ „Сев. Македония“ стр. 23.

2) „Споменик“ III, 191: „Тъи царъ (Борисъ) кръсти всу землю бльгарскую и създа цръкви по земли бльгарстѣи; и на рѣцѣ Брѣгалници и ту приемъ царство, на Овчи поли създа Бѣли цръкви.“

старъ български градъ, разположенъ само на 6 клм. източно отъ Щипъ, на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница, приказватъ развалинитѣ на множество стари постройки, на пространното градище, на основитѣ на голѣмитѣ крепостни стени и на една почти напълно запазена черква, която е повредена само въ купола. Отъ вжтре черквата има стенописи, които на мѣста сж повредени. Подъ тѣхъ има другъ пластъ съ още по-стари стенописи, които сж отъ времето на първото българско царство.

Проф. Йорджинъ Ивановъ, въ своя трудъ „Северна Македония“¹⁾, като говори за морозвиздката епископия, споменува и за стария градъ Козякъ на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница. Но тѣ първа ще може да се каже нѣщо повече за него, тъй като находкитѣ, направени презъ лѣтото на 1942 година въ нивата на дѣдо Марко Ивановъ отъ село Раданя, сж отъ голѣмо значение. За първи пжтъ въ Македония се откриватъ надгробни могили съ предмети отъ извънредно значение. Намѣрени сж разни бронзови украшения и сждове, които очертаватъ една нова култура, непозната до сега, сжществувала нѣкога между Щипъ, Прилепъ и Гевгели и която култура може би ще се свѣрже съ Холщадската.²⁾

Следъ поражението на българската войска при Бѣласица (1014 год.), кждето бѣха пленени и ослѣпени 14 хиляди български войници отъ византийския императоръ Василий Българо-

---

1) Йор. Ивановъ. „Сев. Македония“, стр. 77. Отъ хрисула на Василий Българоубиецъ: „И морозвиздкитѣ епископъ да има подчинени въ самия градъ Морозвиздъ, въ Козякъ, въ Славище, въ Злетово, въ Луковица, въ Пиянецъ и Малешево 15 клирици и 15 парици.“

2) Ст. Мановъ, в. „Цѣлокупна България“, Скопие, брой 376, год. II, 1942 г.

убиецъ, и следъ смъртта на Самуила гърцитѣ се втурнали презъ зимата въ Македония и превзели между другото и Щипъ. Царь Калоянъ наново го отнелъ отъ гърцитѣ и го включилъ въ границитѣ на България. На 1330 година, следъ поражението на Михаилъ III Шишманъ при Велбуждъ, Щипъ, наедно съ Велесъ и Просѣкъ, попадналъ подъ сръбско робство. По-късно Щипъ е спадалъ въ владенията на Душановия деспотъ Оливера. А следъ смъртта на Стефанъ Душана (1355 г.) Щипъ преминалъ подъ княжеството на Константина.

Проф. Йор. Ивановъ¹⁾ се съмнява, че Щипъ е билъ свободенъ, докато се крепило северомакедонското княжество на Константина и презъ XV вѣкъ. Обаче известието на Хаджи Калфа, споредъ което Щипъ билъ завзетъ отъ Тимурташъ-паша презъ 1382 година, не е вѣрно. Тагава градътъ станалъ само васаленъ, защото и следъ тази дата Константинъ продължавалъ да владѣе, като турски васалъ наистина, но все пакъ като пълненъ вътрешенъ господарь земята си. Това се установява отъ грамотата, дадена въ Щипъ отъ Константина Велбуждски на неговия войвода Димитри, който построилъ въ Щипъ черква „св. Възнесение“, а сега „св. Спасъ“.²⁾ (Презъ 1380 год. войводата Константинъ подарилъ на руския светогорски манастиръ „св. Пантелеймонъ“ щипската черква „св. Арахангелъ“, сега Фитията, построена отъ банъ Хреля.³⁾

Турскиятъ географъ Хажи Калфа бележи, подъ Кюстендилския санджакъ, за Щипъ следното: „Истипъ, въ Кюстендилския санджакъ, между

1) Йор. Ивановъ, „Сев. Мак.“, стр. 201.

2) пакъ тамъ, стр. 202.

3) Пакъ тамъ, стр. 203.

Скопие, Радовишъ и Тиквешъ, западно отъ Струмица, въ долина, е градецъ и кадилъкъ, съ яка крепостъ на едно възвишение. Въ града има джамии, бани, голѣмъ керванъ-сарай и малка рѣка, която иде отъ планината и лѣте често пресъхва.¹⁾ Укреплението се намира на единъ високъ ридъ и има яки стени. Румелийскитъ бейлеръ бей Тимурташъ-паша превзелъ Истипъ за султанъ Мурада презъ 1382 година, когато превзелъ Битоля. И днесъ още градътъ се пази като укрепление. Покрайнината „Овча-овасж“ (Овче поле) припада къмъ този кадилъкъ. Отъ Стамбулъ до тука е 15 дена пѣтъ. Въ околността се работятъ дребни чиличени издѣлия.“

Следъ като турцитѣ отнѣха правдинитѣ и на Кюстендилското княжество и Шипъ, както и цѣла България, заживѣ своитѣ дълги години на робство, теглила и мракъ.

За промѣнчивата участъ на Шипъ свидетелствуватъ и развалинитѣ на много стародревни паметници, разхвърлени въ града и вънъ отъ него. Ще се спра и ще разгледамъ по отдѣлно тия старини.

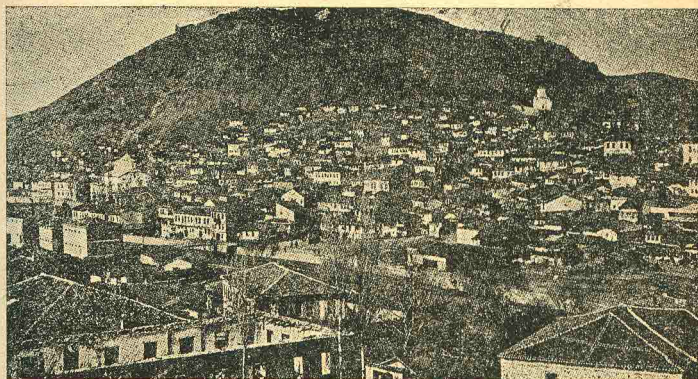
Ще почна съ Хисаря, тоя величавъ хълмъ надъ града, за който говори турскиятъ географъ Хаджи Калфа. Хисарътъ е увѣнчанъ съ яки каменни стени и презъ редица вѣкове е билъ нѣмъ свидетелъ на много беди и ужаси, изсипвани върху града отъ жестокитѣ му завоеватели, и на много малко радости.

Хисарътъ се издига непосредствено надъ самия градъ отъ северозападната му частъ и се обгражда отъ рѣкитѣ Брѣгалница и Отиня. По неговия юженъ склонъ, изложени на припекъ, сж накацали много кжщи, които живописно лежатъ една надъ друга. Нѣкога, гледани отъ далече,

---

¹⁾ Сигурно Хаджи Калфа пише за суходолнината Отиня.

тия кжщи пленяваха погледа съ своето картинно построение по голитѣ камънаци на Хисаря. Сега тѣ сж много разредени, поради пожаращето, избухнало въ махалата на 2 априлъ 1907 година, следъ трагедията съ войводата Мише Развигоровъ. Хисарьтъ, Кумлакътъ и възвишенията надъ новоселската Мера и Лжджитѣ при Брѣгалница, нѣкога сж били цѣлъ масивъ, но въ продължение на вѣковетѣ разрушителното действие на

Общъ стариненъ изгледъ на Шипъ, съ развалинитѣ на Хисаря и на Фитията подѣ тѣхъ.

дветѣ рѣки е откъснало Хисаря отъ другитѣ хълмове, та се е уединилъ. На този именно хълмъ, който господствува надъ града, нѣкога силнитѣ римляни съградили яка каменна крепость. Покъсно царь Самуилъ възобновилъ и разширилъ тази крепость и дълго време я използувалъ за своитѣ военни нужди. Отъ къмъ северъ крепостнитѣ стени на Хисаря сж дебели около $1\frac{1}{2}$ метра. Обиколната стена на вътрешната крепость е дълга 340 метра.¹⁾

¹⁾ Йор. Ивановъ, „Сев. Мак.“, стр. 203.

Щипяни добре знаят разположението и развалинитѣ на Хисаря. Та и кой ли отъ тѣхъ въ детинството си не е очаквалъ съ вълнение първия день на пролѣтѣта — празника „Св. Четиридесетъ мъченици“ — за да се покачи на Хисаря и да се поразходи тамъ? Кой отъ тѣхъ не е стоялъ подъ стърчащитѣ високо хоросанени кули въ вжтрешната крепостъ на Хисаря и съ удивление и боязнь не е гледалъ, какъ надъ тѣхъ порятъ въздуха орлитѣ? Тѣ сжщо познаватъ и зелената морава по културния насипъ на върха, кждето нѣкога щипскитѣ революционери спортуваха съ надбѣгване.

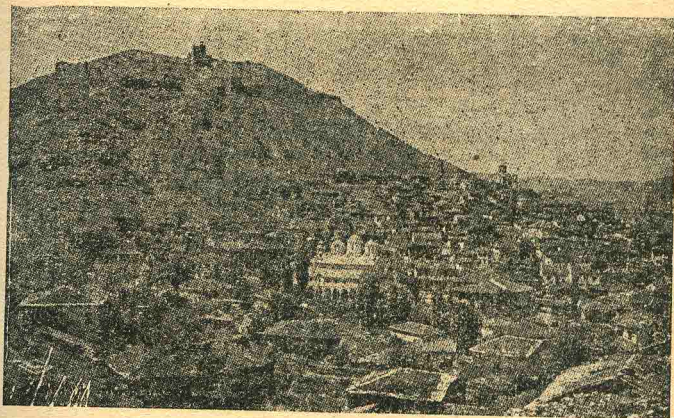
Въ вжтрешната часть на крепостѣта, низъ дупкитѣ на стениѣ и сега още се намиратъ просени зърна. Тукъ личатъ отворитѣ на две голѣми зидани дупки, които сега сж изпълнени съ прѣстъ. Около 1910 година, при едни случайни разкопки, открили въ една отъ тия дупки много просо, което турцитѣ прибрали. Сега тия дупки все така сж запълнени съ прѣстъ. Преданието казва, че това сж хамбаритѣ на крепостѣта. Сърбитѣ не сж направили никакви разкопки на Хисаря.

Какъ сж се снабдявали съ вода защитницитѣ на крепостѣта въ време на обсада, не се знае. До сега не сж открити никакви следи отъ изворъ, кладенецъ, чешма, или отъ друго нѣщо на Хисаря. Едно запазено и до днесъ предание казва, че отъ върха на крепостѣта до коритото на Брѣгалница билъ издълбанъ кладенецъ, въ който се слизало и качвало по извити каменни стълби. А възможно е да е събирана дъждовна вода въ нарочни щерни. Едни бждещи разкопки по културния насипъ горе ще разкриятъ много нѣща.

Скатоветѣ на Хисаря до преди 50 години бѣха съвсемъ оголени. Никаква растителность не вирѣеше по тѣхъ. Сърбитѣ направили опитъ да

залесятъ Хисаря и нѣгде успѣли да сторятъ това. Частъта му надъ военния клубъ днесъ е залесена. Нашитѣ горски власти сега усилено залесяватъ както Хисаря, така и всички други хълмове около града.

Много легенди се носятъ всрѣдъ щипското гражданство за Хисаря и за Крали Марко, „който почива, скритъ въ една пещера тамъ и чака времето, за да се събуди и да размахва тежкия

Изгледъ на Хисаря въ сегашни дни.

си боздуганъ“. Къмъ изхода на клисурата, отатъкъ Новосело и днесъ още се показва единъ черенъ камъкъ, съ дълбоко отпечатана върху него ржка, който нѣкога билъ хвърленъ тукъ отъ Крали Марко отъ Хисаря. Разбира се, легендарниятъ прилепски герой презъ онова юначно минало не е можалъ да не простре славата си чакъ до Щипъ и въ началото на тежкото турско робство да не внуши известни надежди и

упования. Има всрѣдъ народа легенди и за начина на съзиждането на Хисаря. Цѣлото население на Щипъ и околията му и много роби отъ далечни страни сж били заети въ изграждането на кулитѣ и каменната ограда. Работниците сж били наредени въ верига и материалитѣ за градежа сж подавали отъ рѣка на рѣка. За наглеждане на пеленачетата били оставени бабитѣ. Всѣка баба наглеждала и люлѣяла до 40 люлки.

На югоизточнитѣ поли на Хисаря, построена на тѣсна и продълговата площъ, се намира старата черква „св. Арахангелъ Михаилъ“, позната съ името *Фития*. Тая черква има старинна архитектура, отъ школата на „византийска Сърбия“ и досущъ прилича на старитѣ паметници отъ Рашка. Тя е градена въ началото на XIV вѣкъ. Защо щипяни наричатъ черквата „Фития“, мжно е да се узнае. Когато турцитѣ завоювали Македония, преобърнали и черквата на джамия. Има запазено едно хубаво предание за нея. Когато черквата била превърната въ джамия, за голѣмо удивление на всички, иконостасната икона на „св. Арахангелъ Михаилъ“ побѣгнала отъ тамъ и се спрѣла въ града. И на мѣстото, гдето се спрѣла, въздигнали малка черквица съ сжщото име, която сжществува и сега.

Тая черквица, позната между населението съ името „св. Рангелъ“ и много почитана отъ него, нѣкога притежаваше рѣдки старини. Запазени сж много стари икони, които подлежатъ на проучване. Между тѣхъ сигурно ще се намѣри и иконата на „светого Михаила“, която е свързана съ легендата. Презъ втората война за Македония въ тази черква показваха единъ нанизъ отъ стари сребърни монети съ лика на кралъ Леополда унгарски, отъ 1668 год., останали въ Щипъ, вѣроятно, отъ времето на австрийското нахлуване

презъ май 1690 год., когато Шипъ бѣше опожаренъ до основи. На иконостаса нѣкога е била окачена иконата на „св. Атанасий“, подарена отъ „руфетъ“ (еснафъ) абаджийски 1742 г. и рисувана отъ Захария Зографъ.¹⁾

Не е безинтересно да кажа още нѣщо за старата щипска черква „Фитията“. Къмъ края на миналото столѣтие черквата съвършено бѣше напустната и бѣше станала свѣрталище на цигани мечкари. Стенитѣ ѝ вжтре бѣха измазани отъ турцитѣ плътно съ варъ, та не личеха никакви стенописи. И турцитѣ бѣха я напуснали, защото, колкото пжти въздигали минаре до нея, то въ скоро време се събаряло. Сърбитѣ презъ последнитѣ години бѣха превърнали „Фитията“ отново въ храмъ и служеха въ него. Въздигнаха и камбанария до храма. Даже тамъ погребваха починалитѣ щипски епископи, като имъ въздигаха и паметници. Справедливостъта го изисква да признаемъ основанията имъ да се молятъ Богу въ единъ свой храмъ. Историческа истина е, че „Фитията“ е градена отъ единъ сърбинъ. Ето нѣкои подробности по това.

Къмъ края на XIII столѣтие и въ началото на XIV, когато сърбитѣ, несмущавани отъ никого, се ширѣха изъ Македония, България се разяждаше отъ остри вжтрешни династически смутове. А още по-голѣмо нещастие сполетѣ България, когато въ 1285 год. нахлуха въ нея и въ Маджарско татаритѣ. Тѣ преминали Балканитѣ и опустошили Тракия и даже Македония. Могжщото царство на Асеновци изчезва, а на престола въ Търново сѣда боляринътъ Смилецъ като васалъ на татарския ханъ Ногай. И когато сръбското политическо надмощие постепенно прониква въ

---

1) Г. Баждаровъ, в. „Родина“, Скопие, 1917 год.

началото на XIV вѣкъ въ градоветѣ на североизточната Македония, които въ XIII вѣкъ съставляваха частъ отъ българската държава и, споредъ думитѣ на византийския писателъ Акрополита, тамошнитѣ жители съзнателно сж се чувствували като българи и сж се борили срещу грѣцкото робство, изведнѣжъ изпжква една интересна личностъ, по име протосевасть и кесарь Стефанъ Хреля Драговоля, сръбски войвода, мжжъ юначенъ и стратегъ, който е държалъ известно време въ рѣцетѣ си градоветѣ Мелникъ, Кюстендилъ, Струмица и Щипъ. Тоя, именно, Хреля Драговоля, познатъ въ народния епосъ подъ името „Релю Крилатица“ и „Релю назарско копиле“, защото се е металъ съ войската си ту къмъ сръбскитѣ крале, ту къмъ византийскитѣ императори, е съградилъ щипската старинна черква „Фитията“. Хрелю, който е съградилъ сжщо и кулата въ Рилския манастиръ, на старини се покалугерилъ съ име Харитонъ и билъ внезапно умъртвенъ отъ кралъ Душановитѣ хора въ 1343 год. въ Рилския манастиръ.

Името на Стефанъ Хреля за първи пжтъ се споменува въ грамотата на сръбския кралъ Стефанъ Милутинъ презъ 1332 год., дето е писано :

*„И прида кралѣвьство ми цръквь велико-славнаго архїстратига Михаила иже въ Щипоу градоу, ѣгоже протосевасть Хрелїа отъ основанїа любовїю душе си създаь и оукрасиль красотами цръковными.“*¹⁾

Отъ това известие узнаваме, че Стефанъ Хреля презъ 1332 год. построилъ и украсилъ храма „Св. Арахангелъ Михаилъ“ въ Щипъ за свой и за кралевъ спомень, а кралъ Милутинъ го предалъ да го владѣе Хилендарскиятъ манастиръ

1) Сп. „Минало“, год. II, кн. 5 и 6, стр. 22.

на Атонъ.¹⁾ Както ще видимъ по-долу, съ изключение на тоя паметникъ, гр. Щипъ е пълненъ съ паметници, останали тамъ отъ българското владичество. Благодарение на размирицитъ въ България, сърбитъ завладѣха Македония, но много малко време я държаха въ ржцетъ си. И за да бждатъ угодни на завладенитъ отъ тѣхъ българи, привличали ги къмъ себе си, като имъ градѣли черкви и богато дарявали манастиритъ имъ. Тѣ знаели, че македонскиятъ българинъ е набоженъ и биели най-слабото му мѣсто. Забелязва се и едно друго явление, което е аналогично съ всичко онова, което се забелязваше въ завладената до скоро отъ сърбитъ Македония. Когато въ първия Милутиновъ походъ въ началото на XIII вѣкъ сърбитъ покориха „градъ славний Скопье, по сихъ же Овче поле, и Злетовъ и Пиянъцъ“²⁾, приложиха спрямо заробеното население сжщата държавна мѣрка, както я прилагаха до априль 1941 год. въ Македония, а именно: *боляритъ и гражданитъ, които благосклонно посръщали краля Милутина, били оставяни спокойно въ земитъ си, а всички ония, които се подозирали въ враждебностъ, били прогонвани отъ огнищата си или избивани.*

Следъ включването сега на гр. Щипъ въ

---

1) Й. Ивановъ, „Сев. Макед.“, стр. 200. Г-нъ Ивановъ, цитувайки „Споменик“ III, 25, казва, че не било ясно, коя е тая черква, подарена още отъ Милутина на Хилендарския манастиръ. Сигурно тая черква е „Фитията“. Другата черквица „Св. Ар. Михаилъ“, вжтре въ града, е построена отъ народа по-късно, следъ като „Фитията“ е била превърната въ джамия. Споредъ проф. Йор. Ивановъ, „Сев. Мак.“ стр. 203, презъ 1380 г. войводата Константинъ подарилъ на руския светогорски манастиръ „Св. Пантелеймонъ“ щипската Арахангелска черква, която по-рано зидалъ Хрелю: „и още приложихъ у Щипу црковъ Главатову архаггелъ“.

2) *Сп. „Минало“*, кн. 5 и 6.

границитѣ на България, населението и духовенството отново изоставиха тоя възобновенъ отъ сърбитѣ храмъ и скоро той пакъ ще запуснѣе.

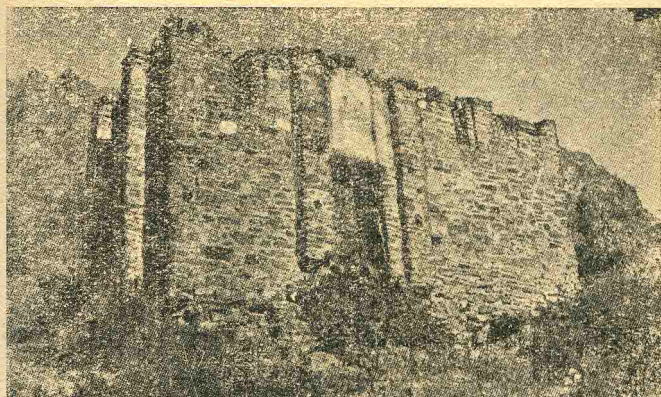
Въ югозападното подножие на Хисаря, срещу Новосело, надъ самитѣ покриви на нѣколко усамотени кжщици, стърчатъ само почернѣлитѣ четри стени на малката черквица „Св. Ив. Кръстителъ“. Това сж развалинитѣ на една срѣдневѣковна сграда отъ Второто българско царство. Размѣритѣ ѝ сж много скромни, а и направата ѝ е простичка. Преди 50 години, отъ лѣво на стената при главния входъ на черквата, доста ясно личеха образитѣ на царъ и царица. Царицата бѣ съ корона на главата, съ герданъ и обици, а царьтъ съ корона и мантия, съ седефи на вратника. Сега наново посетихъ развалинитѣ на тази черква. Удивително е, че багритѣ на тия два образа все тѣй сж свежи и чисти, само че много сж пострадали отъ пакостна ржка. На самия входъ на южната врата има сжщо запазени два образа на светци. Черквата „Св. Ив. Кръстителъ“ е построена презъ времето на българския царъ Асенъ II (1236 г.)¹⁾, а двата образа, запазени и до наши дни на стената въ нея, сж на царъ Асена и на съпругата му.²⁾

На лѣвия брѣгъ на суходолината Отиня, между Щипъ и Новосело, подъ Кумлака, обиколена отъ стари гробища, се намира друга стара черква, наречена „Св. Спасъ“. Това е малка еднокорабна постройка отъ сивъ камъкъ и тухли, добре запазена и до днесъ. Нито турцитѣ, нито сърбитѣ сж ѝ обърнали внимание. Тя е построена презъ

1) *Й. Ивановъ*, „Сев. Мак.“, стр. 204.

2) *Г. Баждаровъ*, в. „Брѣгалница“, бр. единственъ 30. XII. 1923 г.: „Щипъ и началото на освободителното движение“.

времето на северомакедонския князь Константинъ, въ втората половина на XIV вѣкъ, а именно презъ 1369 г.¹⁾ Изглежда никога богослужението на славянобългарски езикъ не е пресѣквало въ нея, а и днесъ тамъ се служи периодически. Въ черквата се влиза направо отъ пѣтя презъ една низка врата. Вѣченъ полумракъ царува подъ свода ѝ.

Черквата „Св. Ив. Кръститель“, подъ „Хисаря“. Изгледъ отъ къмъ югозападъ.

Цѣлата черквица извѣтре е покрита съ стенописи и съ славянобългарски надписи, които вече се хабятъ, поради разрушаването на покрива ѝ.

Посетихъ черквата „Св. Спасъ“ на храмовия ѝ празникъ — Спасовденъ. Служеха литургия въ нея. Множество богомолци, та чакъ и отъ окол-

---

¹⁾ Дневникътъ на стария Шипски учителъ Д. Бѣлаяна.

Споредъ проф. Йор. Ивановъ, черквицата „Св. Спасъ“ е построена отъ Димитра, войвода на Константина. Константинъ подарилъ на черквицата презъ 1388 г. нѣкои села, наедно съ селянитѣ. („Сев. Мак.“, стр. 202).

ността, бѣха дошли да се черкуватъ тукъ. Изненадахъ се, когато видѣхъ, че стенигѣ на черквата отвънъ сж обвити съ вълнени конци, а жени продължаваха да я обикалятъ и да я навиватъ съ конци. Запитахъ, защо се прави това? Отговориха ми, че бездетнитѣ жени вѣрвали, какво Богъ

Черквата „Св. Спасъ“. Изгледъ отъ къмъ югозападъ.

ще ги удостои съ рожба, ако на храмовия празникъ омотатъ черквата съ вълнени конци.

На единъ високъ хълмъ въ турската махала на града, отъ кждето се вижда цѣлиятъ просторъ на североизтокъ, чакъ до Султанъ тепе,

високо стърчи здрава еднокуполна джамия, до която е прилепено вече полусрутено минаре. Куполът ѝ нѣкога бѣше покритъ съ оловени листа; сега оловото го нѣма, а на слѣнцето червенѣе тухлениятъ ѝ покривъ. Това е старинния храмъ „Св. Илия“, превърнатъ нѣкога отъ *Хюсамединъ-паша* въ джамия. До нея има тюлбе, сега вече разрушено, съ гроба на турския дервишъ *Муедуинъ-баба*.

Постройката на този старъ български храмъ е съ много голѣми размѣри. До него, на северната му страна, турцитѣ съградили притворъ, който се опира на четири мраморни колони, досущъ приличенъ, въ постройка и въ колони, съ притвора отъ джамията, находяща се непосредствено до срѣдищнитѣ минерални бани въ Кюстендилъ, позната съ името *Ахмедъ-бей джамия*. Въ дѣсниятъ стълбъ при входа, който е отъ червеникавъ мозаиченъ мраморъ, има издѣлбана доволно дълбока гладка дупка. Има повѣрие, че всѣки, който си турне прѣста вътре и прегърне стълба, Богъ ще му даде, каквото пожелае. Една чешма, съ изобилна сладка вода, прилепена до самата черква, пои жителитѣ на цѣлия хълмъ горе.

Черковнитѣ власти въ Щипъ вече сж разчистили старинниятъ храмъ, направили сж олтаръ въ него и служатъ два пѣти седмично вечерня. Надъ входа въ храма, подъ самия куполъ, мазилката отвътре е изпадала и подъ нея ясно личи стенописъ — показватъ се главитѣ съ нимбуситѣ на двама светци. Замисля се отново храмътъ „Св. Илия“ да се възстанови въ старинния му видъ. Ако това стане и ако за притворитѣ му се отчуждатъ всички стари и полусрутени вече турски къщи, които нѣкога сж били построени на църковно мѣсто, Щипъ ще има единъ мону-

менталенъ и при това много почитанъ храмъ, който ще се вижда отъ далече.

Въ старинната махала подъ „Фитията“, която махала при оттеглянето на сърбитъ презъ априль 1941 год. биде опожарена, има още много стари черкви и параклиси, разхвърляни тукъ-таме, но вече съ заличени следи. Изглежда тѣ сж служили

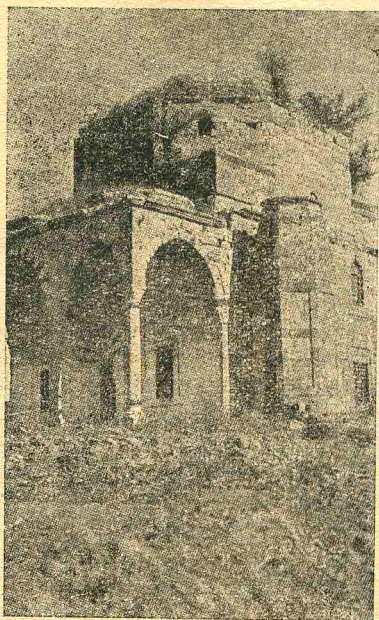

Черквата „Св. Илия“. Рисунокъ отъ художника Ив. Лукарвъ.

като домашни храмове на нѣкои по-първи Щипски фамилии отъ старо време. Една такава черквица до скоро сжществуваше въ дома на Щипския гражданинъ Доне Прилепчански. Тя бѣше зарита дълбоко въ кжщния дворъ, близу до портата.

Въ Новосело, на самия лѣвъ брѣгъ на Брѣгалница, изживява последнитѣ си дни девическия манастиръ „Покровъ Пресветия Бого-

родици“, нареченъ отъ населението „Бабитъ“. Калугерицитѣ отдавна сж напуснали манастиря. Сега стои само сградата му съ празни и рушещи се килии и коридори. Долу е манастирскиятъ храмъ, въ който и сега се служи редовно.

Черквата „Св. Илия“ гледана отблизу.

На иконостаса му е окачена голѣма икона на „Св. Богородица“, която е рисувана презъ 1853 год. и произхожда отъ Самоковъ. На празното поле долу е поставенъ следниятъ надписъ:

„Сия икона приложиха почитенороднитѣ монахини Евгения, Ефимия, Феврония, Магда-

лина, Мелания, Агапия, София, Олимпияда, Максимила, Евпраксия, Манасия, Мария за душевно имъ спасение. Лѣто 1853. Самоковъ“.

Въ сѣщия храмъ художникътъ Асенъ Василиевъ¹⁾ е прочелъ на стенописъта „Молящиятъ се Христосъ“: „1867 г. Самоковъ образописецъ“. А. Василиевъ предполага, че тоя стенописъ е рисуванъ отъ стария художникъ Захарий Д. Доспевски, братъ на Ст. Доспевски, който се билъ преселилъ отъ Самоковъ въ Щипъ, кждето живѣлъ 14 години (1862 — 1876) и работилъ иконописъ изъ разни черкви и манастири на Македония.

Като остатъкъ отъ сръднєвѣковна сграда въ Щипъ е и тѣй наречения „Деведџи-ханъ“ (Камиларски-ханъ), въ който нѣкога търговци отъ Венеция и Рагуза разтоваряли и продавали своитѣ стоки. Презъ турско време въ него спирали камилари, отъ кждето носи и името си. До м. май 1941 год. отъ тази старина стърчеха само нѣкои стени, градени съ огромни блокове отъ дѣланъ камъкъ. Сега всичко това е разчистено.

Останки отъ старинни постройки се срещаха нѣкога и въ мѣстността „Старѣо конакъ“, близу до махалата „Варошъ“. Тукъ личеа развалинитѣ на дветѣ входни врати на конака и стариннитѣ основи на единъ голѣмъ турски хамбаръ. Споредъ преданието, тукъ нѣкога е имало старъ конакъ за управление, или дворецъ за жилище.

Напълно запазена стара сграда въ Щипъ е „Безистена“ въ чаршията. Това е еднокорабна масивна сграда, съ площъ 428 кв. метра, мрачна и хладна отвжтре, разпредѣлена на множество търговски дюкяни. Тукъ, въ размирни времена, сж се укривали стокитѣ, за да се запазятъ отъ

---

¹⁾ В. „Зора“, 23 януарий 1943 г. Асенъ Василиевъ: „Църковни старини въ Щипъ. Щипяни и самоковци.“

грабежъ и опожаряване. „Безистенътъ“ не изглежда да е турска постройка. Характерни сж двата образа, изваяни отъ самия градивенъ камъкъ — глава на кукумявка и глава на непознато чудовище съ изплъзенъ езикъ — горе на два отъ трегеритѣ. Кукумявката е обърната къмъ западъ, а другата фигура — къмъ изтокъ. Сега Щипската община използва „Безистена“ за хали.

Отъ този типъ постройка бѣше и нѣкогашния „Дебой“, до самия турски хюкюматъ, въ който турцитѣ въ Щипъ държеха барута си. Отъ него днесъ нищо не е останало.

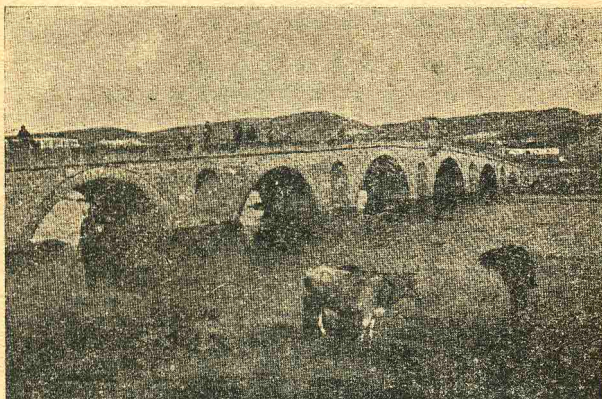
Подъ „Дебоя“ на Отиня имаше стариненъ камененъ мостъ, който свързваше дветѣ градски махали. При страшното наводнение презъ 1885 година тоя мостъ биде отвлѣченъ отъ водата. На мѣстото му сега има построенъ циментовъ мостъ.

На изтокъ отъ града, надъ текето на мюсюлманската религиозна секта „бекташии“, околността на което сега се превръща отъ общината въ разкошенъ народенъ паркъ, и около единъ клм. нагоре по коритото на Отиня, преди 50 години висѣше надъ рѣчното корито каменниятъ сводъ на старинния римски водопроводъ, по който нѣкога е идвала за града изобилна вода, сигурно отъ мѣстността „Суитлъка“. Тоя водопроводъ, или „кемеръ“, както го наричаше народа, биде разрушенъ и отнесенъ отъ водата при голѣмото наводнение на Отиня презъ 1885 год. Това наводнение тогава нанесе страхотни пакости на града и взе много жертви. Рѣката не бѣше канализирана и цѣлата почти чаршия се миеше отъ водитѣ ѝ.

Като стара постройка въ Щипъ се посочва и „Каменикъ мостъ“ надъ рѣката Брѣгалница, който свързва града съ Велешкото и Кочанското шосе и съ селата изъ Овче поле. Мостътъ е

турска направа отъ ранната епоха. Нѣкога надъ главния му сводъ имаше висока ниша, въ която бѣше вградена мраморна плоча съ турски надписъ. Сърбитѣ унищожили плочата, като свалили и нишата. Тѣ премахнали и оградата отъ плочи на моста, като я замѣнили съ желѣзни прѣти. Така старинната хубостъ на моста много е пострадала.

Мостътъ има четиринадесетъ отвора: седемъ голѣми и седемъ малки. На влизане въ града отъ

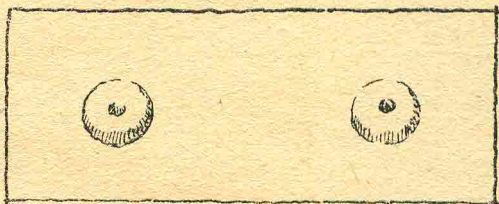

„Каменикъ мостъ“ надъ Брѣгалница при Щипъ.

лѣво, сиречь на източната страна, между четвъртата и петата ракла на моста, много низко въ стената има вградена плоча отъ сивожълтъ пѣсьчаникъ, съ изваяни върху нея две женски цици.

Малко по-назадъ на сѣщтата страна, на лицевата частъ на свода на втората голѣма ракла, има вградена друга плоча, само съ една цица на нея. За тия фигури щипяни разказватъ известната въ фолклора легенда за Мануилъ майсторъ. Нѣкога

мостътъ билъ граденъ отъ двама братя майстори. Ала работата не имъ вървѣла добре; денемъ каквото съзиждали, нощемъ се срутвало. Най-сетне двамата братя се увѣрили, че за да се задържи мостътъ, трѣбвало да се зазида въ основитѣ му човѣкъ. Братята, които били женени, си уговорили тайно: чиято жена дойде първа да донесе обѣдъ на домакина си, тя ще бжде изкупителната жертва. Случило се, че на другия день първа дошла жената на по-малкия братъ. Тя била хваната и жива зазидана въ основитѣ на моста. Отъ тоя день постройката му се задържала.

Плочата съ цицитѣ на „Каменикъ мостъ“.

Стара останка е и градския часовникъ въ „Горно маало“. Нѣкога той имаше дървена постройка, надъ високата каменна кула. Сърбитѣ, кой знае защо, свалили дървената пристройка и поставили часовника само върху каменната кула. Така старинната хубостъ на часовника много е пострадала. Гласътъ на камбаната му е много силенъ и се носи далече изъ околността. И за този градски часовникъ има легенда. Камбаната му била толкова силна и звучна, че при първия ѝ ударъ нѣкаква ханѣма помѣтнала отъ страхъ. Тогава турцитѣ пробили дупки въ камбаната, та звукътъ ѝ поотслабналъ.

Градската черква „Св. Николай“ се споменува отъ единъ лѣтописецъ още въ XIV вѣкъ

(1341 г.)¹⁾ Презъ 1845 год., когато миналъ презъ Щипъ Григоровичъ, черквата „Св. Николай“ била епископска.²⁾ Въ една приписка къмъ единъ пендикостаръ, намѣрена отъ мене презъ 1942 год., се съобщава за „щипский манастиръ на святаго Николая Мириликыйскаго чудотворца, заправи ся изново на 1868 лето“. Но черквата „Св. Николай“, въ тоя си величественъ видъ, въ какъвто

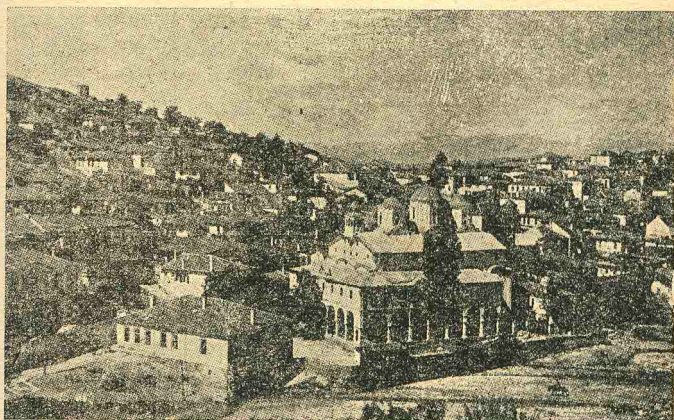
„Горно маало“ съ старинния градски часовникъ.

я виждаме днесъ, е възобновена и съградена презъ 1867 година. Това се вижда отъ единъ надписъ на мраморна плоча, запазенъ и до днесъ. Плочата съ надписа е вградена надъ главния западенъ входъ на храма. Тя стои между два изваяни отъ камъкъ лъва. Оня, който е отъ лъвата страна, държи въ преднитѣ си лапи човѣкъ

1) Й. Ивановъ, „Сев. Мак.“ стр. 204.

2) Пакъ тамъ, стр. 204.

въ цѣль рѣсть. Лѣвътъ е захапалъ съ устата си темето на човѣка.

Черквата „Св. Николай“, съ училището „Св. св. Кирилъ и Методий“ въ сегашния имъ видъ. Сърбитѣ сж свалили горния етажъ на училището, „за да не падне“.

Надписътъ има следното съдържание :

„Обновися отъ основание святей храмъ, общимъ иждивениемъ и помощю: при пастиреначалствѣ митрополита кестендилски и щипски г-на ѳгнатия, родомъ Адрианополитани: майа 10: 1867“.

Антична и интересна е рѣзбата на четиристълбовия орѣховъ покривъ на престола въ черковния олтаръ. По стойность той не пада додолу отъ дърворѣзбата въ скопската черква „Св. Спасъ“. Работенъ е отъ майстори мияци. На лѣвия стълбъ, долу, въ основата му, има надписъ: „Арсо Трайчевъ Успръць. И нищо повече. Въ Щипъ има фамилия Успръцови. Вѣроятно

нѣкой членъ отъ тази фамилия ще е дарилъ покрива, за който става дума.

Въ притворитѣ на храма, особено предъ входнитѣ му врати, има много мраморни плочи, които сж надгробни. Сега надписитѣ имъ сж съвършено изтрити. Запазенъ е старъ надгробенъ надписъ въ притвора, точно подъ лѣвата стълба за женското отдѣление на черквата. Тоя надписъ гласи:

„Тука лежи тѣлото на священикъ Кръсто отъ Неманѣци роденъ на еуни 5-ий 1822. Почина се во Шипъ декември 16-ий 1880. Вечна му паметъ“.

Вжтре въ храма, до втория стълбъ отдѣсно, има гробъ съ надписъ върху мраморна плоча:

„Подъ настоящата плоча почива тѣлото на блаженнопочившиятъ уважаемъ согражданинъ Мано Панайотовъ. Почина се на 27 септ.: 1881: Вечная му паметъ!“

Тоя Мано Панайотовъ е билъ единъ отъ първитѣ деятели и крепители на българщината презъ първата половина на 19 вѣкъ въ Шипъ. Нѣколко време е билъ председател на църковната община и аза въ хюкюмата. За неговитѣ добри дѣла къмъ града и съгражданитѣ си билъ е погребанъ въ църковния притворъ, а по-късно надгробната му плоча е била поставена на мѣстото вжтре въ храма, кждето се намира и сега.

Всички икони отъ долния редъ на иконостаса въ храма сж нови и сж писани отъ Димитри А. Папрадишки презъ 1889 год. Повечето отъ иконитѣ сж подарени отъ разнитѣ еснафи въ града.

Въ черквата „Св. Николай“ намѣрихъ единъ меденъ тасъ за нафора, подаренъ отъ „Казанджийски еснафъ Пецо Постоловъ, 1806 г.“

Характерна е една приписка върху началния листъ на единъ старъ пендикостаръ, писана отъ Трайчо Сапунджи, даскалъ кумановски. Ето и снимката на самата приписка, която гласи:

5831, трайчо Сапунджи
даскалъ кумановски

Сей Пендикостаръ на Свѣтѣмъ Оцѣ Николаю
Мириликійскому Чудотворцу и вселен-
скому щипскому храму Писа ся Това Писмо на
лѣто : 1834 : Мѣсъ февруарий денъ : 5 :
дадастъ всемилостивий Господь Богъ намъ животъ и
здравие и прощение Грѣховъ Нашихъ и долгоден-
ствие и благополучие и то желаеме всемило-
стивому Господу и то желаемъ всемилостивому
Богъ даидадѣ и прочее Общнае
и възлюбленнае.
Аминѣ

Приписката отъ пендикостаря

„1834

трайчо Сапунджи

даскалъ Кумановски.

Сей Пендикостаръ на Святому Отцу Ни-
колаю Мириликійскому Чудотворцу и вселен-
скому щипскому храму Писа ся Това Писмо на
лѣто : 1834 : мѣсець февруарий день : 5 : дадастъ
всемилолюбивий Господь Богъ намъ животъ и
здравие и прощение Грѣховъ Нашихъ и долгоден-
ствие и благополучие и то желаеме всемило-

*стивий Богъ да не даруе живота вѣчная и без-
конечная аминъ“.*

За Щипската черква „Св. Николай“, която игра голѣма роля въ духовния животъ на града и околията, ще кажа по-нататкъ още нѣщо.

На западъ отъ Щипъ и непосредствено до него, на една малка площъ до коритото на Брѣгалница и по склоноветъ на Кумлака и на Мѣрата, е разположена романтичната градска махала, наречена Новосело. Нѣкога това градче, заселено съ чисти българи, бѣше наистина яка крепостъ на българския духъ. Сега, следъ преживѣнитѣ ужаси презъ последнитѣ двадесетъ и две години на сръбско робство и нечовѣшката мѣсть на поробителитѣ, която най-много се е излѣла тукъ, Новосело е почти разорено и обезлюдено. Подъ непрестаннитѣ грижи на българската власть тепърва то ще се съвзема за новъ спокоенъ животъ.

Исторически се знае, че Новосело е било основано и заселено презъ времето на султанъ Мурадъ и че е било войнишко, или дервенджийско село, ползуващо се съ голѣми привилегии. Въ Турската империя, до унищожаването на еничеритѣ, по българскитѣ земи е имало много такива селища, които сж се ползували съ голѣми права отъ султанитѣ. Имало е войнигански села, които сж давали войници за служба въ султанскитѣ сараи и конюшни въ Стамбулъ; други села сж били доганджийски (ловци-соколджии), а други дервенджии, сиречь пазачи на проходите и пѣтищата. Понеже входътъ за Щипъ отъ къмъ Новосело е естествено запазенъ и въ града се влиза само презъ прохода „Клисурата“, която виси надъ лѣвия брѣгъ на Брѣгалница и е мжно достъпенъ, сигурно е, че и новоселчани въ старо време сж имали задача да пазятъ тоя проходъ.

Новосело се е ползувало съ голъми привилегии. Преданието казва, че въ него турчинъ не е можалъ безъ предизвестие да влѣзе и да живѣе. На двата края при градеца, при Отиня и горе при Клисуре, имало налбантници. Когато турчинъ съ конь е искалъ да мине презъ Новосело, длъженъ е билъ при входа му да слѣзе отъ коня, да разкове подковитѣ му и пешкомъ да мине по единствената му дълга улица. При изхода можалъ е той пакъ да подкове коня си и да се качи на него.

Новосело въ духовно отношение е играло въ тъмнитѣ дни на робството голъма роля. Коласийскитѣ митрополитѣ е пребивавалъ въ Щипъ главно презъ XVIII вѣкъ; тамъ си е ималъ и постоянна митрополитска сграда. Отъ единъ записъ се узнава, че митрополитския дворъ се намиралъ именно въ Новосело. Така, презъ 1728 г. Ипекскитѣ патриархъ пише, че наминалъ „оу Ново Село близъ Щипа, оу дворъ господина митрополита Кир Ефрема Коласискаго и Кратовскаго.“¹⁾ Кюстендилскитѣ митрополитѣ, подъ чието ведомство подпадналъ и Щипъ, често прекарвалъ презъ тежитѣ години на робството скритъ въ митрополитския домъ въ Новосело. Тамъ е билъ и седалището на стобийския епископъ, намѣстникъ на кюстендилския митрополитъ.²⁾

Новосело се слави съ величественъ храмъ на името на „Пресветая Богородица“ и съ едно монументално училище въ двора на храма, което до основи изгорѣ презъ зимата на 1941 година.

Министерството на народното просвѣщение се загрижи за участъта на това историческо учи-

¹⁾ Й. Ивановъ, „Сев. Мак.“, стр. 264. Стояновић, Зап. II, 72—73.

²⁾ Й. Ивановъ, „Сев. Мак.“, стр. 205.

лище, което въ миналото е приютявало подъ покрива си много именити народни будители и вече го възобнови въ стария му видъ. Това бѣше изричното желание на министѣра на народното просвѣщение, г. проф. Б. Йоцовъ. Надъ входната му врата и следъ изгарянето на училището още стоеше малката старинна мраморна плоча, вградена въ стената, съ следния надписъ :

Черквата „Св. Богородица“ и училището въ Новосело.

„Българско народно училище „Успѣние Пръ-светце Богородици“. Съгради се на 1882 г. 17 юний“.

За забелѣзване е, че когато сърбитѣ се настанаха на 1918 год. въ Щипъ, родолюбиви българи замазали съ варъ надписа на училището, за да го не открие и унищожи врага. Когато сърбитѣ бидоха прогонени отъ Македония презъ пролѣтѣта на 1941 год., варовата мазилка била почистена отъ плочата и надписа отново се провидѣлъ.

Храмътъ „Св. Богородица“ въ Новосело,

„най-голѣмата църква, издигната въ Македония отъ миналия вѣкъ“,¹⁾ е отъ 1850 година. Това се вижда отъ следния надписъ, издѣлбанъ на плоча надъ главния му входъ:

„Во 1850 лѣто мѣсець юния 29 ведомо буди обновлениемъ сего святаго храма Успение Пресветия Богородици во време на блаженейшаго патриарха Артемия Александриасъ и архипастиря нашего и епископа его господина Захария Еритронъ и епитропа хаджи Анастасия. Сосъ общиехъ православнихъ християнъ, ктиторомъ и приложникомъ святаго храма сего, да помян. Богъ Госп. во царствиемъ своемъ всегда, нишѣ и присно и во вѣк. вѣк. аминъ“.

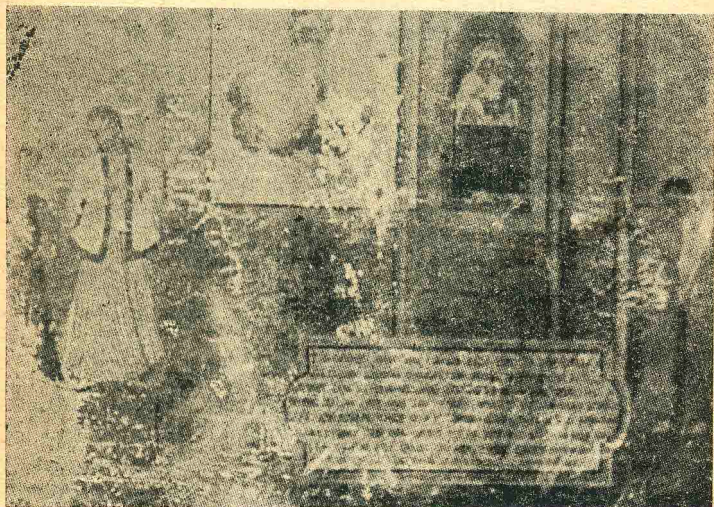
Крайно интересна въ тоя храмъ е една запазена и до день днешенъ битова картина съ религиозенъ характеръ отъ 1813 год., на която сж изобразени Пресв. Богородица, която спасява единъ царь, болното дете на живописеца, който е зографисвалъ тогава храма, самия живописецъ съ жена му и болното 15 годишно момче, оздравѣло вече, дошло да благодари на Св. Богородица за оздравяването си, съгласно съ обещанието. Самата картина буди голѣмъ интересъ и служи за образецъ на изкуството на българскитѣ зографи и на носията отъ онова време. Подъ картината има обяснителенъ текстъ, който е сжщо интересенъ. Въ него народниятъ говоръ се бори съ черковнославянския. Тоя надписъ ни открива чертици отъ стария животъ на македонскитѣ българи, а ни показва и колко много религиозни и вѣрующии сж били тѣ. Зографътъ е билъ нѣкой си Теодосий, родомъ отъ Велесъ. Когато работилъ храма въ Новосело, едно отъ

¹⁾ В кѣ „Зора“, 23. I. 1943 г., А Василювъ „Църковни старини“ и пр.

дечата му, Илия, 15 годишно, се поболѣло. Донесли го въ Щипъ и го лѣкували, но нищо не помогнало. Тогава силно вѣрващитѣ въ Бога родители поднесли детето предъ храма на Св. Богородица и, за удивление на всички, то оздравѣло.

Ето и самия надписъ на картината:

„Знамение новое чудо прѣсветия Богородици како есть скоро помощница, азъ грѣшный Теодосия образомъ сий зоографъ въ лѣто отъ Христа 1813. Въ това време работихъ въ църква новоселска и имахъ домъ у Велесъ и едно дете, това що лежи, имене Илия: Беше ми болно. Простихъ за него и майка му донесе го ради да го лекуеме и нищо лекъ не поможже и прииде време дете да умре и майка му го принесе предъ врата църковна и зе да плаче и азъ реко жено

Битова картина на Теодосия Зографъ отъ 1813 год.

види како е Богородица избавила царя отъ море, она може и намъ да помогне и поклонихме се. О, чудесе пресветия Богородица оживе детето и поиска да яде и потомъ оздраве. Самото отроче егда бѣ на възрасть 15 лѣтъ, приѣде и поклонися во свети храмъ“.

Отъ страни на картината е писано:

„И принесе образъ свидетелства“.

Тая картина е силно повредена, защото презъ сръбското робство е била скрита и запазена въ единъ таванъ отъ черковния епитропъ, *Миланъ Хаджи Яневъ*. Сега картината е вече почистена и е поставена въ рамка подъ стъкло.

Любопитенъ е и надписътъ на една овехтѣла щампа, съ образа на светого Иоанна Рилски, която намѣрихъ въ кръщелницата на сжщия храмъ. Надписътъ гласи:

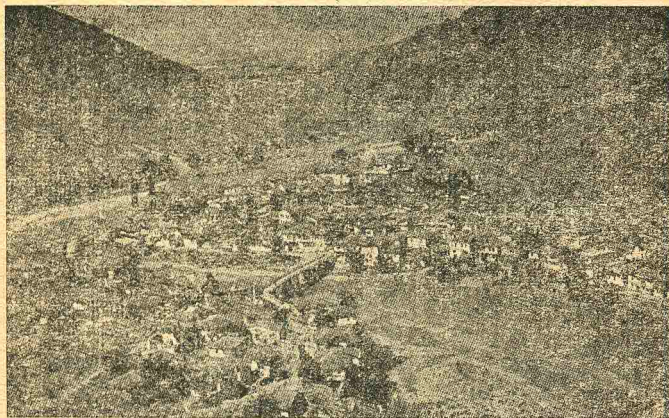
„Сей святой образъ с. преподобнаго и богоноснаго Отца нашего Иоанна Рилскаго Чудотворца Изобразися иждивениемъ Г. х. Йорданъ Кісовъ, отъ село Елень Терновския епархий, за душевное его, супруги, чадъ и родителей спасение и вѣчное возпоминание. Въ л. 1844“.

Въ сжщия храмъ сега показватъ единъ месинговъ свѣщникъ отъ 1806 година и едно кандило отъ 1846 год.

Както се вижда и отъ надписа, черквата „Св. Богородица“ въ Новосело е „възобновена“, сиречь, построена върху основитѣ на друга стара черква. Тя е работа на майсторитѣ отъ Рѣнзовско-Зографския родъ, прочути творци на сгради, рѣзби и иконописи. Като нѣщо рѣдко и ценно може да се посочи иконописа въ черквата. Дванадесетѣтѣ голѣми икони сж писани отъ прочутия самоковски художникъ *Станиславъ Доспевски*. Отъ датитѣ по тѣхъ се вижда, че той ги

е работилъ презъ 1861 год. — нѣколко години следъ завръщането си отъ Русия. Нѣколко отъ иконитѣ носятъ и подписа му. Тѣзи забележителни икони напълно отговарятъ на голѣмото име на художника. Десетина години по-късно самъ Ст. Доспевски казалъ, че „*като щипскитѣ икони не можахъ да направя други*“.¹⁾ Горе въ „женската черква“, на иконостаситѣ на двата странични олтаря, сж запазени нѣколко икони и отъ дѣдото на Станислава, стариятъ майсторъ Христо Димитровъ, основателтъ на Самоковската школа. Тия икони сж рисувани презъ 1810 год. и сж подписани: „*Христо рукою въ Самоковъ — въ лѣто 1810*“. Тѣзи икони отъ Хр. Димитровъ съставляватъ извънредно ценна сбирка. На това богатство въ Новоселската черква, трѣбва да се обърне голѣмо внимание. До сега подписани творби отъ

Новосело гледано отъ къмъ „Лѣджитѣ“.

¹⁾ Асенъ Василюевъ, „Църковни старини въ Щипъ. Щипяни и самоковци“. В-къ „Зора“, 23. I. 1943 г.

Хр. Димитровъ, съ едно-две изключения, не бѣха известни.

Въ сжщата черква е представенъ и другъ самоковски майсторъ. Една икона на светого Николая е подписана отъ „Захари Х. Зографа Самоковлята, 1843“. Той е синъ на Хр. Димитровъ.¹⁾

Гр. Щипъ е даренъ отъ природата съ голѣмо богатство, което тепърва той има да го почувствува. Това сж изобилнитѣ топли извори, прѣснати по дѣсния брѣгъ на Брѣгалница, въ тѣснината срещу Новосело и задъ него, по течението на сжщата рѣка. Тия топли извори бликатъ въ източното подножие на „Мерата“ и сж наредени въ права линия до самия брѣгъ на Брѣгалница и на равно съ нивото ѝ. Така че, когато рѣката прийжда, залива ги и ги натлачва. Тия термални извори сж познати между населението съ името „Лѣджи“. Водата имъ е симпурна и желѣзна. Околността до тѣхъ силно мирише на сѣра. Температурата на водата имъ, особено на единъ отъ тѣхъ, надвишава 85° по Целзия. „Лѣджитѣ“ сж голѣма благодатъ за щипяни, особено за новоселчани, понеже тѣ сж тѣхнитѣ безплатни перални.

И тукъ обаче разрушителната срѣбска ржка е оставила своя позоренъ печатъ. Умишлено сж били запушени много извори на „Лѣджитѣ“, като е оставенъ само единъ. Водата имъ се е оттеглила въ коритото на рѣката. Когато на 1928 г. сърбитѣ направили новъ подпоренъ стълбъ на моста при „Лѣджитѣ“, който съединява дветѣ Новоселски махали, дълбоко въ основата му бликала гореща вода.

Намѣрихъ „Лѣджитѣ“ въ окаяно положение. Нѣма съмнение, че творческата българска власть

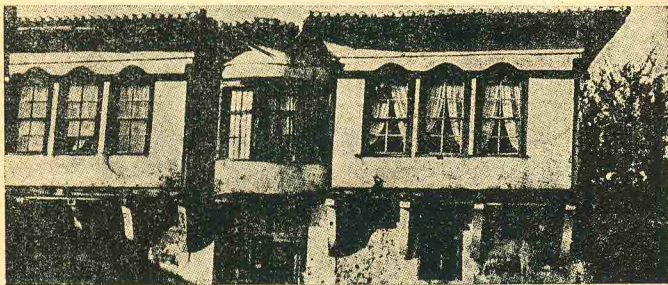
¹⁾ Ас. Василиевъ, „Църк. старини“ и пр. В-къ „Зора“, 23. I. 1943 год.

ще се погрижи сега и за тѣхъ, като прибере водитѣ имъ и ги влѣе въ една модерна градска пералня.

Вѣроятно отъ сѣщото огнище блика топлиятъ изворъ на отсрещната страна на хълма, тамъ, кждето е построена минералната баня „Кежовица“. Това е една стара турска сграда, съ бассейнъ и съ тремъ за събличане. Въ банята има два извора: желѣзенъ и симпуренъ. Нѣкога банята имаше изобилна вода; сега изворитѣ ѝ сж попресъхнали. Тукъ се наблюдава едно характерно явление. Когато рѣката Брѣгалница е пълноводна, изъ изворитѣ въ банята блика изобилно вода. А когато презъ лѣтото рѣката пресъхва и въ изворитѣ водата намалява.

Сърбитѣ презъ своето двадесетъ и две годишно управление и тукъ не сж направили нищо. Презъ изтеклото лѣто намѣрихъ и „Кежовица“ въ окаяно положение. Старата сграда бѣше почти рухнала; единиятъ изворъ въ банята — желѣзниятъ — съвършено пресъхналъ. На българската власть предстои и тукъ творческа работа.

Вжтре въ града, подъ „Горно маало“, има мѣстность, наречена „Тузлия“. Тукъ има чешма,

Стара кжца въ Щипъ.

водата на която е солено-горчива. Думата „Тузлия“ е турска и означава нѣщо солно, солено.

Въ тъмното минало гр. Щипъ е страдалъ не само отъ турци, отъ черкези, отъ кърджалии, но и отъ сърби и гърци. Турцитѣ сж водили нѣколко войни съ австрийцитѣ. Въ войната презъ 1690¹⁾ година, австрийската войска влѣзла въ Щипъ и го опожарила до основи.²⁾ Преданието казва, че стария градъ билъ построенъ на *Ежово поле*, на дѣсния брѣгъ на Брѣгалница, кждето и днесъ личатъ развалини и се откриватъ стари паметници. Къмъ края на турското владичество въ една нива на Ежово поле биде открито съкровище отъ домашни посуди, които били прибрани отъ властитѣ и пратени въ Цариградъ. Тепърва следъ това пожарище градътъ е съграденъ на днешното мѣсто.

Въ турско време изъ улицитѣ на Щипъ се търкаляха множество старини, като счупени мраморни статуи на конници, мраморни глави, вази, барелефи, надписи на плочи и пр., на които никоѣ тогава не обръщаше внимание. Сърбитѣ, следъ като се настанили въ Щипъ, прибрали тия старини. По-ценнитѣ занесли въ Бѣлградъ, а камънитѣ пратили въ Скопския музей „Куршумли ханъ“, кждето се намиратъ и сега. Въ двора на черквата „Св. Николай“, до стената при стария ѣ главенъ входъ, видѣхъ това лѣто мраморенъ отломъкъ отъ конникъ, търкулнатъ съ лице къмъ

---

1) Споредъ едно друго известие годината на австрийското проникване до Кюстендилъ, Щипъ и Велесъ е 1691.

2) Презъ австрийската война, 1690 г. „дойдоша немци и магары до Щипа... и паки се вратише („Гласник“ XIII, 293). За австрийското нахлуване и плячкосване по тия мѣста говори и Рико въ своята турска история. (Й. Ивановъ, „Сев. Макед.“, стр. 205).

стената. Казаха ми, че сърбитѣ не успѣли да отнесатъ и тая старина.

Родниятъ градъ на народнитѣ будители Д. Бѣлаяна, Д. Павловъ, професоритѣ Йосифъ Ковачевъ, Л. Милетичъ и Александъръ Балабановъ, който тепърва ще бжде още повече оцененъ, като голѣмъ български ученъ и писателъ, както и на незабравимитѣ апостоли и революционери Т. Лазаровъ, Т. Александровъ, М. Развигоровъ, Ефремъ Чучковъ и на други десетици като тѣхъ, още въ тъмното робство е раждалъ борци и герои, които сж държали подъ властѣта си цѣли турски области и съ своитѣ героични подвизи сж оставили незаличими спомени въ народната паметъ, та и днесъ се възпѣватъ дѣлата имъ. Едни отъ тия герои на миналото сж войводата *Чавдаръ*, така много възпѣванъ въ народнитѣ пѣсни и неговия сестринникъ *Лалушъ*. Чавдаръ и Лалушъ сж родени нѣгде изъ Щипскитѣ села въ Лаквичко въ втората половина на XVI вѣкъ. Лалушъ отначало е билъ байрактаръ на Чавдаръ войвода. Въ ония времена Щипъ съ околията си административно зависѣлъ отъ софийския Беглеръ-бей. Чавдаръ войвода, начело съ триста души отборъ юнаци, хайдутувалъ въ Кожухъ планина.¹⁾ Софийскитѣ аянинъ пращалъ срещу Чавдара много потери, но тѣ не само че не могли да го разбиятъ, но още повече го прославили. Тогава аянинътъ употрѣбилъ хитростъ, като убедилъ Чавдара да се предаде, срещу много съблазнителни нѣща. Лалушъ, обаче, който изглежда да е билъ по-хитъръ, предугадилъ измамата и предупредилъ вуйчо си да не се предава на пашата. Но понеже Чавдаръ не послушалъ, Лалушъ го убедилъ да се предаде съ половината

---

¹⁾ Л. Касжровъ, „Енцикл. речникъ“ т. III, стр. 2992.

отъ своитѣ юнаци,¹⁾ а другата половина отъ четата да я остави нему. Чавдаръ така и направилъ. Въ Бейлеръ-бейския конакъ въ София Чавдаръ съ частъ отъ четата си сложилъ оръжие, но веднага следъ това се намѣрилъ въ тъмницата. Лалушъ билъ на своя постъ. Той заплашилъ пашата, че ще превърне София на пепелище, ако не освободи вуйчо му. И, за да убеди въ това турската власть, разорилъ много пашовски чифлици въ околността на София. Турцитѣ се изплашили и освободили отъ затвора Чавдара и дружината му. А една народна пѣсенъ казва, че Лалушъ влѣзналъ въ София, разбилъ тъмницата и освободилъ отъ затвора вуйчо си.

Професоръ Иречекъ²⁾ въ своята история на българитѣ казва, че въ търновското възстание презъ 1595 година участвувалъ и отрядъ хайдути отъ 2000 души, които нападнали и разграбили главниятъ румелийски градъ София. П. Р. Славейковъ иска да докаже, че тоя именно отрядъ е билъ на Лалушъ войвода.³⁾

---

1) Л. Касжровъ, „Енци. речникъ“ т. II, стр. 1016.

2) Иречекъ, „История Бол.“, 605 стр.

3) Мин. сб., II кн. (1890). П. Р. Славейковъ — „Бележки за нѣкои стари войводи“.

III. ДУХОВНО ПРОБУЖДАНЕ И ПРОСВЪТА.

Духовната пробуда и просвътата до революционнитѣ борби за политическа свобода въ Щипъ съставляватъ областъ, която би трѣбвало да се проучи и да се проследи основно. За жалостъ, онзи богатъ източникъ на данни и факти изъ областъта на духовното възраждане на щипяни — дветѣ ценни архиви на Щипското църковно настоятелство и на Новоселското църковно настоятелство, безъ остатъкъ бидоха опожарени отъ сѣрбитѣ, веднажъ презъ 1920 година ѝ втори пжть следъ убийството на генералъ Ковачевичъ, когато бѣ разкрито подземното скривалище въ черквата „Св. Николай“ и много ценни документи и паметници бидоха унищожени ¹⁾. По край просвътата, ще се спра малко и върху проявитѣ на благотворителностъ въ гр. Щипъ, които за епохата, въ която сж вършени, сж наистина отъ значение и интересъ.

Отъ надписитѣ на плочи, на икони и на картини и отъ показанията на стари щипски граждани и отъ нѣкои предания става ясно, че въ Щипъ българското четмо и писмо никога не е пресѣквало ²⁾ и че то се е употрѣбявало тамъ и въ оная епоха, когато Фенеръ бѣше успѣлъ да

---

¹⁾ Отъ нѣкои новопридобити данни има основание да се вѣрва, че една часть отъ старата архива на Щипското църк.-училищно настоятелство била старателно прикрита презъ 1914 год. и че ще може нѣкога да се използва научно.

²⁾ *И Ивановъ*, „Сев. Мак.“ стр. 362.

угаси до голѣма степенъ народностното съзнание у българо-македонския народъ. Споредъ свидетелството на стари щипяни, въ началото на миналия вѣкъ половината Щипски граждани знаели да четатъ и да пишатъ български, или църковно-славянски. Споредъ свидетелството на сжщитѣ стари хора, никой отъ тѣхъ не помни въ Щипски храмъ нѣкога да е била служена светата литургия на грѣцки езикъ. Имало е, обаче, случаи, когато Символътъ на вѣрата, нѣкои тропари и „Отче нашъ“ сж се произнасяли на грѣцки и туй е ставало въ онова време, когато грѣцката пропаганда е била силна и застрашителна. ¹⁾

Нашиятъ съгражданинъ Вл. Икономовъ, сега вече покойникъ, въ разговоръ веднѣжъ ми съобщи, че неговия дѣдо, приснопамятниятъ икономъ попъ Анастасъ, човѣкъ по това време на преклонна възраст, пишелъ много красиво български. Това се вижда отъ подписа му, който той е сложилъ върху единъ документъ отъ 1880 год., като председателъ на Щипското църковно настоятелство.

Тоя документъ е едно свидетелство, съ дата 1 май 1880 год. Приподписано е отъ председателя и членоветѣ на църковното настоятелство въ Щипъ и е надлежно подпечатано. Свидетелството е издадено на Щипския гражданинъ Андонъ Глигоровъ въ увѣрение на това, че той е момъкъ „забележителенъ по поведението си и нравствеността си“. Така нѣкога македонскитѣ български общини препоръчвали своитѣ съграждани.

---

¹⁾ Стариятъ македонски учителъ Йорданъ Х. Константиновъ, „Джинотъ“, бележи за Щипъ следното:

„Щипъ е градъ български и въ църквитѣ му се служилъ български“. „Царигр. Вестникъ“, 1852 г.

Свѣдѣніе

1

Въ свѣдѣніи о томъ, что
наша супруга Анна Ивановна
и ее родители въ законномъ
браке, и что она въ законномъ
браке съ г. Иваномъ Ивановичемъ
Сидоровымъ. Въ свѣдѣніи о томъ,
что Анна Ивановна въ законномъ
браке съ г. Иваномъ Ивановичемъ
Сидоровымъ.

Въ свѣдѣніи о томъ, что
г. Иванъ Ивановичъ Сидоровъ
въ законномъ браке съ г. Маріей
Ивановною Сидоровною.
Иванъ Ивановичъ Сидоровъ.
1880.

Генералъ-Адмиралъ
Г. Сидоровъ
и его супруга Анна Ивановна
Сидорова.
Г. Сидоровъ.
Г. Сидоровъ.
Г. Сидоровъ.

Свидетелството има следното съдържание:

„Свидѣтелство.

Долуписаните изповѣдваме какво: Андонъ Глигоровъ е нашъ съотечественникъ, родомъ Българинъ, отъ Православно вѣроисповѣданіе, роденъ отъ Законно супружество, именно отъ г. г. Глигора Карафиловъ и Агния Трайчева¹⁾. Крстенъ въ църквата на Св. Николаева по Православните ни църк. обряди. Момокъ забележителенъ по поведението си и нравствеността си.

За потвърждение дава му ся настоящето свидѣтелство, което му послужва за препорѣка отъ наша страна.

Щипъ 1 май 1880.

Чърковна община

(печатъ)

(подписи)

Около 1880 год. дѣдо икономъ попъ Анастасъ успѣлъ да достави за храма „Св. Николай“ голѣма камбана. Ала турцитѣ не му позволили да я бие. Додо икономъ, обаче, друго-яче мислилъ. Безъ да пита нѣкого, на Великдень 1881 год. заповѣдалъ да биятъ камбаната. Турцитѣ хванали непослушниятъ свещеникъ, вързали го и го пратили въ Скопие на сждъ. Цѣли шесть години дѣдо икономъ лежалъ изъ тъмницитѣ на Скопие, Прищина, Беязъ-куле въ Солунъ, Измиръ и Родосто, докато една султанска амнистия го връща обратно въ Щипъ, но вече като грохналъ и изнемощѣлъ старецъ.

Когато щипяни масово изпращали на заточение своя председателъ на черковната община,

¹⁾ Това е сжщата баба Агния, хазайката на Даме Груевъ и на Гоце Дѣлчевъ, която е и първата македонска революционерка.

той се обърнал къмъ тѣхъ съ благославяща ржка и произнесълъ тия думи:

„Деца, бждете твърди и смѣли. Много води сме прескачали до сега, та и тази ще прескочимъ. Хвърленото семе ще даде плодъ.“

*4. Кономъ Папа Анастасъ и дъщерята
така на държавното наставничество*

Подписътъ на дѣдо икономъ попъ Анастасъ.

Запитанъ веднажъ отъ внука си: кжде се е училъ да пише толкова хубаво български, дѣдо икономъ му отвърналъ, че научилъ да пише български въ училището, но добавилъ, че той и знае и не да пише, но неговия дѣдо везелъ по „български като на гергефъ“. Тая подробностъ нека ни покаже, че въ Щипъ никога следъ Второто българско царство не се е промъквала чужда речъ и чуждо писмо, освенъ българскитѣ.

Тукъ ще дамъ въ факсимиле едно писъмце, намѣрено отъ мене презъ лѣтото на 1941 г. между пожълтѣлитѣ листя на Софрониевия „Кириакодромионъ“ въ черквата „Св. Николай“ въ Щипъ. Ето писмото, писано на пергаментовъ откъслекъ между годинитѣ 1810—1830. То има следното съдържание:

„Поздравление захарие синко како лежахъ (една дума не се чете) еденъ дертъ (болестъ) отъ страхъ ако се размислямъ или ако поядамъ подуваемъ се прати ми нъщо кажи на икимите или отъ нихъ нещо прати ми или прати ми едно шише балса“.

по здрaвлeнi^ѣ
за харіе сннко
како лeннeхъ
рaктрeи ѿдeн^ъ

цeрдцo ѿгп.
ѿстгpaхъ
ѿкоcepaзм^н
слeмъ ѿли
ѿко поcуѣ^н
поцѣвaм^н
ѿилe прaлiн

Практими
нещо кажи
наиктми^е

и ли^инихъ
нещо пра-
ктими

и ли пра-
ктими
сидно^е ш^е

Балса

Писмото е писано отъ виденъ Шипски граж-
данинъ въ началото на 19-ия вѣкъ, който е ле-
жалъ въ затвора и който току-що е билъ осво-
боденъ. Той вѣроятно се разболѣлъ, та иска отъ
сина си Захария лѣкъ за болкитѣ си. И отъ това
писъмце ще се види чистотата и яснотата на
българския езикъ въ Македония въ началото на
19-ия вѣкъ.

Когато българския народъ бѣше заетъ съ
извоюване на църковно-училищни правдини и ши-
пяни взеха живо участие въ тая борба. Споме-
нава се името на *повъ Паликария*, който е билъ
пращанъ въ Цариградъ като делегатъ на шипяни
по църковния въпросъ. Тоя повъ Апостолъ Па-
ликария, родомъ новоселець, живѣлъ въ срѣ-
дата на 19 вѣкъ, е билъ много забележителна
личность. Гръцкото духовенство, което успѣ да
окове въ духовно рѣбство българския народъ, въ
началото на 19 вѣкъ се опита да подчини подъ
своята духовна власть и шипяни. Ала неговитѣ
опити се разбиха о твърдостъта, упоритостъта и
високия патриотизъмъ на шипяни. Въ началото
на сжщия вѣкъ ималъ седалището си въ Шипъ
фанариотскиятъ владика Иеронимъ. Има преда-
ние, че тоя фанатизиранъ грѣкъ, въ омразата си
спрѣмо славянската писменость и българската на-
родность, далъ заповѣдь да се събератъ въ ми-
трополитската сграда всички стари квиди и рѣ-
кописи, писани на старо-български и славянски
езици. И като ги събралъ, опожарилъ ги собстве-
норѣчно ¹⁾. Въ тия пламъци загинали много ценни
древнобългарски съчинения, каквито ученолюби-
витѣ шипяни ревниво пазили до тогава.

Паметна е и борбата на Шипскитѣ граж-

---

¹⁾ М. Антонова, в. „Брѣгалница“, София 30 XII
1923 год.

дани съ фанариотското духовенство къмъ 60-тѣ години на миналото столѣтие. На чело на движението за българска черква застанали виднитѣ тогава Щипски граждани *Манолъ кяя* и *Мано Панайотовъ*, гробната плоча на когото сега се намира вжтре въ черквата „Св. Николай“. А задъ тѣхъ се сплотилъ цѣлиятъ градъ, мало и голѣмо. Въ 1876 год. въ Щипъ се получило известие, че Стобийския митрополитъ Игнатий, който ималъ седалището си въ Кюстендилъ, пожелалъ да дойде въ Щипъ да отслужи литургия. Тоя случай дошелъ точно на време, за да се даде възможность на щипяни веднѣжъ за винаги да скжсатъ съ фанариотската духовна власть. Игнатий дошелъ въ Щипъ, но още не билъ се настанилъ добре въ конака си, когато предъ него се явили Щипскитѣ първенци и му заявили, че е по-добре да стане и да си иде отъ кждето е дошелъ, тѣй като щипяни не искатъ грѣцки владика и грѣцко пѣснопѣние въ черква. На това Игнатий отговорилъ, че той е дошелъ въ Щипъ да служи литургия и ще служи, та който не иска да го слуша, да си седи у дома. Но упорититѣ щипяни разрешили малко по-иначе въпроса: вмѣсто тѣ да напуснатъ храма, намѣрили за по-добре Игнатий да го напусне. Презъ нощъта срещу службата нѣколцина граждани влѣзли въ черквата, изкъртили владишкия столъ, съ двата разярени лѣва въ основитѣ му и го изнесли въ църковния притворъ. Когато узналъ това Игнатий, отказалъ се да служи въ храма „Св. Николай“ и отишелъ да служи въ кжщата на *попъ Костадина*. На службата присжтствуваели само нѣколцина владишки приятели. Ала и тукъ владиката не билъ оставенъ спокоенъ. Скоро предъ кжщата на попъ Костадина се събрала внушителна тѣлпа граждани и надала силни викове: „*Не сакаме грѣцкио вла-*

дика!“ Владиката, като усетилъ, че тая работа не е шега, скоро напусналъ града. Тоя е билъ последния грѣкъ, който се опиталъ да спечели щипяни за фенерската духовна кауза.¹⁾ Следъ него въ Кюстендилъ и въ Щипъ идва преосвещениятъ Иларионъ, вече родомъ българинъ.

По-горе казахъ, че славянобългарската писменостъ никога не е била загаснала въ Щипъ. Много естествено е, че за да се поддържа тя, е трѣбвало да има огнище, въ което да тлѣе националното самъсъзнание и любовродната искра. Това огнище сж били килийнитѣ училища, въ които на пѣсъкъ сж били изучавани азбукето, часословътъ и псалтира. За училищни килии тогава сж служили или църковнитѣ свѣщоливници и кръщелници, или низката и опушена соба на даскала—терзия. Покойниятъ нашъ учителъ Димитъръ Бѣлаяна е оставилъ нѣколко книги, въ една отъ които, на бѣлото ѝ поле, се споменува за единъ ржкописъ, писанъ презъ 1561 година отъ нѣкой си даскалъ Антоний Георгиевъ. Где е сега тоя ржкописъ и где е библиотеката на Бѣлаяна,²⁾ никой нищо не можа да ми каже. По

1) Спомени на стари щипяни.

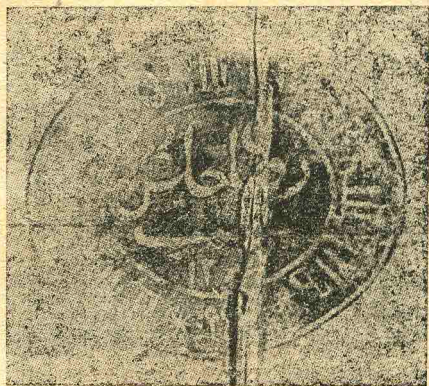
2) Проф. Й. Ивановъ, въ разговоръ съ мене, ми каза, че той лично е видѣлъ и използувалъ дневникътъ на Димитъръ Бѣлаяна. Видѣлъ е библиотеката му. Дневникътъ на Д. Бѣлаяна билъ даденъ за пазене на Н. Наумовъ, стариятъ Щипски публицистъ и дипломатъ. Но неговия синъ, българскиятъ журналистъ, г. Кр. Наумовъ, ми заяви, че дневника на Бѣлаяна „безследно изчезналъ“. Кжщата на Бѣлаяна въ Хисарската махала въ Щипъ и сега сжществува. Бѣлаяна не остави наследници. Въ кжщата му живѣятъ чужди хора. Поразпитахъ презъ лѣтото на 1942 год. въ Щипъ за библиотеката на Бѣлаяна. Каза ми се, че въ миналото дълго време децата отъ махалата изнасяли отъ кжщата на Бѣлаяна книги и закнижвали съ тѣхъ прозорци. Бѣлаяна притежавалъ ржкописенъ миней, писанъ презъ 1561 год. отъ даскалъ Антония Георгиевъ. (Й. Ивановъ, „Сев. Мак“. стр. 359).

предание се споменува края на XIX вѣкъ (година 1793), когато въ Щипъ е вече имало килийно училище. Кога е било замѣнено килийното обучение по църковнитѣ книги съ новото учение, т. е. кога е било открито въ Щипъ първото модерно училище, точно не може да се установи. Но то ще съвпадне съ годината, когато даскалъ Павле Гроздановъ повторно билъ назначенъ за учителъ въ Щипъ. Като пръвъ Щипски учителъ се сочи *даскалъ Кривъ Мано*. Той е учителствувалъ въ Щипъ около 1830 год. но на 1828 год. въ Новосело вече е имало училище, въ което учителствувалъ даскалъ Тасо, а следъ него клисарьтъ *даскалъ Мано*. Дали тоя Мано не е единъ и същъ човѣкъ съ другия Мано, това съ положителностъ не можахъ да установя. По това време се явилъ като учителъ даскалъ *Трайко Клисаровъ*, родомъ отъ Щипъ¹⁾. За него се знае, че общината му плащала по 15 лири годишно отъ черковната каса, а на голѣми празници получавалъ като подарѣкъ отъ ученицитѣ си по нѣкой и другъ грошъ. Ученицитѣ му достигнали до 150, а училището му било общонародно. По това време, на редъ съ общонародното училище, въ Щипъ имало и частно училище, въ което учителствувалъ щипянецътъ *хаджи Георги*. Училището му се помещавало въ собствената му къща, където той извършвалъ въ свободното си време и терзилкъ. Ученицитѣ му плащали по 30 пари седмично. Подобни частни училища въ Щипъ изобилствуватъ и по-късно. Като частни учители се споменуватъ още Зафиръ Митевъ и Ефремъ Стоймановъ. Съществуването на тия частни училища се обяснява съ изобилието на ученици, които не сж могли да се побератъ въ общонародното училище.

1) Й. Ивановъ, „Сев. Мак.“, стр. 359.

Къмъ края на 1840 год. щипяни вече почув- ствували нужда отъ по-уредено училище. Тѣх- ната любознателностъ не могла да се задоволи съ познанията на „даскали“, на които по-далече отъ Пребегъ и Новоселскитѣ лозя кракътъ имъ не билъ стѣпвалъ. Ето защо тѣ условили за учителъ градскиятъ любимецъ даскалъ Павле Гроздановъ, когото по-късно изпратили да се учи въ Кюстен- дилъ при Неофита Рилски на ланкастерската ме- тода. Следъ завръщането си въ Щипъ, Павле Гроздановъ приложилъ новото учение на прак- тика. Гражданитѣ останали твърде доволни отъ него и му повишили заплатата на 36 турски лири годишно ¹⁾. Дѣдо Павле билъ улуденъ човѣкъ. Носилъ се добре и се обличалъ чисто. Никога не е избѣгвалъ научниятъ споръ и винаги е из- лизалъ победителъ. Починалъ е на 1857 година.

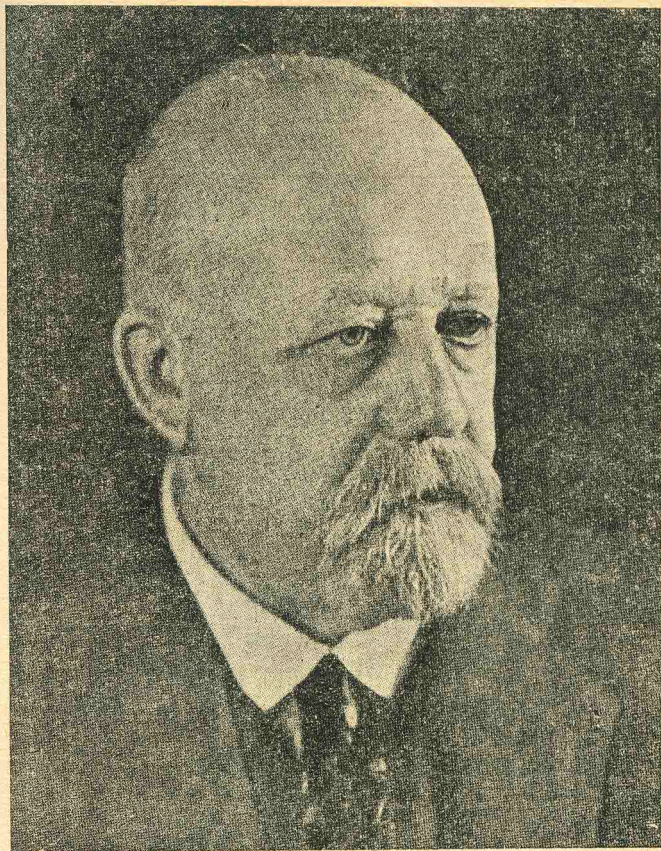
Печатътъ на черковната община въ Щипъ отъ 1880 год.

¹⁾ Й. Ивановъ, „Сев. Мак.“, стр. 361.

Едновременно съ това щипяни замислили да се сдобиятъ и съ по-обширна училищна сграда, защото тѣснитѣ църковни кръщелници не били вече годни за нарастващитѣ просвѣтни нужди на гражданитѣ. За училище сега се вече пригодила черковната кжца на Коце Рибарче, находяща се до самия олтаръ на черквата „Св. Николай“. Следъ смъртъта на Павле Гроздановъ въ 1857 год., за учителъ останалъ синъ му Димитъръ Павловъ. По това време вече учителствували въ Щипъ попъ Анастасъ, братъ отъ друга майка на Йосифъ Ковачевъ, и Апостолъ Златановъ.

Около 1860 година щипскитѣ първенци Дим. Живковъ, Мано Панайотовъ, Коце Бабамовъ, Тасе Гочевъ, Мано Сеизколевъ и Арсо Печениковъ, узнали, че въ съседния градъ Велесъ учителствува единъ бележитъ учителъ, на име *Георги Милетичъ*, по народностъ хърватинъ и пожелали да го иматъ за свой учителъ. Г. Милетичъ се съгласилъ да учителствува въ Щипъ. Той се условилъ съ общината и почналъ да преподава въ училището нѣкои нови предмети. Той билъ много тихъ и духовитъ човѣкъ. Чрезъ своята съпруга, *г-жа Ефка*, той се напълно побългарилъ. Билъ много веселъ човѣкъ. Обичалъ природата и често извеждалъ ученицитѣ си на разходка, обикновено на Хисаря, кждето ги гощавалъ съ гювечи, карайки ги да пѣятъ народни пѣсни. Негови ученици на онова време били: Арсо Лазаровъ, Коце Гочевъ, Михаилъ Дончевъ и др. Нека да кажа, че до Г. Милетичъ въ училището въ Щипъ не е имало годишни изпити.

Следъ Милетича въ Щипъ учителствувалъ само три месеца сръбскиятъ емигрантъ Василий, а следъ него Димитъръ Бѣляна (за втори пжтъ) въ първоначалното училище, съ 45 лири заплата и Димитъръ Павловъ — за класното. Съ общи

A. McNamee

грижи на народа, училищата били снабдени съ необходимитѣ учебни пособия и помагала.

Георги Милетичъ е баща на покойния български ученъ мжжъ, *проф. Любомиръ Милетичъ*, който е гордостта на българската наука. Той е сжщо така гордостъ за гр. Щипъ. Неговитѣ многобройни трудове изъ областта на филологията, етнографията и историята, се ползватъ съ свѣтова известностъ. Когато презъ годинитѣ на сръбското иго Македония и историята ѝ се разпваха на кръстъ отъ сръбскитѣ шовинизирани учени, като Цвийча, Бѣлича и др., проф. Л. Милетичъ достойно отстояваше на тѣхнитѣ пристѣпни и научно оборваше лъжитѣ имъ.

Проф. Л. Милетичъ е роденъ въ Щипъ на 1 януарий 1863 год. въ кжщата на *Мише Минаевъ* въ Хисарската махала, а почина въ София на 1 юний 1937 година.

Другъ единъ просвѣтенъ щипянянъ, за когото вече споменахъ по-горе, е стария учителъ *Димитъръ Бѣлаяновъ*, или *Бѣлаяна*, както Щипяни го наричаха. Той е учителствувалъ въ Щипъ тепърва следъ Георги Милетичъ. По неизвестни причини, нѣкое време престаналъ да учителствува, до като къмъ 1882 год. наново станалъ учителъ. Негови колеги въ училището тогава били: Д. Павловъ, Коце Шекериновъ, Ал. Живковъ и сладкозвучниятъ черковенъ пѣвецъ Атанасъ Чепъргановъ.

Димитъръ Бѣлаяна е билъ добре подготвенъ за своята работа и за времето, въ което е

Подписъ на Дим. Бѣлаяна.

работилъ. Той е билъ просвѣтенъ мжжъ, раз-
полагалъ е съ домашна библиотека и е водилъ
дневникъ. Следъ педесетъ годишната му въз-
растъ зрението му се повредило. Той напусналъ
учителството и се отдалъ на търговия. Умрѣлъ
около 1890 година тихо въ своя домъ въ Хисар-
ската махла въ Щипъ. Проф Й. Ивановъ е из-
ползувалъ дневникътъ на Бѣлаяна. Получилъ го
е отъ видния Щипски гражданинъ Никола Наумовъ.

Димитъръ Павловъ Гроздановъ.

Споменахъ по-горе за второто учителству-
ване въ Щипъ на Дим. Павловъ Гроздановъ, сега
вече добре школуванъ и подготвенъ за званието
си отъ Найдень Геровъ въ Пловдивъ¹⁾. Не е без-

¹⁾ *Съгражданинъ*, в-къ „Бръгалница“, брой един-
ственъ, 30. XII, 1923 г.

интересно да се знае нѣщо повече за тоя нашъ будителъ. Той е роденъ на 8 ноември 1840 год. въ Щипъ, а почина въ София на 3 мартъ 1919 г.

Придобилъ още отъ семейното огнище любовта къмъ родината си и жаждата да работи за нея и подготвенъ при това отъ даровития си баща, Димитъръ Павловъ още на 17-та си година става основенъ учителъ въ Щипъ. Следъ като учителствувалъ до 23-та си година, той заминалъ, както казахъ, въ Пловдивъ, кждето постъпилъ въ класното училище на Найдень Геровъ. Следъ като завършилъ науката си въ Пловдивъ, Павловъ се завръща въ родния си градъ и учителствува още 4—5 години, сега вече въ Новосело, кждето взима активно участие въ противогръцкото движение. Заедно съ Апостолъ Паликария той е билъ пратенъ въ Цариградъ, като делегатъ въ първия учредителенъ екзархийски конгресъ. Поради сладкозвучното си пѣне въ черква, Павловъ е билъ задържанъ отъ екзархията въ Цариградъ, като учителъ и пѣвецъ въ екзархийския параклисъ. Въ Цариградъ живѣлъ петъ години. Заедно съ П. Р. Славейковъ, който известно време живѣлъ у дома му и съ други видни дейци, Павловъ е взелъ участие въ народното освободително движение. Едновременно той посещавалъ курсове въ Робертъ Колежъ и усъвършенствувалъ познанията си по френски, гръцки и турски езици, които той отлично владѣше, а сжщо и познанията си по историята и културата на западъ, особено на Франция, чийто велики философи на XVIII вѣкъ той четѣше съ страсть чакъ до сетния си часъ.

Когато борбата за духовното освобождение съ гърцитѣ се завърши успѣшно и стана ясно, че ще трѣбва да се почне новата политическа борба, Д. П. Гроздановъ, вмѣсто да приеме поканитѣ

на свои приятели и да се пресели въ България, кждето, поради своята култура и знанието на много езици, го очакваше блѣскава кариера и богатство, той се връща въ Македония, въ родния си градъ, и отново учителствува тамъ цѣли 18 години, изпълняващъ почти непрекъснато длъжноститѣ на директоръ на класното училище, секретаръ на общината, пѣвецъ въ черквата, главенъ учителъ и пр. Той е взималъ живо участие и въ новото политическо революционно движение, билъ е най-сетне подушенъ отъ мѣстнитѣ власти и е трѣбвало да се изсели отъ Щипъ. Тръгналъ за България, въ Скопие билъ задържанъ отъ митрополията и останалъ като учителъ, надзирателъ въ ученическия пансионъ, пѣвецъ и пр. седемъ години, следъ което трѣбвало отново да се мѣсти и отишелъ въ България, гдето живѣ като скромненъ пенсионеръ и черковенъ пѣвецъ. Най-сетне, изтощенъ отъ работа и отъ болестъ, Павловъ тихо угасна въ една полусрутена хижа въ столицата на България. Щипското братство въ София му устрои тържествено погребение, като на заслужилъ съгражданинъ.

Силенъ тласкъ на обучението въ Щипъ е далъ *Йосифъ Ковачевъ* презъ 1870—71 год., който изначало учителствувалъ въ Новосело, а следъ това въ Щипъ, гдето приложилъ звучната метода. Тогава училището е било смѣсено. Негови другари и сподвижници въ просвѣтата на щипяни били братъ му *Михаилъ А. Ковачевъ*, *Маджунковъ* и *Ал. попъ Орушовъ*, бащата на революционера Тодоръ Александровъ.

Йосифъ Ковачевъ е роденъ на 14 януарий 1839 година въ гр. Щипъ, гдето е получилъ килийното си образование и следъ това, презъ 1855 год. станалъ учителъ въ с. Гиляни, Скопско. Тукъ той не се задоволилъ само съ обучаване на де-

цата, но събиралъ народни умотрворения. Съ своя тихъ характеръ, съ трудолюбието си и съ хубавото пѣне въ черква, Й. Ковачевъ завладѣлъ селянитѣ, които го обикнали и не искали да го изпуснатъ. Но той не билъ доволенъ отъ себе си. Чувствувалъ, че съ тѣзи познания не може да бѣде достатъчно полезенъ на народа си и замечталъ да се сдобие съ по-голъмо образование. Съ тази целъ Й. Ковачевъ напусналъ учителството и заминалъ за Цариградъ, кждето предполагалъ, че ще намѣри добри българи, които да му помогнатъ да замине въ Русия. Въмѣсто въ Русия обаче попадналъ въ Бѣлградъ, кждето постѣпилъ въ духовната семинария, която завършилъ следъ три годишно учение. Презъ 1864 г. Ковачеву се удало да замине за Русия, въ гр. Киевъ. Тамъ постѣпилъ въ духовната академия, въ която, покрай духовнитѣ науки, се преподавало и история и педагогия, за които той много се интересувалъ и редовно посещавалъ лекциитѣ и хоспитациитѣ. Тази негова прилежностъ го приготвила къмъ теоретическа и практическа обществена дейность въ областъта на народната просвѣта. Одеското българско настоятелство, което подпомагало способнитѣ ученици българи въ разнитѣ учебни заведения и което следѣло тѣхния успѣхъ, като се увѣрило въ способнитѣ на Ковачева, издържало го при следването му въ академията, а следъ свършването ѝ изпратило го за учителъ въ Габровското училище.

По онова време въ Габрово главенъ учителъ билъ *Цвятко Самарджиевъ*, който поучавалъ децата още по старата метода. Веднага следъ пристигането си въ Габрово, Й. Ковачевъ се заелъ съ въвеждането на новата метода, която той наричалъ *нагледна* и *гласна*. За пълното приложение на новата метода, той заставилъ и другитѣ учи-

тели да хоспитиратъ при него и да я усвоятъ. Успѣхитѣ презъ първата година били отлични и името на Й. Ковачевъ се носело отъ уста на уста между всички Габровски граждани. Освенъ новитѣ предмети, които той въвелъ за обогатяване теоритичнитѣ познания на учащитѣ се, както и учебнитѣ помагала и покжщнина, като картини, черни

Й. Ковачевъ.

дъски, чинове, той обърналъ внимание и на физическото възпитание на учащитѣ се, като въвелъ предмета гимнастика, извеждайки децата на гимнастически упражнения на открито. Турцитѣ, които не могли да не видятъ успѣхитѣ на българското училище и чинителя на тия успѣхи, почнали да гледатъ съ завистъ и наклеветили мос-

ковския даскалъ предъ русенския валия Митхадъ-паша, като опасенъ човѣкъ. Последниятъ наредилъ предъ мѣстнитѣ власти да махнатъ Ковачева още преди завършването на учебната година и, въпрѣки общитѣ симпатии на гражданитѣи молбитѣ имъ предъ пашата, И. Ковачевъ негласно билъ интерниранъ въ родното си мѣсто презъ 1869 год.

Въ Щипъ Ковачевъ не намѣрилъ вакантно учителско мѣсто и се условилъ за учителъ въ Новосело, кждето почналъ да прилага своята реформаторска учебна дейность. Новоселското килийно училище било реформирано въ класно, съ двегодишенъ курсъ. Програмата на новоотвореното училище изработилъ самичкъ Ковачевъ, като раздѣлилъ ученицитѣ на два класа за класно обучение. Въведенитѣ предмети имали общообразователенъ характеръ, чрезъ който се стремѣлъ да подготви учащитѣ се за бждещи дейци въ областъта на учебното дѣло и черквата. Презъ 1871 год. излѣзълъ първиятъ изпускъ на Новоселското класно училище, въ което се обучавали момчета чакъ отъ Габрово, Велесъ, Тиквешъ, Прилепъ, София, Плѣвенъ и др. градове. Въ родния си градъ Ковачевъ не се ограничилъ само между четиритѣ училищни стени. И. Ковачевъ отворилъ недѣлно училище, въ което презъ празнични дни държалъ сказки на разни теми; отворилъ недѣлни курсове за обучаване на грамотность възрастнитѣ, а търговцитѣ упжтвалъ какъ да водятъ търговскитѣ си книги и смѣтководството. Презъ идната година Ковачевъ премѣстилъ училището си въ центъра на града, но въ сжщата година Скопскиятъ митрополитъ го назначилъ за инспекторъ въ Кюстендилско. Новата му длъжность, която при тогавашнитѣ размирни времена не бѣ лишена отъ опасности за живота, не се харесала на турската власть, която поискала да

се махне Ковачевъ, поради което той отново потърсилъ учителско мѣсто и отишелъ въ Прилепъ, кждето развилъ трескава народополезна дейность. Следъ освобождаването на България, Ковачевъ се прибра въ София, кждето занимава чиновническа и професорска служба. Той умрѣ на 31 декемврий 1898 г. Между литературнитѣ трудове на Ковачева личатъ: „Школска педагогика“, „Ржководство за първоначалното обучение“ и „Български букваръ по звучната метода“¹⁾

Като говоримъ за Йосифъ Ковачевъ, не бива да пропуснемъ неговиятъ знатенъ едноутробенъ братъ, *Михаилъ Ковачевъ*, който също така има заслуги къмъ родния си градъ. Михаилъ Ковачевъ бѣше съ четири години по-младъ отъ своя братъ и му бѣ най-добрия помощникъ и сътрудникъ въ училищата му работа въ Щипъ.

Мих. Ковачевъ бѣше високообразованъ мжжъ, много честенъ, много милостивъ и добродѣтеленъ човѣкъ и много почитанъ баща и съпругъ. Наедно съ брата си Йосифа и той се прибра да живѣе въ София, кждето дълги години бѣше председателъ на Софийското училищно настоятелство.

Приживѣ Мих. Ковачевъ разправяше следниятъ епизодъ изъ учителствуването си въ Щипъ. Когато двамата братя въвели въ Щипското училище новата гласна метода, учили децата да изговарятъ буквитѣ не по старому, като азъ, буки, веде и пр., а простичко: а, б, в, и тъй нататъкъ. На свой редъ и буквата „р“ изговаряли не „ръци“, а тъй, както си я пишемъ и изговаряме сега. Това се видѣло чудно на децата, та нѣкои отъ

---

¹⁾ Хр. Шалдевъ, в. „Бръгалница“, бр. единственъ, София, 30 XII 1923 год.

тѣхъ, като срещали на улицата учителитѣ си, викали подигравателно задъ гърба имъ: „р-р-р-р!“ ...

Единъ отъ добритѣ сподвижници на Йосифъ Ковачевъ въ Шипъ е билъ и *Александъръ попъ Орушовъ*, баща на именития македонски апостолъ Тодоръ Александровъ. Ал. попъ Орушовъ е роденъ въ Новосело на 1849 год., а

Михаилъ Ковачевъ

е починалъ на 1897 год. Още като ученикъ въ Шипъ, той е проявилъ извънредни духовни дарби. Училището завършилъ твърде младъ, понеже взималъ по два учебни класа годишно. Още въ училището Ал. попъ Орушовъ, става пръвъ помощникъ на Й. Ковачевъ при въвеждането на новата учебна система. Следъ това е учителству-

валъ въ училищата на Новосело и на Щипъ. Попъ Орушовъ се е проявилъ много съ своята народополезна работа. Сжщо като Г. С. Раковски и той едновременно е билъ и педагогъ, и поетъ и музикаленъ композиторъ. Много пѣсни е съчинилъ и композиралъ Ал. попъ Орушовъ, които и сега се пѣятъ по Македония. Хвалебната султан-

Александъръ попъ Орушовъ

ска пѣсенъ: „*Нашири нуръ, шахи джиханъ*“, е съчинена отъ него. Този нашъ даровитъ съгражданинъ бѣше и отличенъ черковенъ пѣвецъ.

Най-голѣмата заслуга обаче на Ал. попъ Орушовъ е беззаветната му и смѣла борба съ протестантската ересъ въ Радовишъ. Протестантски проповѣдници съумѣха въ кратко време да спечелятъ радовишани. Около 1890 год. екзар-

хията прати Ал. попъ Орушова като главенъ учителъ въ Радовишъ. И той съумъ, въ продължение на седемъ години, да обезсили и почти да изкорени протестантската секта изъ тоя гиздавъ македонски градъ. Той е сжщевременно и единъ отъ смѣлитъ македонски революционери, приемникъ на дѣлото на Даме Груевъ и на Гоце Дѣлчевъ.

Следъ Йосифъ Ковачевъ, отъ 1874 год. до 1883 год. въ Шипъ е учителствувалъ *Иванъ Карановъ* отъ Кратово. После шипяни пакъ повикали Бѣлаяна и Дим. Павловъ. Като тѣхни другари-съучители били *Константинъ Шекериновъ*, *Ал. Живковъ* и *Анастасъ Чепъргановъ*, сладкозвучниятъ черковенъ пѣвецъ.

Наредъ съ тоя поменикъ, не ще е безинтересно да изтъкна тукъ една особеностъ, която се забелязва въ Шипскитъ училища къмъ 60-тѣ години на миналия вѣкъ. Докато народнитъ водачи сж се надпреварвали да услужатъ съ нѣщо на училищата, да ги издигнатъ съ добри учители и пособия, самитъ ученици отъ това време сж чувствували голѣмъ страхъ отъ училищата и неохотно сж ги посещавали. Това се дължи на познатия тогавашенъ методъ при обучението, изразенъ въ свирепата *фалага* и въ жестокитъ и често нечовѣшки наказания, прилагани спрямо ученицитъ при незнаене на урокъ, или при други простѣпки. Фалагата е представлявала едни дървени клещи, въ които се включвали и стѣгали краката на ученика, следъ което до подуване се налагали съ прѣчка. Обикновенитъ наказания сж били: сядане съ голи колѣна на пѣсъкъ, бой съ прѣчка по прѣститъ на ржцетъ и почерняване лицето на провинения ученикъ съ сажди и развеждането му въ такъвъ видъ низъ улицитъ. Къмъ края на 80-тѣ години методитъ при обу-

чението бѣха поизмѣнени и много отъ тия жестоки наказания вече се забравиха.

Като говоря за културно-просвѣтнитѣ прояви въ гр. Щипъ въ старо време, трѣбва да подчертая, че не правя разлика между Щипъ и Новосело. Но понеже Новосело имаше, а и сега има, своя отдѣлна черковна община, хубаво и обширно училище и отдѣленъ бюджетъ, умѣстно е да се спомене, че на редъ съ училищата въ Щипъ, отъ край време и въ Новосело просвѣтата е била поставена на завидна висота. Помнятъ се имената на следнитѣ учители, които сж учителствували въ Новосело: *даскалъ Темелко, попъ Йованче, Апостолъ Паликариевъ, Димитри Шоповъ, Костадинъ Сарафовъ и Симеонъ Момчеджиковъ*, които отпосле всички сж били ржкоположени въ свещенически санъ.

За да се ржководи, за да расте и да се развива просвѣтата въ Щипъ, естествено е, че сж били потрѣбни материални срѣдства. И за удивление е, че щипяни сами сж давали паричнитѣ срѣдства за издрѣжка на училищата си, безъ да очакватъ и най-малка външна помощъ. Едва следъ 80-тѣ години на миналия вѣкъ екзархията почна да заплаща директора на класното училище. Училищнитѣ работи сж се водили отъ черковна община, подѣлена на черковни епитропи и училищни настоятели. И съ каква любовъ, съ каква похвала и безкористие сж гледали на работата си тия щипски граждани! Тѣхното дѣло буди удивление и възторгъ и трѣбва да служи за примѣръ на всички ни.

До 1877 год. щипяни, както казахъ, нѣмаха особена сграда за училище. Но когато Йосифъ Ковачевъ разви своя новъ учебенъ методъ, старото училище въ кжщата на Коце Рибарче се видѣло тѣсно. Живиятъ и буденъ за наука духъ

на щипяни не се задоволилъ съ това училище. Къмъ 1870 г., когато Василъ Левски, като челебия, посетилъ гр. Щипъ и се срещналъ тамъ съ хаджи Михаилъ Костенцевъ¹⁾, щипяни замислятъ да си построятъ нова, обширна сграда, натъкмена съ всички потрѣбности за училище.

Тая идея цѣли седемъ години е зрѣяла у щипяни. Отъ нея е било обхванато цѣлото гражданство. Тя е въодушевила мало и голѣмо. У дома и въ чаршията единствената тема на разговоръ е била новото „школо“, което е щѣло да се гради. Мѣстото му било опредѣлено въ западния дворъ на черквата „Св. Николай“, въ жгъла, който се образува отъ коритото на суходолнината Отиня и отъ северната черковна улица. Даже въ едно отъ заседанията черковно-училищното настоятелство е кръстило бждещето училище на името на Солунскитѣ равноапостоли „Св. св. Кирила и Методия“ и взело решение да се постави на фасадата му, надъ голѣмия балконъ, библейскиятъ надписъ: *„Начало премудрости — страхъ Господенъ“* и подъ него: *„Бой се отъ Бога, почитай Царя“*.

Най-сетне, дошелъ голѣмиятъ празникъ за щипяни. Презъ пролѣтъта на 1877 г. били изкопани основитѣ и поставили първиятъ камѣкъ. Кой знае защо, кжщата на К. Рибарче била освободена презъ тая година и училището се пренесло въ женското отдѣление на църквата „Св. Николай“. За постройката на училището имало твърде малко платени дюлгери. Щипяни по тоя случай си наложили трудова повинность: всѣки се чувствувалъ задълженъ да помогне, съ каквото може, за постройката на училището. Едни

---

¹⁾ Устни спомени на хаджи Мих. Костенцевъ. Д. Б., в. „Утро“, 28. V. 1942 г.

носили камъни, други дърва и дъски, а нѣкои и сами работили.

Най-голѣмо участие въ постройката на новата училищна сграда взела младежъта отъ двата пола. Отъ ранна сутринь до късна вечерь, построени въ верига, съ легени, съ кофи и съ други сждове, младежитѣ носили пѣськъ и вода отъ Отиня, или бъркали и разнасяли варь и камъни.

По такъвъ начинъ, въ продължение на две години, щипяни си съградили ново, великолепно училище, отъ което по-късно Даме Груевъ и Гоце Дѣлчевъ опасаха цѣла Македония съ революционенъ обржчъ.

На 1889 год. училищното настоятелство въ Шипъ взело решение да се изработи особенъ правилникъ, по който да се ржководятъ училищнитѣ работи. За тая цель се избрала комисия, състояща се отъ: учителя *Саздо Панайотовъ*, директоръ на училището, *Григоръ Кралевъ*, основенъ учителъ и председателтъ на училищното настоятелство *Христаки Димитровъ*. Уставътъ бързо билъ изготвенъ и съдържалъ следнитѣ по-главни отдѣли: права и длѣжности на училищното настоятелство, права и длѣжности на директора и права и длѣжности на учителитѣ, на ученицитѣ, на родителитѣ имъ и пр. Отъ отдѣлъ „права и длѣжности на ученицитѣ“ се преписвали извадки и се облепяли по училищнитѣ стени.

Както казахъ и по-горе, Шипското училищно настоятелство не е искало никаква помощъ за училищата си отъ екзархията. Ала къмъ 1885 г., за да се не дѣли отъ другитѣ градове въ Македония, то приело да се плаща отъ екзархията само директорътъ. Срещу това, обаче, църковната община ежегодно внасяше въ касата на

екзархията, отъ вули и отъ други приходи, една сума надъ 300 турски лири.

На 1872 год. щипяни замислили да си основатъ читалище. Тая идея скоро се осъществила. Следъ основаването на читалището, билъ изрѣзанъ и печатъ за него съ следния надписъ: „Българско читалище Деятелность — Щипъ“. Тоя печатъ до скоро се пазеше отъ учителя Христо попъ Коцевъ въ Варна.

Въ в. „Право“, год. VIII, бр. 4, стр. 3 отъ 7 априль 1873 г. намираме следната дописка отъ Щипъ, по поводъ основаване на читалището:

„Щипъ. Презъ м. септемврий 1872 год. се основа читалище „Деятелность“, въпрѣки многото прѣчки отъ „невежественный“ въ града. Неговата цель:

1. Понеже между членовѣ му има мнозина, които не знайтъ да четжтъ, да пишжтъ и да смѣтжтъ, то по способността отъ членовѣ, между които ся избраха 5-ма, длъжни сж по очередно да обучаватъ незнающитѣ.

2. Волната помощ, що се събира, отъ нея да се иждивява за потрѣбнитѣ и полезни книжици, нуждни за членовѣ.

3. Да помага на беднитѣ сирачета въ Щипското училище и Новоселското съ потрѣбнитѣ за нихъ книги, хартїи, пера и пр.

4. Ако волната помощ ся увеличи, то споредъ собранитѣ пари да издържва нѣкое дете въ нѣкое по-главно училище въ европейска Турція“.

Нѣколцина родолюбци, като видѣли успѣха на читалището, побързали да го подкрепятъ материално. Между тѣхъ фигуриратъ: „Мано Панайотовъ съ 200 гр., А. Печениковъ съ 42, Д. Ставревъ съ 100, Й. Ковачевъ съ 63, Мите Ильовъ съ 63, Н. Живковъ съ 54, Г. Д. Андоновъ съ 42, Пецо Чохаджи съ 46, общарски еснафъ съ 251 гр.

и 35 пари, Н. Т. Масиа съ 42, Е. Мечовъ съ 5—10, М. Чемковъ съ 5—10, С. Развигоровъ съ 10—20, И. Калайджи съ 3, Е. Ержеличанецъ съ 5—10, Коце Кундураджи съ 5—10, М. Пърчковъ съ 5—10, М. Кърстовъ съ 9—20, А. Г. П. Стоименовъ съ 4, Ц. А. Пенински съ 5, А. Миладиновъ съ 11—20, З. Сарафъ съ 12, Х. Ап. Пенински съ 10—10, Д. Златковъ съ 5—10, Н. Златковъ съ 21, У. Х. Констандиновъ съ 21, Г. Кавракъ съ 5—10, А. Милевъ съ 10—20, Х. Е. Мишевъ съ 21, Д. Барутчи съ 21, А. Кюркчи съ 4—20, С. Х. Трайковъ съ 2, В. Рамовъ съ 23, П. Докторъ съ 21, А. Велешанецъ съ 21, М. Кавраковъ съ 17—20, В. Настовъ съ 15—30, З. Настовъ съ 3, С. Бонецъ съ 11, А. Алтънджи съ 10—20, П. Арнаутовъ 10—20, А. Здравевъ съ 35, А. Бъндовъ съ 21, М. Мишовъ съ 21, П. Миладиновъ съ 21, М. Бабамовъ съ 13, К. Устичковъ съ 21, П. Гулупчевъ съ 21, Д. Сотировъ съ 10—12, Н. Георгиевъ съ 21“. Писаръ на читалището билъ А. Д. Живковъ.

Градъ Шипъ даде и други доблестни люде, които просвъщаваха Македония и вѣнъ отъ училищата. Роденитѣ и израстнали въ Шипъ двама братя *Арсений и хаджи Михаилъ Костенцеви* бѣха най-старитѣ македонски книжари, които съ рискъ на живнта си носѣха въ газени сандѣци своитѣ подвижни книжарници и прѣскаха българската книга по всички македонски краища. Като прочете човѣкъ автобиографиитѣ на тия двама братя, ще остане очуденъ, като какъ тѣ сж почнали занаята си въ едно време, когато бѣше опасно не да продавашъ по турскитѣ градове български книги, а само да говоришъ български. Ние виждаме Михаила и Арсения Костенцеви ту въ Пловдивъ, кждето получаватъ бунтовнически прокламации отъ В. Левски за разнасяне изъ градоветѣ на Македония, ту въ Струмица, въ борба

съ гръцкия владика, ту арестанти въ Дойранъ, ту наказвани и глобявани въ Прилепъ, ту пъкъ на мирни занятия въ Шипъ. Освенъ това, Арсений Костенцевъ бѣше дългогодишенъ народенъ учителъ и отявленъ дѣецъ по черковния въпросъ.

Преди около 60 години изъ скромнитѣ библиотечки на книжовнитѣ щипяни се кипрѣше

Арсений Костенцевъ.

една малка печатна книжица, съ посивѣли корици. На тѣхъ съ старъ Гутембергски „текстъ“ пишеше: „*Кратко описание на светитѣ двадесетъ манастири въ Атонската гора. Написалъ: Константинъ Атанасовъ*“. Тая хубава книжица бѣше отпечатана презъ 1866 год. въ една Цариградска печатница, а безпретенциозния ѝ авторъ бѣше

родомъ щипянецъ. На времето книжката изигра голѣма роля. Тя създаде любовъ къмъ българската книга и бѣше единъ отъ главнитѣ чинители да крепне въ народа ни вѣрата къмъ Бога и къмъ светитѣ Атонски мѣста. Чрезъ книжката на Константинъ Атанасова Светогорскитѣ манастири станаха по-близки и по-мили на всички българи.

Щипяни винаги сж били любознателни и ученoлюбиви. Отъ 1810 до 1820 год. въ Кратово учителствувалъ прочутиятъ даскалъ Хаджи Йоакимъ Кърчовски. Спомоществователи на неговитѣ книги, написани на „болгарский языкъ ради ползи и поучения“ сж: *Тасо Даскалъ* отъ Новосело, *Божко Даскалъ* — отъ Щипското село Стану ловци и *Хаджи Пецо* отъ Щипъ. За книгата на Кърчовски: „Различна поучателна наставления“, печатана на 1819 година, спомоществователи отъ Новосело дали 500 гроша, а отдѣли лица дали по 10, 25 и 50 гроша.¹⁾

Около времето на Йосифа Ковачевъ, въ Щипъ се замислило и за образованието на девицитѣ, за която целъ Щипската община изпратила на свои срѣдства да следватъ въ Габрово и да се подготвятъ за учителки девицитѣ *Сава Шекеринова*, *Славка х. Темелкова* и сестрата на Йосифъ Ковачевъ — *Анастасия*.²⁾ Споредъ проф. Йорданъ Ивановъ³⁾, първото девическо училище въ Щипъ било открито на 1861 год. отъ Ефка Милетичева. Но споредъ хаджи Михаилъ Костенцевъ,⁴⁾ първото

1) Й. Ивановъ, „Северна Македония“, стр. 359.

2) М Антонова, в. „Брѣгалница“, бр. единственъ, София, 30. XII. 1923 г.

3) Й. Ивановъ, „Сев. Македония“, стр. 362.

4) СпБАН, книга XXVI. „Къмъ историята на нашето духовно възраждане“.

девическо училище въ Щипъ било открито презъ 1874—1875 год. отъ неговата съпруга *Мария*¹⁾.

Наредбата на тия училища се е твърде много харесвала, та двама неизвестни дописници ето какво пишатъ за Щипъ:

„Щипяни сж за уважение за наредбата на училищата си. Предаватъ се български и турски езици. Ученицитѣ, на брой около 250. Народности три: българи 2,000 кжци (освенъ Новосело близу 600 кжци); турци отъ 500 повече, егюпци до 40—50 кжци“²⁾.

Преди да завърша съ просвѣтата отъ старо време въ гр. Щипъ, нека да кажа за една друга характерна черта на старитѣ щипяни, която издава въ тѣхъ силенъ патриотиченъ духъ и обичъ и чувство за неприкосновенностъ къмъ народната вещь.

На 1878 г., както казахъ, щипяни се сдобиха съ нова грамадна сграда за училище, построена съ общограждански усилия, въ западното дъно на двора при черквата „Св. Николай“.

Ала не минало много и тая радостъ нѣкакъ се помрачила. Следъ като завършила голѣмата училищна постройка, общината се видѣла парично затруднена. И за да се улесни, тя взела решение

---

¹⁾ Това първо девическо училище просъществувало само година и половина. Помешавало се въ кжшата на Коце Аневъ, черковенъ епитропъ. Училището побираше 80 девиси. Изучавали се предметитѣ: смѣтане, четене, писане, ржкодѣлие. Давали се първоначални познания и по други предмети. Интересътъ къмъ девическото училище билъ много голѣмъ. Къмъ края на учебната година то надминало по успѣхъ мжжкото училище. Коце Аневъ не взелъ наемъ за училището, а и учителката *Мария М. Костенцева* се отказала да получи възнаграждение за работата си. Къмъ края на втората годишнина, училището било закрито. Близу до него имало казарма. Въ нея се настанилъ да живѣе аскеръ, поради което момичетата не могли да посещаватъ училището, та общината се видѣла принудена да го закрие.

²⁾ В-къ „Македония“, бр. 42—44, 1867 г.

да продаде нѣкому мѣстото и сградата, въ която се помѣщавало старото училище. Това решение скоро се привело въ изпълнение. *Коце Рибарче*, виденъ и почтенъ гражданинъ, далъ добра цена и купилъ училището. А презъ пролѣтѣта на следнята година той наелъ майстори прилепчани и починалъ да събаря покрива на старото училище, за да гради на мѣстото му своя кжца.

До тогава не всички щипяни знаели за сдѣлката на черковното настоятелство съ К. Рибарче. Но когато видѣли, че старото училище е продадено и покривътъ му починалъ да се кърти, сякашъ не керемиди и прогнили греди, а ребра и живо месо майсторитѣ кжсали и къртѣли отъ гърдитѣ на щипяни. Вестѣта скоро обиколила града и предизвикала бунтъ.

— Какъ може училище да се продава?! — викали всички. — Това писано ли е нѣгде? Кой може да купи училище, да го руши и да гради кжца на мѣстото му?

Скоро по-виднитѣ граждани се събрали въ общината и подирили смѣтка отъ общинаритѣ. За своето дѣло тѣ се оправдавали съ факта, че черковната каса е праздна, а и старото училище не е потрѣбно вече.

— Ако черковната каса е праздна — заявили щипяни — ние сме по мѣстата си. Ние сме община и ние ще намѣримъ пари. Но да продавате училището — това не може! То е за насъ светиня и нѣма да оставимъ да го рушатъ.

Отъ черковния дворъ гражданството отишло въ старото училище, разгонило майсторитѣ и почнало да праща клетви по Рибарче, който дръзналъ да купи черковенъ имотъ. За известно време работата заглѣхнала и градътъ се успокоилъ. Ала сдѣлката била извършена, К. Рибарче броилъ паритѣ и не можалъ да се откаже така

лесно отъ изгодата. Поради това, къмъ Спасовденъ майсторитѣ пакъ се появили на покрива на старото училище и вече почнали да събарятъ стениѣ му. Нѣкои отъ гражданитѣ се опитали да убедятъ странитѣ да се откажатъ отъ продажбата, други употребили и насилие, но не сполучили. Тогава една друга мисълъ блѣснала въ главитѣ на нѣкои щипяни. Тѣбвало да се опита последното и сигурно срѣдство... Презъ една сутринъ, когато майсторитѣ отишли да събарятъ старото градско училище, изтрѣпнали и се ужасили отъ виденото. Околоврѣстъ стениѣ му били опасани съ черенъ платъ. Сякашъ мъртвецъ лежалъ предъ тѣхъ. При тая гледка майсторитѣ нарамили торбитѣ си и си заминали за Прилепъ. Никой не посмѣлъ да доближи и да пипне увитѣ въ черно училищни стени. Около тѣхъ всичко опустѣло. Гражданството избѣгвало да минава край училището, а общинаритѣ навели глава и си подали оставкитѣ.

IV БЛАГОТВОРИТЕЛНОСТЪ НЪКОГА И СЕГА

Още въ най-старо време чувството за благотворителностъ е било силно развито срѣдъ щипяни. Благотворителността въ Щипъ е била тиха и могъща къмъ срѣдата наминалия вѣкъ. Стремезъ къмъ благодеяние се е пораждалъ у всички, и у българи и у турци. Всѣкой споредъ силитѣ си е правилъ добро на ближния. И въ областъта на благотворителността се е забелязвало голѣмо съревнование. Добродетельта се е извършвала чисто по евангелски: когато е давала дѣсната ржка, лѣвата нищо не е знаела. Но надъ всички добродетелни люде отъ онова време въ Щипъ стои единъ-единственъ свѣтълъ образъ, който съ любвеобилното си и милостиво сърдце е стоплялъ душитѣ на немощнитѣ съграждани. Тоя образъ, това голѣмо име е *Хаджи Костадинъ*, основателтъ на Щипския приютъ за старци и бедни хора, познатъ съ името „*щип-тале*“, съграденъ въ 1870 год.

Най-богатъ, а и най-образованъ между всички тогавашни свои съграждани щипяни, свършилиятъ гръцка гимназия въ Цариградъ, Хаджи Костадинъ, не е можалъ да бжде спокоенъ и да се радва на своитѣ материални блага, като е зналъ, че нѣкои негови съграждани ходятъ гладни и безприютни. Мисълта да помогне на страждущитѣ и да облекчи тѣхното положение не му давала миръ, до като най-после пристѣпилъ къмъ нейното осъществяване. Повиква при себе си майстори и заедно съ тѣхъ обмисля плана на по-

стройката, въ която той ще прибере всички нещастници отъ градъ Щипъ. И когато всичко било обмислено и скроено, радостъ и миръ изпълнила душата му. Не следъ дълго въ центъра на града се поставили темелитѣ и въ присъствието на всички щипяни, съ обичайния водосветъ, започнало се усърдно, подъ личния надзоръ на Хаджи Костадина, изграждането на постройката, едноетажно здание, не високо, въ форма на правоъгълникъ, съ отдѣлни стаи и кухни, различни по голѣмина, съ широкъ дворъ, находящъ се въ срѣдата на зданието и съ масивна голѣма порта, съ чешма и канализация и съ нарочна пералня, снабдена съ нуждния казанъ за топлена вода.

При такива удобства той настанява своитѣ любимци — изоставенитѣ на улицата старци — като за добрия редъ въ „шпиталето“ назначава и управителъ. Но съ това не се изчерпватъ грижитѣ за онеправданитѣ. Отъ прихода на единствения хотелъ, най-красивото тогава здание въ центъра на града, наречено „Хаджи Костадиновъ ханъ“, той урежда да се издържатъ приютенитѣ въ „шпиталето“. И когато вижда, че и този доходъ е недостатъченъ, той подарява всичкитѣ си въ града дюкяни, отъ които на вѣчни времена да се ползува приютътъ.

Самъ нещастенъ въ живота, погребалъ жена и дванадесетъ деца, останалъ само съ една внучка, съ разбита отъ скръбъ душа, пълна съ горестъ и печаль, той се стреми да доставя радости на нещастнитѣ, като за всѣки празниченъ день съ собственитѣ си ржце, шестдесетъ годишниятъ Хаджи Костадинъ раздава разни подаръци: топове басми, шамии, чехли, обуца и много други вещи, донесени чакъ отъ Солунъ. Раздаватъ се тѣ на беднитѣ съ особена охота, а самитѣ бедни, съ препълнени отъ благодарностъ очи и съ бла-

гоговение цѣлуватъ ржцетѣ на благодетеля, изпращатъ го съ щастливи усмивки, доволни, че има човѣкъ да мисли за тѣхъ. До колко човѣколюбецътъ Хаджи Костадинъ се е грижилъ за беднитѣ, приютили се въ „шпиталето“ и до колко се е вглеждалъ въ тѣхнитѣ нужди, личи отъ факта, че той е плащалъ дори на фурната, въ която тѣ сж пекли храната си.

Този примѣръ за благодеение е заразилъ всички негови съграждани, които се надпреварвали да носятъ разни съестни нѣща, като: пелте, ошафъ, пиляфъ и пр., а особено предъ празнични дни всѣки се е считалъ за гордъ и щастливъ да занесе повече отъ другаря си въ „шпиталето“ и по тоя начинъ запаси отъ храна и подарѣци сж се събирали въ всѣка една стаичка. Така нещастнитѣ взимали участие въ общото празнично настроение на щипяни.

Но и до тукъ не се спиралъ Хаджи Костадинъ по пжтя на благодеението. Той обръщалъ очи и къмъ ония щипяни, които по една или друга причина обитавали затвора. Къмъ тъмнитѣ и влажни стаи любвеобилниятъ човѣкъ изпращалъ всѣка есень предъ Димитровденъ рогозки за всѣка килия, а всѣка вечеръ и по петъ оки дървени вжглища за отопление, които заптието отъ затвора редовно идвало да ги получава съ позволение отъ хюкюмата. Така продѣлжавало всѣка есень и всѣка зима, когато редовно се носило и храна както съ слугитѣ на Хаджи Костадина, така и отъ други, които сж се стремѣли да подражаватъ въ благотворителността на своя почитанъ и любимъ благодетель, името на когото се е носило отъ уста на уста съ тайнственостъ и съ благоговение.¹⁾

¹⁾ М. Антонова, в. „Брѣгалница“, год. I, бр. 1—София.

Човѣколюбивото това заведение днесъ не сжществува въ Щипъ. Престжпна сръбска ржка го унищожила, за да не остане никакъвъ споменъ отъ тази висша добродетель въ Щипъ. Скоро Балканътъ напълно ще се успокои. Надъ поробенитѣ нѣкога български земи и надъ Щипъ ще грѣе за винаги слънцето на свободата. „Шпиталето“ на Х. Костадина ще трѣбва да се възстанови въ първичния му видъ, за да изпълнява ролята, за което е създадено. Трѣбва да се зачете и изпълни волята на дарителя. Наредъ съ „шпиталето“ и името на Х. Костадина ще трѣбва отново да излезне на показъ и да се постави на достойно мѣсто, споредъ заслугитѣ му.

Ще спомена тукъ и за другъ щипянецъ, който сжщо по онова време се е проявилъ въ полето на благотворителността. Тоя нашъ *благодетель се казвалъ Мано Панайотовъ*. Когато Димитъръ Павловъ билъ назначенъ за учителъ въ класното училище и Бѣляна — въ основното, появила се голѣма нужда за учебни пособия и помагала, а и самото училище се преизпълнило съ ученолюбива младежъ, частъ отъ която била крайно бедна. Мано Панайотовъ, като узналъ това, подарилъ 12 лири турски за покупка на книги за беднитѣ ученици. Тоя неговъ даръ на времето си е направилъ такова силно впечатление всрѣдъ щипяни, че той се споменува и до сега.

Като благодетель въ сжщото време въ Новосело се проявява голѣмиятъ богаташъ и търговецъ на жито *Костадинъ Хаджи Кръстовъ Станчовъ*. За ползуване отъ новоселчани, той на свои сръдства съградилъ на разни мѣста въ градеца шестъ чешми, като поставилъ на тѣхъ паметни плочи. Съ позволенieto на турската власть Костадинъ Станчовъ построилъ стариятъ мостъ

надъ Брѣгалница, който свързва дветѣ махли на Новосело.

Костадинъ Х. К. Станчовъ билъ самоукъ. Научилъ да пише и да чете отъ майстора си Мите Ильовъ. Голѣмитѣ му търговски дарования го изтъкнали между Щипското гражданство. Той билъ много почитанъ и уважаванъ, като голѣмъ търговецъ и благодетель. Роденъ е презъ 1821 година, а починалъ презъ 1907 година. И най-голѣмата нѣмотия, която понѣкога е настѣпвала презъ живота му, поради търговски крахъ, не е била въ състояние да пречупи и помрачи неговия характеръ и моралнитѣ му качества, като търговецъ и благодетель.

Презъ една сушава и гладна година Костадинъ Станчовъ издържалъ съ храни хората и добитѣка на цѣлата тогава Щипска кааза, та помогналъ чакъ и на други каази. Всички получавали хранитѣ отъ Станчовитѣ хамбари само на довѣрие. На другата година всички длѣжници изплатили дълговетѣ си, а само най-беднитѣ отъ тѣхъ сторили това въ продължение на нѣколко години.

Следъ десетина години и въ Костадинъ Станчовата кѣща настѣпила голѣма нѣмотия. Работата стигнала до тамъ, че домочадието нѣмало и хлѣбъ да яде. Презъ тия тежки дни една сутринъ се отворили на широко тежкитѣ Станчови порти и въ двора влѣзли два коня, натоварени съ пшеница. Оня, който водѣлъ конетѣ, турчинъ отъ Лакавишко, извикалъ :

— Ей Коце чорбаджи! Преди шесть години ти ми изхрани челядѣта. Тогава не можахъ на време да ти се издѣлжа, но ето сега Богъ ми даде, та ти донасямъ това жито да ти се отплатя... Сѣщото сторили и много селяни отъ околността.

При съзиждане на Новоселското училище К. Станчовъ взелъ живо участие съ личенъ трудъ и съ пари. За училището подарилъ осемдесетъ турски лири. До смъртъта си винаги е следилъ черковно училищнитѣ работи въ Новосело. Погребанъ е въ черквата „Св. Богородица“.

И отъ благодееянieto на Станчова сега нѣма поменъ въ Щипъ. Сърбитѣ нарочно разорили водопровода, който донасялъ вода въ Новосело, унищожили чешмитѣ и изкъртили и изпочупили надписитѣ имъ.

Между голѣмитѣ благодетели на гр. Щипъ трѣбва да причислимъ покойния *Хаджи Лазаръ Хаджикимовъ*, който почина въ Щипъ преди двадесетъ години, сиречь, когато сърбитѣ се бѣха настанили въ Македония. Въ едно време, когато всѣка надежда за Македония бѣше изгубена, покойниятъ благодетель Хаджикимовъ остави тайно въ Щипския гражданинъ *Крумъ Бабамовъ* сума отъ единъ милионъ лева, съ поржчка: „*следъ като се освободи Македония и Щипъ се включи въ границитѣ на България, сумата да се употреби за постройка на болница въ Щипъ и за възобновяването на старинната черква „Св. Иванъ Кръстителъ“ подъ Хисаря*“. Волята на благодетеля е изпълнена отъ достойния Крумъ Бабамовъ. Гр. Щипъ е вече включенъ въ границитѣ на България и завещаната сума е предадена на г-на Министра на вжтрешнитѣ работи, която ще се употребѣи споредъ желанието на Хаджи Лазаръ Хаджикимовъ.

Тоя голѣмъ Щипски благодетель никога не допускалъ и не вѣрвалъ, че Македония за винаги ще остане подъ сръбска власть. Когато умиралъ, той повикалъ при леглото си своитѣ съграждани *Мише Суруджия* и *Мише Гавриловъ* (бащата на Ив. Михайловъ) и имъ казалъ: — Азъ умирамъ,

но дълбоко вѣрвамъ, че Македония скоро ще се освободи отъ чужда тирания. За това оставихъ въ моитѣ внуци една парична сума, която да се употреѣби споредъ завещанието ми. Достоенъ, великъ българинъ по духъ и дѣла, чиито примѣръ ще блѣсти за вѣчни времена въ родната история.

Хаджи Лазаръ Хаджикимовъ.

За голѣма честь на гр. Щипъ и на будното му население, благотворителността между неговитѣ синове не е пресѣкнала и днесъ. Паметно ще остане благоденствието на голѣмия български търговецъ и индустриялецъ, *Тодоръ Пиперевски*, който почина въ София на 10 септемврий 1942 г.

Цѣлото състояние, което Т. Пиперевски остави следъ смъртта си, възлиза на около 150 милиона лева. Отъ това богатство 90 на сто голѣмиятъ благодетель остава за благотворителни

цели. Така, една частъ отъ акциитѣ си въ заводитѣ „Чировъ“, на сума 100 милиона лева, Т. Пиперевски остава на държавата, като фондъ „Тодоръ Пиперевски“. Отъ лихвитѣ на тая сума ще се учреди отдѣлна стая въ Щипската болница, съ специални легла за бесплатно лѣкуване на щипяни. Ежегодно ще се пращатъ на специализация въ чужбина по двама лѣкари, съ задълже-

Тодоръ Пиперевски.

ние, като се завърнатъ въ България, да служатъ по една година въ Щипската болница.

Отъ половината акции въ фабриката „Марица“ въ Пловдивъ, се учредява втори фондъ при министерството на търговията съ името „*Стефана и Тодоръ Пиперевски*“. Тоя фондъ възлиза на около 15 милиона лева и е предназначенъ да се построи отъ него и да се издържа занаятчийско училище въ Щипъ.

Тодоръ Пиперевски е роденъ въ гр. Щипъ презъ 1877 год. и е синъ на бедни, но високо честни и трудолюбиви родители.

Не само българитѣ, но и самитѣ турци щипяни сж били засегнати отъ желанието да благотворятъ. Ще приведа тукъ единъ случай на подобна благотворителность, който ни сочи едно добро турско сърдце, а сжщевременно ни показва и какви сж били отношенията между българи и турци по онова време.

Единъ день презъ 1877 год. (това е било около Петровдень), влиятелниятъ и всемогщъ тогава шейхъ на тѣй нареченото „Ашай-текеси“, (долно теке), *Хаджи Сали-ефенди*, отъ тариката „Меламе“, отишелъ съ свитата си да се окже на Кежовица. На връщане, привечерь, миналъ за текето си презъ Отиня. Тоя день усилено се градило отъ щипяни новото училище „Св. св. Кирилъ и Методий“. Когато стигналъ до новостроящето се училище, той останалъ изненаданъ отъ събралия се да гради народъ и поспрѣлъ да погледа. Следъ малко всесилниятъ шейхъ попиталъ кой наблюдава постройката и ако е тука, да дойде при него. Тоя день съ това нѣщо билъ натоваренъ училищникитъ настоятель *Александъръ Головъ*. Когато съобщили Голову, че го дири и вика шейхъ Салиефенди, той изтрѣпналъ. Познати били на щипяни неговото влияние, всесилие и фанатизъмъ. Когато Головъ се поклонилъ на шейха и му цѣлуналъ ржка, тоя го запиталъ:

— Санде чорбаджи, какъвъ е тоя народъ тука и каква бина се строи?

— Училище строимъ, шейхъ-баба! — отвърналъ съкрушено Ал. Головъ.

— Училище строите, а! — и Салиефенди махналъ съ ржка. — Ела подире ми. . .

Следъ свитата на шейха Головъ тръгналъ

ни живъ, ни умрѣлъ. Когато стигналъ въ текето, той билъ въведенъ въ стаята на домакина. Следъ почерпката съ кафе и съ шербетъ, шейхътъ Салиефенди се обърналъ къмъ изумения отъ страхъ български училищенъ настоятелъ съ тия думи:

— Азъ бѣхъ слушалъ за своитѣ съграждани българи много хубави нѣща. Но това, което днесъ видѣхъ, едвамъ го повѣрвахъ очитѣ ми. Душата ми е преизпълнена съ радостъ. Радвамъ се, като виждамъ, че сте народъ силенъ духомъ и съ голѣмо бѣдаще. Насъ, турцитѣ, не ни бива за такава обществена работа, Санде-чорбаджи!

И като казалъ това, шейхътъ извадилъ изъ пазвата си свилена кесия, отчелъ отъ нея десетъ турски лири и ги подалъ на слисания училищенъ настоятелъ.

— Вземи тия десетъ лири — казалъ той — като дарение отъ мене за новата училищна сграда. Това е единъ слабъ изразъ на голѣмото ми възхищение отъ васъ. Азъ нѣма да доживѣя да видя и нашитѣ турци да се заловятъ за такава рабрта. Само ще те моля за едно, Санде-чорбаджи: докато съмъ живъ, никому не съобщавай, че азъ съмъ направилъ тоя скромненъ приносъ за училищната ви сграда.

Ал. Головъ цѣлуналъ повторно ржка на шейха и, удивенъ и възблагодаренъ, си отишелъ. Желанието на шейхъ Сали било изпълнено. Въ тефтера за помощитѣ, въ поредния №, било писано: „Х. ефенди 10 л. т.“ На 1889 г. шейхъ Салиефенди умрѣ. Чакъ тогава Ал. Головъ се видѣ освободенъ отъ дадения обетъ и събщи на очуденото училищно настоятелство сѣщинското име на „Х. ефенди“. ¹⁾

¹⁾ „Споменъ изъ просвѣтното минало на гр. Щипъ“, сп. „Македонски прегледъ“, год. II, кн. 4.

Любимото училище „Св. св. Кирилъ и Методий“ въ Щипъ днесъ наново е съживѣно отъ пѣснитѣ и смѣховетѣ на малкитѣ дечица. Но надъ фасадата му вече не личи хубавиятъ нѣкогашенъ надписъ: „Начало премудрости — страхъ Господенъ“. Една насилническа ржка, която неканено за малко се настани въ него, премахна тоя надписъ, като срина и горния етажъ на училището. Девизътъ на поробителя бѣше: да се заличи всѣкакъвъ хубавъ споменъ въ душата на завладѣното население. Но ето че Божията промисълъ нареди съвсемъ друго. Желаната свобода отново изгрѣ надъ българска Македония и историческото Щипско училище пакъ зае предопредѣленото си мѣсто да прѣска наука и свѣтлина всрѣдъ ученолюбивото Щипско гражданство.

*

Като навлѣземъ въ областъта на фолклора: на народнитѣ пѣсни, на приказкитѣ и на гатанкитѣ, ще откриемъ образци, които ни удивляватъ и възхищаватъ. Тукъ даваме четири народни пѣсни отъ Щипския край на мѣстенъ говоръ, които, до колкото зная, не сж публикувани никжде до сега. Отъ тѣхъ ще се види колко поетична е душата на народа ни и колко прекрасенъ и цвѣтистъ е езика му, когато пожелае да изрази чувствата си въ пѣсень.

Ето и самитѣ пѣсни:

1. Йованови вечерале.

Йованови вечерале,
Мрѣна риба Полянинска
И погача Овчеполска.
Море Йованъ неке да вечера,
Майка му го тихо праша:
Йоване, сину Йоване,
Защо, сину, не вечерашъ?

Не аресвашъ вечерата,
нито, сину, постелата?
Я Йованъ ѝ отговаря:
Леле мале, стара мале,
Нали питашъ, ке ти кажамъ —
Тебе, мале, неке лажамъ:
Пелинъ да е вечерата,
Пуста да е постелата,
Нали нѣма малка мома...

2. *Вида.*

Видо, Видо, църнооко,
Дай ми, Видо, едно око,
Или дай ми, или взаими,
ил' со пари да си купамъ.
Я Вида му отговаря:
Море лудо, лудо младо,
лудо младо, неженено.
Така око да се дава,
Не би око останало,
Ни у тебе, ни у мене,
Ни у мойтѣ вѣрни дружки.

3. *Герджикъ Стойна.*

Бре герджикъ Стойне юбава,
Бре кръшна, тенка фиданко.
Тил' бѣше синокъ на вода,
На по-горното кладенче?
Дѣка стоеше, грѣеше,
Като факлина борина,
Като ясна месечина.
Язъ дойдо' близу до тебе,
Ти бѣга далекъ отъ мене
И язъ те люто прокълна':
Бре Стойне, мома юбава,
Бре кръшна, тенка фиданко:

Бѣгали дружки отъ тебе,
И мойтѣ вѣрни другари...
Пакъ ойдо' юще по-горе,
Тамъ найдо' грутка снѣгова.
Турна' я дѣсна пазуа
И на грутката сборувамъ:
Топи се грутко снѣгова,
Така се топе младѣ юнакѣ
По крѣшна, тенка фиданка,
По мома Стойна юбава.

4. *Янка и майка ѝ*

Легнала Янка заспала,
На майкини си скутове.
Майка си Янка собужда:
Я стани, керко Янинко,
Сега се многу не спие
Ютре е света недѣля —
Ютре се църкви отваратъ
И Светогорски манастиръ.

V РЕВОЛЮЦИОННИ БОРБИ ЗА ПОЛИТИЧЕСКА СВОБОДА

Борбата на щипяни за извоюване на политическа свобода сжщо така никога презъ годинитѣ на робуването не е преставала. Ние видѣхме, че Чавдаръ войвода и неговия сестричникъ Лалушъ сж родомъ отъ Лакавишкитѣ села при Щипъ. Тѣхнитѣ хайдушки подвизи презъ XVI вѣкъ сж прочути, а и до днесъ се възпѣватъ отъ народа. Като главатарии на голѣми чети, тѣ кръстосвали отъ Кожухъ планина до Плачковица и чакъ до Рила и Витоша, за да наказватъ угнетелитѣ на народа.

По-късно, когато въ старитѣ предѣли на България се формираха чети за освобождение отъ турското иго, въ тѣхъ навлѣзоха и много македонски българи. Тѣ въ нищо не се дѣлѣха отъ своитѣ братя въ Мизия и Тракия. Въ четата на Хр. Ботевъ, която слѣзна на Дунавския брѣгъ отъ парахода „Радецки“, между осемнадесетѣ души македонски българи, трима бѣха отъ Щипъ и отъ Щипскитѣ села. Сжщо така и въ четата на Филипъ Тотю имаше единадесетъ четници отъ Македония, двама отъ които бѣха отъ Щипъ, а имено: Илия Мановъ и Стоянъ Младеновъ. И въ бунтовническитѣ чети на Хаджи Димитъръ и Ст. Караджата (1868 г.) имаше четници отъ Македония, между които единъ отъ Щипското с. Караорманъ¹⁾.

¹⁾ Устни показания на Арсений Костенцевъ.

За забелязване е, че въ борбата по черковния въпросъ, щипяни влагаха елементи и на бунтарство отъ политическо естество. Насилията на поробителитѣ надъ беззащитната рая, въ Щипъ и околията му най-мжно се понасяха. Беговетѣ чифлигари изъ Овчеполията отъ край време бѣха много внимателни къмъ селското население, защото имало е случаи на жестоки частични отмъщения. Когато председателятъ на Щипското черк.-училищно настоятелство, икономъ дѣдо попъ Анастасъ, на 1881 год. не се е покорилъ на изричната турска заповѣдъ, да се не бие новодоставената черковна камбана въ градската черква „Св. Николай“ и за това е билъ пратенъ на сждъ въ Скопие, при изпращането му отъ народа на „Каменикъ мостъ“, при Брѣгалница, е държалъ бунтовническо слово, поради което е билъ пратенъ на заточение за пълни шесть години.

Бунтарскиятъ духъ на Щипскитѣ граждани е билъ узнатъ и забелязанъ и отъ апостола на българската свобода, дяконътъ Василь Левски, та презъ 1864 година, следъ като е посетилъ Осоговскиятъ манастиръ „Св. Якимъ“, спусналъ се е чакъ до Щипъ, отъ кждето се е опиталъ да развие апостолската си дейность въ Македония.

За отиването на апостола въ гр. Щипъ знаятъ и изповѣдватъ само двама души: покойнитѣ вече щипяни хаджи Михаилъ Костенцевъ, братъ на стария български учител и книжовникъ, Арсени Констенцевъ и Хаджи Мише хаджи Кимовъ.

Хаджи Михаилъ Костенцевъ открилъ книжарница въ гр. Щипъ на тридесетъ и деветата си годишна възраст, сиречь на 1861 год. Ала той не се спиралъ да продава полезнитѣ за народа книжки само въ книжарницата си, но ги товарялъ на конь въ сандъци и обикалялъ македонскитѣ гра-

дове да ги разпродава. Следъ две години М. Костенцевъ още повече развилъ своята работа и влѣзналъ въ връзка съ Хр. Г. Дановъ и Д. В. Манчовъ въ Пловдивъ, които му давали отъ своитѣ издания на консигнация. Презъ пролѣтѣта на 1864 година Костенцевъ привършилъ книгитѣ, яхналъ кончето си и дошелъ при Данова въ Пловдивъ самичъкъ да си избере и да вземе книги за проданъ. Единъ день, когато билъ въ книжарницата на Данова, Костенцевъ билъ извиканъ на страна и билъ въведенъ въ една странична стая. Тука Костенцевъ видѣлъ единъ младъ човѣкъ, облѣченъ като пжтуващъ търговецъ. Дановъ запозналъ Костенцева съ тоя човѣкъ, който билъ самия Василь Левски.

— Ето кой човѣкъ ще свърши работа въ Македония — рекълъ Дановъ, като се обърналъ къмъ Левски.

Хаджи М. Костенцевъ научилъ, че отъ него се иска да разнесе по главнитѣ учители изъ македонскитѣ градове бунтовнически прокламации. Макарь и задачата за младия книжаръ да била твърде тежка (ако турцитѣ хванѣха въ него прокламациитѣ, щѣха да го обесятъ) той на драго сърдце приелъ да извърши тая народна работа. Левски му далъ дванадесетъ екземпляра отъ прокламациитѣ¹⁾ и го научилъ, какъ да ги скрие на дъното на книжарския сандъкъ. Следъ като изказалъ много утешителни и насърдителни думи, Левски се сбогувалъ съ Костенцевъ и си отишелъ.

Три месеца следъ това, презъ лѣтото, когато Костенцевъ една сутринъ билъ самичъкъ въ

---

¹⁾ Г-нъ Костенцевъ не бѣше запазилъ нито една отъ тия прокламации, но ги билъ прочелъ и помнѣше съдържанието имъ.

книжарницата си въ Щипъ, неочаквано въ магазина влезналъ единъ чужденецъ, обутъ въ високи чизми, съ чанта на рамо и се здрависалъ съ книжаря. М. Костенцевъ скоро позналъ въ лицето на тоя гостъ познайникътъ отъ стаичката въ Дановата книжарница въ Пловдивъ. Левски седналъ на едно столче въ магазина и почналъ сладкодумно да разправя нѣкои нѣща. Той казалъ на книжаря, че билъ дошелъ въ Щипъ да види и да се увѣри дали даденитѣ му въ Пловдивъ прокламации сж раздадени, гдето трѣбва. Тоя день Левски билъ на гости въ дома на Костенцевъ. Следъ обѣда билъ заведенъ даже на лозе въ едно отъ предмѣстията на Щипъ. Следъ като пренощувалъ у Костенцева, на другия день се събудилъ рано и отпътувалъ, като заявилъ, че ще се върне обратно къмъ София и Пловдивъ.

М. Костенцевъ, обаче, се съмняваше въ това, както се съмняваше и въ целта на идването на Левски въ Щипъ. Предположението е, че апостолътъ е идвалъ съ друга мисия и че на другия день той не се е върналъ въ София, а се е отправилъ по посока къмъ Скопие.

Споредъ другъ свидѣтель, сжщо така сега покойникъ, а именно Владимиръ Икономовъ, Василъ Левски е идвалъ и другъ пѣтъ въ Щипъ. Именуваъ се е *Асланоолу* и е носилъ съ себе си едно сандъче, което поставялъ на триножникъ въ чаршията, дѣто публично вършилъ разни опити и лепилъ счупени чинии и чаши. Между щипяни апостолътъ билъ познатъ и съ името „Гайтанджията“.

Дали дяконътъ е успѣлъ да образува въ Щипъ революционенъ номитетъ, за това никакви данни нѣма.

Следъ разпокъсването на Санстефанска България въ Берлинския конгресъ, буднитѣ и просвѣтени

Шипски граждани не се помириха съ новото си положение на неволни роби. Тѣхниятъ бунтарски духъ скоро обърна вниманието на нѣколцината млади и буйни македонски учители, които на 1893 год. решиха да превърнатъ гр. Шипъ въ опитна лаборатория, въ пробно училище за революционери.¹⁾ И тия двама-трима смѣли идеалисти не се излъгаха въ предприятието си. Шипското гражданство се оказа много по-подготвено за бждещитѣ революционни подвизи, отъ колкото Даме Груевъ, Гоце Дѣлчевъ и по-късно Туше Делиивановъ предполагаха. И когато бждещия историкъ ще проследи и ще опише чувовнитѣ дѣла на могщата Вътрешна Македоно-Одринска Революционна Организация, непременно ще трѣбва да почне своята работа отъ Шипъ. Отъ тукъ именно Даме Груевъ, Гоце Дѣлчевъ, Туше Делиивановъ и Гьорче Петровъ посѣха бунтарското семе и обхванаха въ революционната си мрежа цѣла Македония.

Въ началото на есента презъ 1893 година въ Шипъ, презъ „Каменикъ мостъ“, влезнаха двама младежи и спрѣха файтона си предъ „Черковния ханъ“ въ срѣдището на града. Единиятъ отъ тѣхъ бѣше високъ, чистъ и пѣргавъ момъкъ, на когото една лека и топла усмивка никога не слизаше отъ красивото му лице, оградено съ възруса гжста брада. Другиятъ бѣше възкжсичъкъ, съ мургаво продълговато лице, съ черни, като вжглени очи и съ буйни, черни мустаки. Като спрѣха предъ хана, тѣ казаха на нѣколцината любопитни граждани, които ги бѣха обградили, че сж назначени за учители въ Шипъ и запитаха, кжде може да си намѣрятъ квартира. Услужливи

---

¹⁾ Г. Баджаровъ, в. „Брѣгалница“, бр. 1. София, 30. XII. 1923 г. „Шипъ и началото на освободителното движение“.

младежи поеха куфаритѣ имѣ и ги заведоха въ двуетажната чердаклия кѣща на *баба Агния*, въ махалата „*Варошъ*“, кѣдето имало улюдна стая за подѣ наемѣ.

Новитѣ тия двама щипски учители, които се настаниха въ кѣщата на скромната Щипска женица, *баба Агния*, бѣха бѣдешитѣ апостоли и създатели на ВМОРО, *Даме Груевъ* и *Гоце Дѣлчевъ*. Още съ хвѣрлянето му, семето попадна на добра почва. Понататѣкъ ще се види отѣ какво сѣдбоносно значение бѣше тая квартира и самата *баба Агния* за доброто начало на опасната работа, която се почваше отѣ Щипѣ.

Речовититѣ нови Щипски класни учители, дошли отѣ далечна страна, съ своята усмивка и съ сладкитѣ си приказки, скоро стоплиха сѣрдцата на щипяни. А когато почнаха учебнитѣ занаятия въ училището „*Св. св. Кирилъ и Методий*“, цѣлиятѣ градъ вече приказваше за добритѣ учители, които се отнасяли бащински съ ученицитѣ си.

Хазайката отѣ онова време на *Даме Груевъ* и на *Гоце Дѣлчевъ*, *баба Агния*, бѣше наистина една знаменита и света жена. Двамата революционери може би нѣмаше да извѣршатѣ великитѣ си подвигѣ въ Щипѣ, ако не бѣха случайно попаднали въ кѣщата на *баба Агния*, а нито *Агния* щѣше да сияе въ своя образъ и да се отличи всрѣдѣ другитѣ жени, ако не бѣше станала хазайка на двамата апостоли на македонската свобода.

На времето *баба Агния* бѣше тиха, мила и безлична Щипска женица, забрадена съ черна шамия, пѣргава като всички наши жени и неморима въ своитѣ домашни работи. Но отѣ какѣ *Даме* и *Гоце* се настаниха да живѣятѣ въ нейната кѣща, тя тутакси се промѣни. Изминаха само два месеца и стаята, въ която живѣеха апо-

столитѣ, се съживи необикновено много. Газевата ламба, окачена на стената, тайнствено горѣше до късно презъ ношитѣ. Високиятъ дървенъ мердивенъ денонощно скърцаше подъ стжпкитѣ на разни люде. Нѣщо нередно се вършеше въ стаята на младитѣ Щипски учители. Идѣха еснафи, идѣха занаятчии и търговци, идѣха селяни отъ Овчеполията. Какво дирѣше тоя пѣстъръ свѣтъ въ тая полунаредена стая? Защо всички идѣха съ недоумение, а си отиваха съ вдигнати глави и радостни? Като гледаше всичко това, питаше се и баба Агния и сама не знаеше какво да си отговори. Но нейния женски умъ веднага схвана, че това, което се върши въ наетата отъ учителитѣ стая, не е лошо. Ала и прозорливия умъ на Даме и на Гоце проникна въ духовния миръ на баба Агния, проучиха я тѣ отъ близу и откриха въ нея истинската героична жена на Македония, която скоро впрѣгнаха въ полезна работа. Баба Агния съ цѣлата си душа се приобщи къмъ светото дѣло, като стана най-вѣрниятъ и незамѣнимъ помощникъ на двамата апостоли и тѣхна дѣсна ржка. Когато стаята на двамата революционери се изпълваше съ подозрителни „гости“, баба Агния, като вѣрно куче, бдѣше на портата вѣнъ и ги пазеше отъ напасть и отъ лошо око. Когато трѣбваше да се изпълни нѣкоя мжчна и сложна куриерска длъжностъ въ града, баба Агния тичаше да я свърши. За нея отказъ и умора нѣмаше. Тя гледаше на Дѣлчева и на Груева като на свои синове и бѣше за тѣхъ нѣжна и грижлива майка.

Тая света щипянка, баба Агния, умрѣ въ дълбока старостъ. Тя бѣше първата комитка и първата ратница въ освободителното движение на Македония и си отиде забравена отъ Щипъ, забравена и отъ историята, поради превратнитѣ

политически сѣдбини, въ които изпаднаше родниятъ ѝ градъ. Разбира се, следъ като сѣрбитѣ се настаниха въ Щипъ, знаейки каква историческа стойностъ представлява кѣщата на баба Агния, сринаха я до основи. Сега на праздното ѝ мѣсто Щипската община постави паметна плоча, съ указание, че отъ това мѣсто Македония нѣкога е била опасана съ революционни комитети.

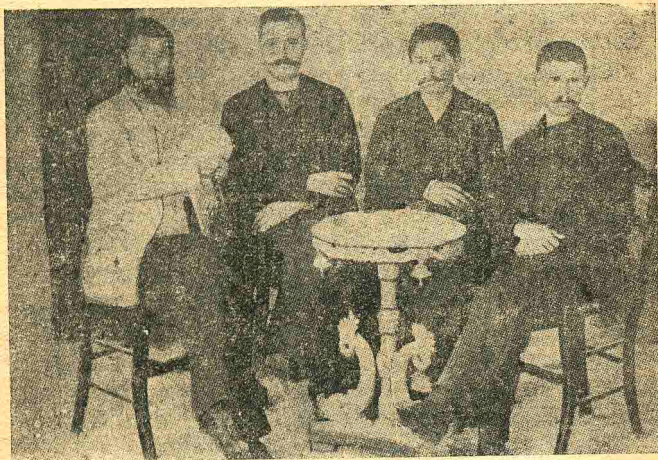
Не мина половина година и таинственото дѣло на двамата нови Щипски учители преобрази коренно българското население въ града. Отъ тихи и скромни еснафи и работници, щипяни станаха смѣли, самонадѣяни и даже дързновенни. Кѣмъ беюветѣ и агитѣ въ чаршията вече не бѣха раболѣпни, както по-рано. Ходѣха по-свободно и съ гордо вдигната глава. А и помежду си станаха по-любезни и по-сърдечни. До късно презъ нощта изъ кѣщитѣ въ нѣкои градски махали се слушаха нови пѣсни, съ чудновати намеци, които бързо се заучваха и пѣха отъ всички. Нѣщо подлуди града. Сякашъ нѣкой вѣцѣрка възбудителенъ еликсиръ въ жилитѣ на щипяни, та преобрази и духа и характера имъ.

Заклеванията предъ светия кръстъ и евангелието ставаха и масово и поединчно. Тѣ се извършваха или въ квартирата на апостолитѣ, по-нѣкога въ кѣщата на Коце Дончевъ, или пѣкъ на уединената полянка на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница, задъ Хисаря.

Едни отъ първитѣ съзаклятници, които бидоха заклети и кръстени въ живитѣ пламъци на революционното дѣло въ Щипъ бѣха: Тодоръ Лазаровъ, Мите Миразчиевъ, Коце Дончевъ и Мане Ильо Муфтийски.

Още първата година гр. Щипъ съ Новосело вече броятъ нѣколко десетки комитетски членове, които се надпреварватъ въ своята ревностъ спря-

мо святото дѣло. Учени и прости, занаятчи и търговци — всички влизатъ въ първитѣ десетки. Мише Развигоровъ, Ефремъ Чучковъ, Гьошо Гоцевъ, Дим. Миразчиевъ, Христо Коцевъ — всички градски учители и Тод. Лазаровъ, Коце Дончевъ, Ване попъ Ефремовъ и други граждани сж едни отъ първитѣ. Отъ Щипъ организацията се шири навредъ. Ефремъ Чучковъ работи въ Малешев-

Тодоръ Лазаровъ съ трима новозаклети членове на мѣстния революционенъ комитетъ.

ско, бащата на Т. Александровъ, учителятъ Ал. попъ Орушовъ, основава комитети въ Радовишъ и околията. Организиратъ се още Кратовско, Кочанско и Паланечко, презъ кждето се откриватъ канали за съобщение съ България и за пренасяне на нелегална литература.

Съседитѣ на баба Агния много често наблюдаватъ, какъ въ пазаренъ день, привечеръ, влиза

въ портитѣ на баба Агнийната кѣща магаренце, натоварено съ сѣчки и водено отъ куцъ селянинъ въ Овчеполска носия. Това е куриерътъ, който носи комитетската поща¹⁾. Семерътъ на магаренцето е кухъ и тамъ е скжтано и скрито всичко.

Следъ като се организираха здраво Овчеполията и Пиянецътъ и се откриха канали съ свободното княжество, дейността се пренесе на западъ и на югъ, отвждъ Вардара. И тамъ, въ най-скоро време, се създадоха борци, които очудиха свѣта съ подвизитѣ си. Но едно събитие, което на 1896 година се случи предъ портитѣ на Битоля, имѣ ефектътъ на голѣма бомба, избухнала всрѣдъ безнадеждното мъртвило между раята. *Донката*, отъ Шипското село Ерджелия, трѣбвало да пренесе бомби за Битолския революционенъ комитетъ. Той товарилъ въ Шипъ конетѣ

---

¹⁾ Куриерската служба на ВМОРО бѣше много тежка и много отговорна. За куриери се взимаха най-довѣрени и добре изпитани люде. Куриерътъ предвождаше чети и пренасяше оржжие и поща. Цѣла Македония преди Илинденското възстание бѣше препасана съ тайна пощенска мрежа, която се свързваше съ Кюстендилъ и София. Около 1900 година въ Шипъ като куриери на организацията служеха Мише Дачовъ и като неговъ помощникъ — дѣдо Трайчо отъ Новосело. Мише Дачовъ бѣше кѣжъ и набитъ мжжъ и прочутъ пешеходецъ. Длъжността му бѣше да носи и да донася комитетската поща отъ Кюстендилъ. Минаваше границата по свой каналъ. Трѣгваше отъ Шипъ сутринъ рано, а около полунощъ сжщиятъ день се надвесваше надъ Кюстендилъ. Като прехвърляше турската граница, скриваше феса въ пазухата си и си поставяше шапка. А на връщане смѣняше шапката съ феса. Въ Кюстендилъ получаваше пощата, състояща се отъ писма, вестници, книги и пр. Но това му се виждаше малко, та ходѣше изъ кафенетата да събира отъ маситъ прочетенитъ вестници, за да ги занесе въ Шипъ. Сжщиятъ Мише Дачовъ бѣше ковачъ. Въ кѣщата си имаше тайна жельзарска работилница, въ която, презъ свободното си време, поправяше комитетското оржжие.

съ човали оризъ и ги подкаралъ на пжтъ. А между ориза наредилъ самитѣ бомби. Колджиитѣ предъ Битоля, които съ шишове претърсили оризентѣ човали за тютюнъ, открили бомбитѣ. Това произшествие нѣма лоши последици. Твърдиятъ комитетски куриеръ изтърпѣ всички мъжи и не издаде нищо. Но то, като се узна отъ народа, послужи като най-голѣмата агитация за революционното движение.

Даме Груевъ и Гоце Дѣлчевъ, съ тѣхнитѣ помощници Туше Делиивановъ и Тодоръ Станковъ, учителствуваха само две години въ Шипъ. Но и това бѣше достатъчно, за да възбудятъ и революционизиратъ града и цѣлата Шипска околия. Турцитѣ усещаха, че около тѣхъ става нѣщо нередно, но не можеха да си обяснатъ, какво е. Самонадеяността и дързостта на гражданитѣ, особено на ония отъ тѣхъ, които бѣха заклети, мина всѣкакви граници. Едно кърваво произшествие, което се случи въ Шипъ на 10 февруари, Тодоровденъ, 1896 год., хвърли масло въ огъня. Единъ турчинъ тоя день прободе съ кама и умъртви въ обуцарския му дюкянъ младежа *Доне Йосковъ*. Това бѣше сигналътъ за единъ всеграждански бунтъ. Цѣлиятъ градъ се възмути отъ злодѣянието и стана на кракъ. Мъже, жени и деца, носейки мъртвеца на ржце, се събраха въ гжста маса и се отправиха за хюкюмата. Тукъ по-буйнитѣ се покачиха на газеви сандъчета и произнесоха подбудителни речи. Следъ това народътъ проби стражарскиятъ кордонъ и нахлу въ правителствената сграда. Като стигна до кабинета на каймакамина, нѣкои отъ по буйнитѣ младежи влезнаха вжтре, носейки на ржце убития младежъ и поискаха да имъ се предаде убиецътъ, „за да го сжди народътъ“. Нѣколко часа подъ редъ буйствуваха щипяни, безъ да бждатъ обез-

покоявани отъ турската властъ. Чудно бѣше това нѣщо! Войската се прибра въ казармитѣ, стражаритѣ и турския народъ се изпокриха изъ кжшитѣ си. Едва привечерь, когато се съобщи, че убиецътъ на Доне Йосковъ е заловенъ и ще бжде строго наказанъ, народътъ се успокои и се разотиде по домоветѣ.

ВМОРО крепнѣше въ Шипъ и околията и се разрастваше отъ день изъ день. Но две стратотни афери, които избухнаха почти една следъ друга, разколебаха, но не умъртвиха революционната организация. Тѣй наречената „Дединска афера“ слабо засегна Шипъ, понеже се разрази въ Радовишко. Но „Винишката афера“, която избухна на 1897 година и която получи невѣроятни размѣри, засегна болезнено Шипъ. Тази афера се разследваше отъ кръвожадния и хитъръ полицай отъ Скопие Дервишъ-ефенди. Всички дейци и цѣлата почти Шипска интелигенция влѣзнаха въ затвора. Ала пакостнитѣ последици все пакъ бидоха предотвратени, защото Шипскиятъ деятель и учител *Мише Развигоровъ*, който не можа да понесе мжкитѣ на изтезаванитѣ отъ Дервишъ-ефенди свои съграждани, пое самъ всецѣло отговорността върху себе си, като призна, че той именно е организиралъ народа за едно възстание противъ чуждата властъ и той е купилъ и доставилъ пушкитѣ.

Твърдостъта и героизъма на Мише Развигоровъ очуди и самитѣ турци. По-голѣмата частъ отъ арестуванитѣ щипяни бидоха пуснати отъ затвора, а Развигорова сждиха и пратиха на заточение. Една султанска амнистия следъ две години помилва арестуванитѣ революционери и тѣ се върнаха по домоветѣ си, за да почнатъ, сега съ по-голѣма ревностъ и опитностъ, дѣлото за освобождението на Македония.

Следъ „Винишката афера“, която разкри картитѣ на ВМОРО предъ турцитѣ и които вече узнаха какво се върши около тѣхъ, избухнаха и други афери. Подиръ всѣко тайнствено убийство, турцитѣ предприемаха масови арести и все разкриваха по нѣщо. Тия разкрития взимаха много жертви отъ Щипъ и Щипско. Едни отъ водачитѣ на ВМОРО падаха убити въ геройски подвизи. Други ставаха жертва, или изгубваха своето здравие изъ влажнитѣ турски зандани. Но Щипъ никога не изгуби първенстващото си мѣсто въ освободителното движение на Македония, защото мѣстата на загиналитѣ се заемаха отъ нови и надеждни сили.

Покрай аферитѣ, които отнимаха все пакъ не особено много жертви отъ щипяни, разразяваха се често истински бедствия, въ които народътъ се подлагаше на масово клане. Така, въ предвечерието на Балканската война, поради избухване на адска машина въ джамията при „Шадравана“ въ Щипъ, турцитѣ извършиха клане надъ щипяни. Нѣколко десетици убити и ранени даде гр. Щипъ въ тоя кобенъ день. Тѣснитѣ улици на романтичния градъ се опръскаха съ невинна българска кръвъ. Робътъ позна дивата мѣстъ на поробителя. Около това време се откри чета въ близкото до Щипъ село Карбинци. Аскеръ, следванъ отъ башибозуци, нахлу въ селото и го хвърли на пожарища и сѣчь. Тѣй нареченото „Карбинско клане“ възмути съвѣстѣта на мѣрдавна Европа и бѣше една отъ причинитѣ за обявяването на Балканската война за Македония.

Двадесетъ години по-късно биде изклано Щипското село Танатарци. Но злодѣянието се извърши не отъ турци, а отъ сърби. Щипската сърдцераздирателна драма получи своя прологъ — бедствието въ Карбинци и своя епилогъ — Та-

натарци. Трагедията бѣше еднаква; само декоритѣ се промѣниха. . .

За забелязване е, че и турци и сѣрби силно мразѣха Щипъ и чисто българскитѣ села въ Овчеполията. Организирани и превѣзпитани отъ „Овчеполския князь“, войводата Мише Развигоровъ, селата въ Щипско до „хуриета“ (1908 г.)¹⁾ бѣха истинска крепостъ на българщината. Организацията тукъ бѣше направила чудеса. Турчинъ ношно време не смѣше да замрѣкне на полето. Земитѣ и чифлицитѣ на беговетѣ и агитѣ бидоха откупени и разпредѣлени между населението, което обработваше земята. Турското сѣдилище въ Щипъ опустѣ. Въмѣсто него народътъ имаше свое тайно сѣдилище, което редовно разглеждаше оплакванията на народа. „Хуриетътъ“ завари народа въ Щипъ и околията му превѣзпитанъ, доволенъ и почти освободенъ отъ турската тирания.

Много сж великанитѣ, които Щипъ откърми и даде въ жертва презъ революционната епоха. Тия доблестни и свѣтли личности увѣнчаватъ стария македонски градъ съ ореола на незаличима слава. Тѣ сж неговата гордостъ и неговото украшение. Тѣ дадоха всичко, каквото имаха, а не се поскъпиха да пролѣятъ и кръвта си за свободата на Македония.

Единъ отъ първитѣ съзаклятници, който биде приобщенъ къмъ освободителното дѣло отъ Даме Груевъ и отъ Гоце Дѣлчевъ и който се отличи по-късно като апостолъ и революционеръ, е *Тодоръ Лазаровъ*.

Младъ търговецъ, току-що завършилъ VI кл. въ прочутата на онова време Солунска българска

---

¹⁾ Хуриетътъ въ Турция се обяви на 11 юли ст. ст. 1908 год. отъ турскитѣ офицери Енверъ-бей и Ниязи-ефенди отъ Ресенъ.

гимназия, произлизащъ отъ видно и всеобщо уважавано Щипско семейство, Тодоръ Лазаровъ още въ зората на организационния периодъ (1894 г.) стана главенъ помощникъ на Даме и на Гоце. Черни патила изпита Тодоръ Лазаровъ и сжщо като архидиякона Стефана, който пръвъ изпита мжжитъ въ името на Христа, и Лазаровъ понесе страшни мжки. На 1898 год. той биде хвърленъ

Тодоръ Лазаровъ.

въ затвора и подложенъ на страшни мжки. Отъ тогава почна да храчи кръвъ, добивайки туберкулоза. Цѣли четири години Тодоръ страда въ Скопския и въ Прищенския затворъ. Прибра се у дома тѣлесно разстроенъ. Следъ Илинденското въстание, още не поправилъ добре здравето си, той биде отново уловенъ и пратенъ на заточе-

ние въ Дамаскъ, кждето стоя три години. Презъ августъ 1908 год., презъ Солунъ, се върна въ Шипъ, кждето наново се предаде на служене на народа си. Недоволенъ отъ младотурската политика, Т. Лазаровъ, съ своитѣ другари Т. Александровъ, Павелъ Христовъ, Хр. Чернопѣевъ и П. Чаулевъ образуваха новъ „Централенъ македонски таенъ революционенъ комитетъ“. Тодоръ Ла-

Мише Развигоровъ.

заровъ и Пав. Христовъ заминаха въ България, като задгранични представители. На 18 октомври 1912 год., когато България обяви обща мобилизация за освобождението на Македония, Т. Лазаровъ, вече прикованъ на легло отъ познатата болестъ и въ невъзможностъ да се притече на помощъ на брата робъ, си прѣсна черепа въ Софийския хо-

телъ „Континенталъ“. Народътъ въ София го погребѣ като мъченикъ.

Единъ отъ най-достоинитѣ Щипски великани и мъченици, революционеръ, апостолъ и войвода, който презъ разцвѣта на ВМОРО преобрази Овчеполіята като войвода и направи отъ до-скорошнитѣ селски „момоци“ — имотни, самостоя-телни и горди селяни-земледѣлци, е тъй нарече-ния „Овчеполски князь“ *Мише Развигоровъ*.

Тоя голѣмъ организаторъ и духоведецъ на осемтѣ Скопски революционни околии, е роденъ въ Щипъ презъ 1873 година и произхожда отъ старо и твърде родолюбиво семейство. Още като ученикъ въ Щипското четвъртокласно тога-ва училище и въ Кюстендилъ и Казанлъкъ, къ-дето е завършилъ педагогическитѣ курсове, той е блестялъ съ своя буенъ и непоправимо агре-сивенъ характеръ. Своето истинско кръщение и приобщение съ революционнитѣ борби Мише получава въ Щипъ сжщо така отъ Гоце Дѣлчевъ и отъ Даме Груевъ, презъ 1893—94 год., когато тѣ бѣха учители тамъ.

При избухването на паметната „Винишка афера“ презъ 1897 год., наедно съ много други революционери и Мише биде арестуванъ. Про-чутиятъ Скопски полицаѣ, кюрдътъ *Дервишъ-ефенди*, лично ръководѣше страшната инкви-зиция надъ борцитѣ за свобода и човѣшки правдини. Невѣроятни бѣха мъжитѣ надъ бъл-гаритѣ въ Брѣгалнишко. Мише слушаше отъ за-твора за тѣхъ и се терзаше, не можейки спокой-но да ги понесе. Тогава той решава цѣлата от-говорностъ да поеме върху себе си. Той изявилъ желание да се яви предъ Дервишъ-ефенди и при срещата си съ него изповѣдалъ, че той и само той е готвилъ възстание и е доставялъ пушки за борба срещу турската власть. Тази негова само-

пожертвователностъ спаси стотици Щипски граждани и селяни отъ окръга отъ страшни мъжки и отъ смъртъ. Сжщо така спаси и мѣстната революционна организация отъ разгромъ. Подобна саможертва е рѣдко явление между човѣцитѣ и съ гордостъ трѣбва да се посочи.

Следъ като пое всичко върху себе си, Развигорова сждиха и осждиха на доживотенъ затворъ, пратиха го да изтърпи наказанието си въ Подрумъ-кале, отъ кждето презъ 1902 год. се завърна амнистиранъ. Това, амнистиитѣ, бѣха най-честото явление въ нѣкогашната султанска Турция.

Следъ кратка почивка въ България за възстановяване на здравето си, Развигоровъ образува отново чета и влѣзе съ нея въ Македония. За свой районъ избра Щипската околия. По това време (1903—8 год.) М. Развигоровъ е единъ отъ първитѣ интеллигентни войводи въ източна Македония. Презъ 1906 г. окръжниятъ конгресъ въ Скопско го назначи за нелегаленъ членъ въ окръжния комитетъ. Отъ тукъ нататкъ революционната дейностъ на Мише достигна своя връхъ. Той е навсѣкжде и никжде. Той е ангелътъ-пазителъ на Брѣгалнишкия край. Той е и революционеръ, и духовникъ, и учителъ и сждия. Повиноватъ му се всички. Обичатъ го всички, въ това число и мнозина турци. За кратко време, подъ негово попечение, Овчеполията получи новъ образъ. Чифликчиитѣ бегове напуснаха владенията си, тъй като бѣха заставени отъ Мише да продадатъ на довчерашитѣ свои момоци земитѣ си. Презъ 1907 година славата и силата на Мише порастнаха толкова много, че следъ залѣзъ слънце турчинъ не смѣеше да се покаже на открито.

Но предателското око не мигна и тукъ. На 2 априль 1907 год. Развигоровъ биде обиколенъ отъ аскеръ въ Хисарската махала въ Щипъ, въ кж-

щата на *Петре Брашнаря*. Следъ упорито сражение и не желаяйки да падне живъ въ ржцетъ на врага и следъ като видъ, че околнитъ къщи сж запалени и горятъ, Мише Развигоровъ, наедно съ вѣрнитъ си другари *Петъръ Жабата* и *Миланъ Кръстевъ*, се самоуби. Цѣлиятъ Щипъ оплака скжпитъ жертви. А съсипията на тия пожарища и днесъ още личи въ Хисарската махала.

Ако е вѣрно, че гр. Щипъ се ползува съ голѣма известностъ и носи славата на македонски Витлеемъ, на „македонски Хаджилъкъ“, както го нарече Негово Величество Царьтъ на българитъ, сжщо така е вѣрно, че тая негова известностъ се дължи на десяткитъ негови синове, едни отъ които въ тъмното минало будѣха народа съ слово и съ перо, а други, въ продължение на петдесетъ години проливаха кръвьта си за свободата на Македония. Но тая известностъ на стария македонски градъ се дължи най-вече на беззаветнитъ борби на *Тодоръ Александровъ* и на вѣрния неговъ другаръ, съидейникъ и последователъ, *Иванъ Михайловъ*.

Когато следъ злощастната отечествена катастрофа отъ 1919 година всички въ България наведоха глави и се отчаяха предъ страшнитъ изгледы за бждещето ни като държава и като народъ; когато всрѣдъ тоя мракъ и мъртвило никаква искра отъ каквато и да е надежда не блѣсваше, единственъ Тодоръ Александровъ не се отчая, вдигна глава и заяви:

— Не, не се предавамъ! Македония и България не заслужаватъ участъта, която имъ отредиха въ Ньой. . .

И той събра разпилѣнитъ бойци, въоржжи ги, окрили ги съ духъ и съ надежди и отиде въ поробената страна да се бори срещу новитъ заробители на родината.

Тодоръ Александровъ имаше всички качества на единъ революционенъ водачъ въ една борба, която се върши отъ доброволци, решили да се самопожертвуватъ. Нищо не действува тъй заразително, както личниятъ примѣръ. Водящъ живота на аскетъ, задоволяващъ се съ малко, чуждъ на обикновенитѣ човѣшки страсти и влѣчения къмъ удоволствия, Тодоръ Александровъ, макаръ

Тодоръ Алаксандровъ.

и физически слабъ, издържаше несгодитѣ на четничеството. Силниятъ му духъ и желѣзната му воля сякашъ командуваха на слабото тѣло и то се подчиняваше. Здравитѣ, сравнявайки себе си съ него, го следваха безъ роптание и винаги съ радостъ и гордостъ.

По-сложнитѣ политически въпроси Алексан-

дровъ не решаваше самъ. Той се съвещаваше съ компетентни лица и преценяваше всички мотиви за и противъ. Но веднъжъ взето решението, колебание за изпълнението му вече нѣмаше. Чуждъ на всѣко доктринерство, той бѣ практикъ въ политиката. Не мислѣше по формули и за всѣки моментъ търсѣше възможното най-добро и най-постижимо решение. Основното положение бѣ — да се самосъхранятъ българитѣ въ Македония, за да развиватъ безпрепятствено своята духовна и материална култура.

Тодоръ загина, но дѣлото му биде продължено отъ живитѣ. На всѣки случай, преди да посегне на него предателската ржка, той видѣ двата голѣми резултата отъ дейността си: възрастването на борческия националенъ духъ и постановката на македонския въпросъ предъ свѣтовното обществено мнение.

Ето какво пише покойниятъ професоръ Никола Милевъ за Т. Александровъ въ в. „Слово“ отъ 16 септемврий 1924 год.:

„Историята сама ще прецени напълно личността и ролята на тоя човѣкъ. Но фактътъ, че той още при живота си триумфално влѣзе въ областта на легендата, показва, колко е голѣмо неговото мѣсто въ живота на съвременитѣ му. Това мѣсто Александровъ бѣ си извоювалъ съ своитѣ лични качества: непреклонна воля, силенъ характеръ и прозорливъ умъ, туренъ въ пълна служба на единъ голѣмъ народенъ идеалъ: освобождението на Македония.

Тодоръ Александровъ бѣ отъ ония македонски деятели, които най-грижливо се пазятъ да не създадатъ съ своята деятелность опасности за България. И въ това отношение той бѣ единъ прозорливъ и голѣмъ българинъ“.

Тоя голѣмъ синъ на гр. Щипъ и на цѣло-

купна България е роденъ на 4 мартъ 1881 год.
въ Щипско Новосело, а загина въ Пирина на
31 августъ 1924 год.

Славко Ар. КикириДковъ.

Единъ отъ първитъ и много скромни тру-
женици за свободата на Македония бѣ и вой-
водата *Ефремъ Чучковъ*. Още отъ най-ранната си
възраст той се отдаде въ служба на народа
и до напреднали години неуморно върши своята
трескава работа. Като войвода, Ефремъ Чучковъ
е познатъ навсѣкжде изъ Македония. Цѣли 30
години той работи за свободата на своята роди-
на ту като учителъ, ту като нелегаленъ апостолъ
и войвода. Чучковъ бѣше и си остана голѣма
тайна за приближенитъ си. Той умрѣ отъ болестъ,
придобита презъ своя дълъгъ нелегаленъ животъ

изъ Македония и отъ мъжа по новото поробване на родината отъ сърбитѣ. Тихо склопи той очи въ Кюстендилъ, изпратенъ до вѣчното си жилище отъ всички граждани, които го знаеха и почитаха.

Достойно мѣсто въ тази редица заема и *Славко Арсовъ Кикириджковъ*, учителъ и деецъ. Още въ 1893 година той става нелегаленъ и се озовава въ Прилепско, а отъ тамъ въ Кичевско, кждето смѣталъ като учителъ да продължи бунтарската си дейность. Но тукъ е билъ много преследванъ отъ турцитѣ. Най-сетне билъ откритъ и арестуванъ. Следъ като успѣва да избѣга отъ затвора, Славко Арсовъ се срѣща съ Дѣлчева, който му повѣрва да ръководи четата на Ресенския районъ.

Следъ Илинденското възстание, въ което Арсовъ взе живо участие, той се прибра за малко въ България. На 1904 год., презъ лѣтото, той отново заминава съ чета въ Македония. Но едва стигналъ до Кратовското село Гигянци, кждето се съединилъ съ четата на Атанасъ Бабата, той бива откритъ отъ аскера. Следъ нѣколко часово сражение, Славко Арсовъ, наедно съ десетъ души четници, намира геройски смъртъта си.

Свидна жертва на освободителното дѣло е и щипянецътъ, свещеникъ *Владимиръ Живковъ*, който презъ обезоръжителната акция на 1910 год. турна край на живота си чрезъ самоубийство, за да спаси съгражданитѣ си отъ непоносимитѣ мъжки и изтезания. Презъ това време той бѣше архиерейски намѣстникъ въ Щипъ. Паметни ще останатъ дѣлата на Живкова като учителъ и духовникъ. Той неуморно работи за културно-просвѣтното издигане на народа си и за свободата на родината.

Златната броеница отъ свѣтли и честни образи на Щипски борци за македонската свобода е дълга. Тѣхнитѣ имена и тѣхнитѣ велики подвизи край нѣматъ. Въ тоя низъ на Щипски светци трѣбва да помена голѣмиятъ мжченикъ *Чемковъ*, който въ зората на революционнитѣ борби понесе кръстни мжки, наедно съ другаря си *Гавазова*,

Свещ. Владимиръ Живковъ.

въ страшнитѣ долапи на Битолския затворъ и загина като мжченикъ.

Щипското село Кривидолъ даде бележитиятъ войвода *Ефремъ Миладиновъ*, който падна въ бой съ сърбитѣ презъ 1915 год., като войвода на Щипската революционна околия. Тоя простъ селянинъ бѣше обожаванъ въ Овчеполията, поради своитѣ смѣли дѣла и благъ характеръ.

Другъ единъ терористъ и войвода, *Владе Сланковъ*, родомъ сѣщо отъ Щипъ, работи дълги

години, като четникъ и войвода, въ Скопския революционенъ окръгъ. Той загина на 17 августъ 1914 год. въ Велешко, пакъ въ борба съ сърбитъ.

Единъ другъ Щипски герой, за когото би трѣбвало да се каже много нѣщо, е *Санде Малиновъ*. На 6 януарий 1901 год., когато щипяни се готвѣха да празнуватъ Бъдни вечеръ и Ко-

Санде Малиновъ.

леда, Малиновъ биде обграденъ въ една къща въ Новосело отъ турска войска. Сражавайки се храбро самичкькъ съ многочисления врагъ, Малиновъ повали 16 души низами, единъ юзбашия, единъ мюлязимъ и, тежко раненъ, проби си пѣть презъ обрача отъ аскеръ и мина Брѣгалница, потъналъ въ кърви. Отъ ледената вода Малиновъ настина и умрѣ въ една градска къща, кждето

го лѣкуваха тайно. Щипяни погребѣха ношно време въ двора на черквата „Св. Ар. Михаилъ“ чувотния герой.

Като дѣсна и необходима рѣчка на Даме Груевъ и на Гоце Дѣлчевъ, когато тѣ организираха Македония, бѣше Щипскиятъ ратникъ и голѣмъ терористъ, *Спиро Келемановъ*. Безъ него смѣлятъ подвигъ на революционеритѣ може би

Спиро Келемановъ.

нѣмаше да се разрастне така бързо. Спиро спокойно и безъ грѣшка умѣртвяваше съ хладно орѣжие всички народни измѣнници, които пакостѣха на дѣлото. Образътъ на Спиро Келемановъ трѣбва да се разгледа при друга обстановка и тогава ще се види, какъвъ славенъ и незамѣнимъ

борецъ бѣше той за наченващето революционно движение.

Но светитѣ сѣнки на Щипскитѣ герои още не свършватъ. Трѣбва да се споменатъ *Пане Гоцевъ*, *Борисъ Даневъ* и *Доне Гърбевъ* отъ с. Судикъ, които на 1910 година бидоха обесени на „Каменикъ мѣстъ“. Да не забравимъ скромниятъ учителъ и голѣмъ революционеръ *Тодоръ*

Владе Ив. Сланковъ

Миразчиевъ, близъкъ приятелъ на Даме и на Гоце. Падналиятъ въ Карбинци *Коце Арсовъ Лазаровъ*. *Йорданъ Гюрковъ*, героятъ и незабравимиятъ сподвижникъ на Иванъ Михайловъ, който падна презъ 1932 год., пронизанъ съ куршумъ изъ засада. *Пане Хаджи Манасиевъ*, голѣмъ агитаторъ и орга-

низаторъ на Шипско. Ами ония скъпи жертви на сръбския режимъ въ Македония, като *Лилинковъ*, *Кралевъ* и още стотици като тѣхъ, на които грамотетъ не се знаятъ? Та иматъ ли край мъченицитъ за светата освободителна кауза, които Шипъ даде въ разни времена?

Стародревниятъ градъ Шипъ, който биде разоренъ и опожаренъ отъ сърбитъ на 10 априлъ 1941 год., не загина и следъ потоцитъ кръвъ, които пролѣ презъ последнитъ петдесетъ години въ борби съ своитъ зли поробители. Слънцето на свободата вече изгрѣ надъ него. Прибранъ въ границитъ на велика и обединена България, родниятъ градъ на Йосифъ Ковачевъ, Тодоръ Александровъ и др. постепенно ще възстановява своята вътрешна, непрекъсваема мощъ. Всичко въ него отново ще се съживи и възмогне. Нова, здрава кръвъ ще почне да тече въ ония духовни артерии, които до скоро бѣха почти засъхнали. Най-после дойде великиятъ денъ и на неговото освобождение отъ нескончаеми мъжи и теглила.

СЪДЪРЖАНИЕ:

	Стр.
1. Мѣстоположение и икономическо благосъстояние на гр. Шипъ	7—19
2. Минало	20—57
3. Духовно пробуждане и просвѣта	58—92
4. Благотворителность — нѣкога и сега	93—105
5. Революционни борби за политическа свобода	106—133

ПЕЧАТНИ ГРЪШКИ ВЪ ТЕКСТА

Стр.	редъ	отпечатано	да се чете
7	13	развалени	развалини
29	бележката долу		в. „Родина“, бр. 526, 1918 г.
30	бележката долу	стр. 22	стр. 23
42	4	намѣрена	прочетена
49	10	<i>епитропа</i>	<i>епитропа</i>
49	13	<i>нише</i>	<i>нише</i>
68	11	но на 1828 год.	но на 1820 год.
72	28	Атанасъ	Анастасъ
89	18	а отдѣли лица	а отдѣлни лица
102	21	рабрта	работа
108	6	Констенцевъ	Костенцевъ
110	бележката долу	Г. Баджаровъ	Г. Баждаровъ

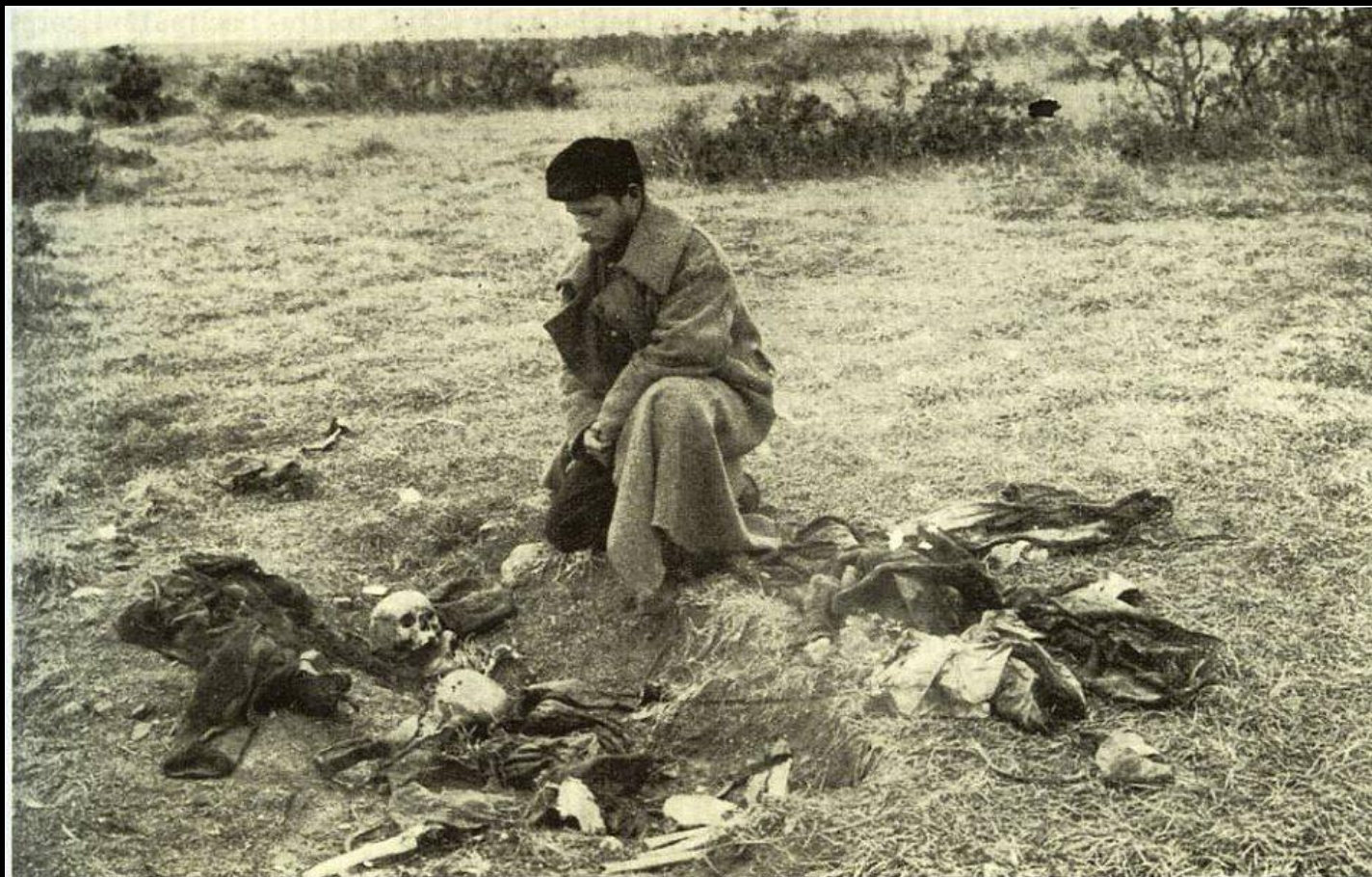
КНИГАТА „ГРАДЪ ШИПЪ“ ОТЪ ПЕТЪРЪ ЗАВОЕВЪ, № 14 ОТЪ БИБЛИОТЕКА „БЪЛГАРСКА КНИГА“, ИЗДАНИЕ НА МИНИСТЕРСТВОТО НА НАРОДНОТО ПРОСВЪЩЕНИЕ, СЕ ОТПЕЧАТА ВЪ ПЕЧАТНИЦА „ИЗГРЪВЪ“ ПРЕЗЪ МЕСЕЦЪ АВГУСТЪ 1943 ГОДИНА — СОФИЯ.

Скенирано за:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски“
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres